

Михайло О. ЛОГУШ

ДИВІЗІЯ «ГАЛИЧИНА»

Бої під Бродами
липень 1944
Розділ з книги Galicia Divizion

Михайло О. Логуш

**ДИВІЗІЯ
«ГАЛИЧИНА»**

**Бої під Бродами
липень 1944**

Розділ з книги Galicia Division

*Редакція Романа Колісника
Переклад з англійської мови
Івана Федика і Романа Колісника*

**Накладом Братства
кол. вояків 1-ої Української Дивізії
Української Національної Армії
1998**

ПРО КНИГУ

GALICIA DIVISION

У книзі *Дивізія «Галичина»* описані дії Дивізії на Східному фронті, на основі споминів учасників тих подій та військових документів – героїзм і терпіння молодих вояків, які взяли в руки зброю, в надії здобути незалежність України.

Слід підкреслити, що Дивізія «Галичина» згодом стала 1-ою Українською дивізією Української Національної Армії, під командуванням генерала Павла Шандрука.

Вічна їм пам'ять!

Всі персонажі у книзі – це справжні люди. Зірка () біля прізвища вказує, що ця особа бажає затримати анонімність, і автор дав їй псевдонім.*

Автор

ПРО АВТОРА:

Михайло О. Логуш є майором резерви Американської Армії. Він закінчив Академію Військової Поліції, Підофіцерську Академію, Школу для кандидатів на офіцерів у Форт Беннінг, Джорджія, початковий і вищий офіцерські курси для бронетанкових військ та З'єднану школу для офіцерів армії і її обслуговування.

Кваліфікований парашутист, він служив у Армійській елітній частині швидкого пересування (18-ий парашутний корпус).

Михайло О. Логуш здобув диплом (Bachelor of Arts – В.А.) з суспільних наук Освегського державного університету й диплом магістра (Master of Arts – М.А.) з російськознавства Гантерського коледжу в Нью-Йорку.

Він цікавиться мілітарною історією і має опубліковані статті з військової та з нею спорідненої тематики.

MICHAEL O. LOGUSZ

GALICIA DIVISION

**Battle Of Brody
July 1944**

A Chapter from the book

GALICIA DIVISION

Published 1998
by Brotherhood of Former Soldiers
of the 1st Ukrainian Division UNA

**ДИВІЗІЯ
«ГАЛИЧИНА»**

**Бої під
Бродами**

ВСТУПНЕ СЛОВО

Для відзначення 50-ої річниці боїв під Бродами журнал *Vісті комбатанта* випустив у 1994 році англійською мовою спеціальне число, присвячене чоловікам і жінкам, які в 1943-1945 роках мали благородну мету принести українській нації, розірваній нацистською і більшовицькою окупаціями, мир, справедливість і спокій.

В 1944 році молоді вояки Української дивізії, повні бойової рішучості, прибули з вишкільного полігону в Нойгаммері (Сілезія) на Східний фронт. Їхньою основною метою було вступити в бій з червоною ордою, що загрожувала їхній священній батьківщині; їхнім другим завданням було ослабити німецький вплив. Взагалі, Дивізія «Галичина» взяла на себе завдання битися з усіма ворожими ідеологіями, як зі Сходу, так із Заходу, щоб здобути Українську державність.

На наступних сторінках змальовано битву під Бродами. Цей розділ взятий з великої книги п. н. *Galicja Division*, виданої англійською мовою американським видавництвом Schiffer Publishing Ltd.

C'esta la Guerre!

Михайло О. Логуш
Мангаттан, Нью-Йорк

Червень, 1994 року

ВІД РЕДАКТОРА

Велику працю-твір англійською мовою Михайла О. Логуша *Galicia Division* слід схарактеризувати як «епопею Української дивізії *Галичина*». Цей твір оснований на історичному описі тогочасних подій довкруги Дивізії та в Дивізії, включно з деталями бойових дій. Це головний текст книги.

Документи й наукові та документальні твори, як спомини визначних військовиків – советських, німецьких, українських, англійських, американських – автор подає в обширних примітках і вони доповнюють головний текст. (Назви книг і статей подано в тій мові, якою вони вийшли в оригіналі чи перекладі).

Для живого переказу драматичних подій автор, майор американської армії, вживає окрему форму – літературну розповідь, яку він записав від живих учасників тих подій. У драматизованому стилі автор вплітає їхні розповіді в головний текст.

Сподіваємося, що читач в описі битви під Бродами, повному героїства і драми, знайде більше зрозуміння до тих, які пішли до Української дивізії з твердою вірою, як пише автор, шукати шляхів боротьби за свободу для свого поневоленого народу» чи, як вояки співали, «піднімати Червону Калину».

Роман Колісник

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧІВ

При перекладах з чужих мов завжди виникають проблеми, тим більше в перекладі мілітарно-документаційної праці з англійської мови на українську. Бо в цій праці йдеться про військову термінологію – німецьку, українську й, очевидно, англійську, якою автор написав свій твір. До цього доходить аргумент вояків Українській дивізії, котра була в складі німецьких збройних сил, і до того – зброї-СС.

В українському перекладі ми в основному вживаємо галицьку військову термінологію, яку неофіційно вживали українські вояки для рангів, зброї і спорядження в Дивізії. Офіційно в Дивізії була в ужитку загальна німецька термінологія, не зважаючи на те, що в наказі про творення Дивізії було написано: «командна мова – галицька (українська), наказова мова – німецька».*

Крім цього, зброя-СС мала, зовсім відмінні від вермахту, свої специфічні назви рангів, наприклад, *gavntman* (сотник, капітан) вермахту був *SS-Hauptsturmführer* у зброї-СС – для німецьких СС і *Waffen-Hauptsturmführer* – для ненімців.**

* Aufstellung der SS-Freiw. Division "Galizien", Geheime Kommandosache, 30. Juli 1943.

** У зброї-СС (Waffen-SS) служило багато іноземних формацій – західноєвропейські і східноєвропейські дивізії: дві лотиські, естонська, білоруська, українська, дві російські й багато інших з'єднань.

Східноєвропейські вояки не мали статусу німецьких SS-Mann. Це ясно подав Гейнріх Гімmlер, райхсфюрер-СС, у листі до шефа поліції безпеки, щоб «у всіх звітах та в усіх урядових і неурядових висловах не вживати для членів чужої народності, які сьогодні підпорядковані СС-організаціям, так дорогої нам і високоціненої назви SS-Mann».

В Дивізії українці вживали наступні ранги (побіч подаємо теперішні назви Української армії):

вояки:

стрілець – солдат
старший стрілець
вістун
старший вістун

підстаршини (сержанти):

десятник – молодший сержант
чотовий – сержант
булавний – старший сержант
чотовий-підхорунжий – прапорщик

старшини (офіцери):

хорунжий – лейтенант
поручник – старший лейтенант
сотник – капітан
майор – майор
підполковник – підполковник
полковник – полковник

генерали:

генерал-майор – генерал-майор
генерал-хорунжий – генерал-лейтенант
генерал-полковник – генерал-полковник

Для легшого зрозуміння українському читачеві, вживаємо українські назви для всіх рангів у Дивізії – для СС-німців додаємо СС, наприклад, *СС-сотник*, а для українців – просто *сотник*.

Для підрозділів Дивізії вживаємо дивізійні українські назви: *курінь* – батальйон, *сотня* – рота, *чота* – взвод; так само вживаємо *рушниця* або *кріс* (гвинтівка), *гранатомет* або *міномет*, *кулемет* або *скоростріл*.

Беремо такий підхід, щоб якомога вірно передати мову й обставини, в яких доводилося українським воякам перебувати.

СХІДНИЙ ФРОНТ 1943-44

Щоб належно зрозуміти, якою була Дивізія «Галичина» влітку 1944 року, слід поглянути на події, котрі відбувалися на Східному фронті від початку 1943 року до липня 1944 року. Коли 31 січня 1943 року в Сталінграді щойно підвищений до ступеня фельдмаршала Фрідріх Павлюс (Friedrich Paulus) виліз з півниці зруйнованого універмагу, в якому приміщувався його штаб, і скапітулював, перед Німеччиною стояла чи не найбільша загроза у війні. Продовжуючи швидко просуватися вперед, Червона Армія відбила Ростов і територію на північ від нього й наблизилася до Харкова. Щоб втримати Харків, Гітлер покликав до своєї квартири в Пруссії генерала Губерта Лянца (Hubert Lanz), командуючого фронтовим відтинком «Лянц».

Гітлер знав, що якщо Харків впаде, то Україна із своїми сільськогосподарськими й мінеральними багатствами буде втрачена. Тому Гітлер вирішив ставити опір на території Росії, і особисто наказав генералові гірських військ «боронити Харків до останнього вояка!»

Лянц був рішений виконати наказ фюрера, але його сили були замалі до такого завдання. Крім цього, ситуація ускладнилася ще й тим, що Лянц не мав контролю над елітними танковими дивізіями зброї СС: "Leibstandarte Adolf Hitler", "Das Reich" і "Totenkopf", які фюрер обіцяв підпорядкувати йому для оборони Харкова. Їхній командуючий генерал СС-обергрупенфюрер Павль «Папа» Гавсер (Paul Hausser), щоб оминати небезпечну ситуацію, не зважаючи на накази Гітлера й Лянца, 15-16 лютого відступив на південь і південний захід від Харкова.

Забажавши повернути собі контроль, Гітлер 17 лютого полетів до тимчасової квартири групи армій «Південь» у Запоріжжі (приблизно 70 км на південь від Дніпропетровська). Такі візити фюрера на лінію фронту були рідкісні. Однак Гітлер вирішив зустрітися з своїми генералами віч на віч і з першої руки довідатися про ситуацію. Конференція в ангарі на аеропорті була коротка.

Під час подорожі в літаку Гітлер був дуже лютий. Можливо, що довга подорож при температурі нижче нуля дещо його охолодила, а прибувши до Запоріжжя, йому

зголосили, що передові клини Червоної Армії уже підійшли вперед і тепер є 60 км від Запоріжжя, а перед ворожими силами нема встановленої фронтової лінії. 18 лютого фельдмаршал Манштайн (Fritz Erich Manstein) запропонував плян, як відкинути Червону Армію з-під Харкова й відбити місто. На початку докладу внутрішній імпульс підштовхував Гітлера звільнити Манштайна з його командного посту, але він якось опанував себе. Бо йому дуже залежало на новій перемозі, щоб знову привернути на себе увагу світу. Тому Гітлер тільки слухав.

Манштайн ударив 19 лютого, того самого дня, як Гітлер відлетів до Берліну з бомбою під літаком, яка не вибухнула тому, що замерз її механізм. Війська Манштайна просувалися швидко вперед. На 18 березня, маючи шанси 1:10 проти себе, блискуча контрофензива Манштайна успішно закінчилася. У цій контрофензиві, яку вважають одною з найкращих у мілітарній історії, Манштайн не тільки повернув лінії Східного фронту на півдні до позицій з червня 1942 року, але одночасно зайняв Харків.

У відчайдушному намаганні скріпити позиції німецьких військ і їхніх знемагаючих союзників, надіючись, що перемогу на Східному фронті можна таки досягти, Гітлер почав операцію «Цитаделя». Її мета: навести страх на Сталіна. Але ця операція постійно відкладалася, а коли вона почалася 5 липня, більшовики про неї вже досить багато знали й на 13 липня знесли гітлерівські війська. Поза деякою здобутою територією, та битва не мала жодного практичного значення для німців.

Масово підкріпленими силами, більшовики почали контрнаступ у напрямі Харкова. Третього серпня вони офіційно розпочали «четверту битву за Харків». Як і передтим, Гітлер вимагав втримати місто за всяку ціну, але його війська були настільки знекровлені після «Цитаделі», що 27 червня 1943 року Харків став здобиччю військ Воронезького, Степового і Південно-західного фронтів. Чим далі відступали розбиті німецькі війська, тим більше їхні провідники – навіть твердолобі – розуміли, що після Сталінграду вони ще мали деякі шанси на перемогу на Східному фронті, але після упадку Харкова зближався початок кінця Третього району.

Київ упав 6 листопада 1943. В січні 1944 перефорсовано Дніпро на півночі й на півдні від Києва. На півночі радянські війська рушили на Балтійські держави, а Фінляндія почала шукати виходу з війни. На південь від Києва, на відтинку Черкаси-Корсунь, німецькі сили успішно вирвалися з оточення. Зате в Криму недолугі плани евакуації та брак рішучості командування німецькою Чорноморською флотом провалили евакуацію Севастополя і Кримського півострова.

В березні 1944 року советські війська почали вклинюватися в Західну Україну, котра до 1939 року була під польською владою. Так як фіни, тепер румуни й болгарини теж почали шукати шляхів виходу з війни. Крім Білоруського фронту, який дугою випинався в Советську Росію, збройні сили Сталіна відвоювали величезні території.

Пробуючи відчайдушно наново встановити й скріпити Східний фронт, розлючений втратою міст Невеля і Рівного, 8 березня 1944 року Гітлер видав «Наказ фюрера ч. 11».¹ Цим наказом він вирішив перетворити деякі міста, що були вузлами шляхів, залізниць і зв'язку, у «фортеці». У цих «фортецях» мали бути нагромаджені великі запаси зброї, харчів і амуніції. Хоч в офензиві советські війська могли обійти ці «фортеці», але їхнє важливе положення приневолить Червону Армію їх здобувати, що потребуватиме великих людських сил і бойової техніки. Поки такі «фортеці» впадуть, вони сповільнять просування ворога вперед. Всього 26 міст і містечок проголошено «фортецями».² Між ними були Тернопіль, Ковель і Броди.

В березні 1944 советські війська оточили 1-шу танкову армію в південно-західній Україні. 25 березня фельдмаршал Манштайн зустрівся з Гітлером у Берхтесгадені в Баварії. Ціле пополудне вони сперечалися, що зробити з оточеною 1-ою танковою армією під командуванням генерала Губе (Hans Hube), і як протидіяти советському наступові, що зближався у південну Галичину.

Манштайн пропонував армії Губе прорватися біля Кам'янець-Подільського (на південь схід від Тернополя і Бучача). Гітлер погодився, але відмовився послати додаткові сили, щоб допомогти у прориві танкової армії. На наступній конференції, що відбулася після півночі, Гітлер санкці-

онував переміщення 2-го Waffen-SS танкового корпусу, до якого входили танкові дивізії "Hohenstauffen" і "Frunsborg", з північної Франції до Галичини.

Другого квітня маршал Жуков запропонував німецькій 1-й армії жорстокі умови капітуляції. Якщо армія не здасться, вона буде знищена, а кожного офіцера розстріляють на очах його вояків, – перестеріг Жуков. Але 5 квітня 2-ий СС-танковий корпус вривався в советський фронт, відбив Бучач і поспішив до армії Губе. Одночасно Губе вдарив на південний захід у напрямі Хотиня, а тоді завернув на північний схід на Бучач. Близька підтримка літаків Luftwaffe й підкріплення військом (рідкісне явище в 1944) забезпечили успішний прорив. До 10 квітня майже 20 дивізій із своєю зброєю і технікою вийшли з оточення. Маневруючи позаду советських ліній, армія Губе руйнувала лінії зв'язку й постачання противника, зв'язала величезні його сили, яких велику частину знищила під час прориву. Після прориву нарешті встabilізувався фронт. 17 квітня 1-ий Український фронт отримав наказ перейти до оборони.³ Такий стан залишився до середини липня 1944 року.⁴

¹ Earl Ziemke, *From Stalingrad to Berlin: The German Defeat in the East* (U.S. Army Historical Series, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1971), p. 227; Matthew Cooper, *The German Army 1939-45*, (N.Y.: Bonanza Books, 1984) p. 473. ² *Ibid.*

³ Sergei M. Shtemenko, *The Soviet General Staff At War, 1941-1945* (Moscow: Progress Publishers, 1981), Book II, p. 48.

⁴ Знамениті описи та карти боїв на Східному фронті 1943-44 є в таких публікаціях: Brigadier General Young, ed., *Atlas of the Second World War* (London: Widenfeld and Nicholson, 1973); Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*; Christopher Chant, *Hitler's Generals and Their Battles* (London: Salamander Books, Ltd., 1976); *Russian Combat Methods of World War II* (Washington, D.C.: U.S. Army Center of Military History, 1950); *Marshall Zhukov: An Outstanding Military Leader of World War II* (Moscow: Planeta Publishers, 1987); Alex Buchner, *Ostfront: The German Defensive Battles on the Russian Front 1944: Cherkasy, Ternopol, Crimea, Vitebsk, Brody, Bobruisk, Kishinev, Jassy* (Pa.: Schiffer Publishing Co., 1991).

ЧЕРВОНА АРМІЯ

Не зважаючи на великі втрати, на початку 1943 року сила Червоної Армії фактично зросла.¹ В час битви під Курськом в липні 1943 року німецька розвідка Східного фронту оцінювала мілітарну силу СРСР на 5.755.000.² А 1 січня 1944 року німецька розвідка оцінила советську силу на 5,5 мільйона.³ Однак СРСР подав свою бойову силу як 5.568.000 та ще мав в резерві Ставки 419.000.⁴ Разом збройні сили СРСР виносили понад 6 мільйонів. Що гірше, німецька розвідка оцінювала, що їхня власна сила спадатиме (навіть при експансії), а советська (включно із втратами) не тільки втримуватиметься на такому самому рівні, але фактично зростатиме. На такий стан склалося те, що населення СРСР в 1941 році було значно більшим, ніж оцінили німці на початку кампанії «Барбаросса», і в СРСР було більше молоді допризовного віку 17-18, ніж у Німеччині. Крім того, більше людей надходило з далекого Сибіру й Монголії, як теж з недавно окупованих німцями територій.⁵

До збільшеної людської сили наприкінці 1942 року Червона Армія почала масово збільшувати фронтову силу вогню. Число бригад ракетних установок («катюші») – вперше введених у дію наприкінці 1942 року – не тільки значно збільшилося до кінця 1943 року, але з них зформовано 26 самостійних ракетних дивізій.⁶ Скриплено теж бронетанкові війська й авіацію, завдяки тому, що від липня до листопада 1941 року розмонтовано й перевезено вглиб Сибіру й у Середню Азію 1.360 промислових заводів, разом з їхнім персоналом.⁷ Не зважаючи на факт, що в той період західні території Росії та Україна з її сільськогосподарськими й мінеральними багатствами були під німецькою окупацією, СРСР не тільки продовжував промислову продукцію, але навіть перевищив гітлерівську. Під кінець війни Сталін мав повне право похвалитися, що він здобув перемогу у т. зв. «битві машин». Приблизно

80.000 танків, 16.000 самохідних гармат, 98.000 артилерійських гармат випродуковано разом з величезною кількістю стрілецької зброї.⁸

Допомога «Лендлізу», переважно з Америки, теж скріпила воєнні зусилля СРСР. Від 22 червня 1941 року до 20 вересня 1945 року СРСР отримав не менше ніж 409.526 вантажівок (переважно фірми «Стюдебейкер») і автомобілів-джіпів; 12.161 бронетранспортер; 325.784 тонн вибухових матеріалів; 13.041 локомотивів і залізничних вагонів; приблизно 1.798.609 тонн харчових продуктів⁹ і величезну кількість автомобільних шин, пального, авіаційної бензини, високоякісних верстатів. У загальному СРСР отримав воєнної продукції вартістю 10,2 мільярда доларів.¹⁰

Прогрес позначився теж у військовій організації та тактиці. Коли на початку війни танки були підпорядковані піхоті, то в 1943 році появилися самостійні механізовані частини, зформовані в корпуси й армії.¹¹ Ці танкові й моторизовані війська могли просуватися швидко, вдаряти вирішально й використовувати прориви при величезній силі вогню та у великій швидкості.¹² Збільшено й поліпшено безпосередню підтримку з повітря. Звичайно, советська авіація не досягла сили й рівня американської, але вона являла собою набагато більшу загрозу, ніж рік тому. В 1944 році кожний фронт мав принаймні одну повітряну армію для своєї підтримки.

Пересічна сила стрілецької дивізії мала 9.000-10.000; одна гвардійська дивізія – 10.000-12.000. Збільшенням автоматичної і півавтоматичної зброї, мінометів і ручної антитанкової зброї у піхотній сотні дало перевагу сили вогню над німецькою сотнею. Відносно якості, то советська піхота відставала від німецької. Часто в розпалі битви більшовики використовували багато «піхоти» тільки що покликаних на військову службу новобранців. Ці невишколені, погано озброєні й споряджені «солдати», мусили на швидку руку вчитися, як воювати й виживати. Нема потреби підкреслювати, що багато з них гинуло, але й багато виживало. Ті, що оцілили, пізніше отримували

належний вишкіл, повну зброю і спорядження; ними поповнялися стрілецькі чи гвардійські дивізії, механізовані чи навіть парашутні з'єднання.

В той час не мало великого значення, наскільки елітною була советська дивізія, бо німецькі дивізії вже не були у повному складі,¹³ а якість німецького командного складу і вояцтва знизилася – не вистачало зброї, амуніції спорядження. У поспіху зформована советська піхотна дивізія, скріплена в останній момент невишколеними вояками, все таки була загрозою для ослабеного німецького з'єднання. А ще як така дивізія мала додаткову підтримку танків і артилерії.

У перші місяці війни «генераліссімус» Сталін (який носив усі мілітарні ордени, крім відзнаки за поранення) мав погану звичку втручатися у військові справи й тим доводив усе до катастрофи. Швидко Сталін зрозумів, що він не є мілітарним генієм, і дав більше свободи своїм генералам у стратегічному плянуванні. Поза винятковими ситуаціями, наприклад, коли в серпні 1943 року він погрожував своїм генералам, якщо вони не втримають Харкова, Сталін не втручався у військові справи.

Тактичне командування советських армій дуже поліпшилося. До його початкового занепаду причинилися чистки у 1930-их роках та втрати у 1941-1942. Ті вакантні командні пости займали винятково здібні офіцери, багато з них нижче 40 року життя. Вони мали менше політичної мотивації, зате краще знали новіші концепції бойових дій.¹⁴

¹ Згідно з Лукасом (Lukas), *War on the Eastern Front*, р. 49, кількість піхотних дивізій зростає від 175 в червні 1941 до 513 в 1943. На відміну від німецьких, ці дивізії мали повний або майже повний бойовий склад.

² Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, р. 144. Фактично війська збільшилися на 1,5 мільйона від вересня 1942.

³ *Ibid*, р. 214. Одночасно від липня до жовтня 1943 Німеччина втратила близько одного мільйона вояків. Див. теж Colonel

Albert Seaton, *The Fall of Fortress Europe, 1943-1945* (N.Y.: Holmes and Meier Publishers, Inc., 1981), p. 61.

⁴ *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945* (Москва: 1960-1963), том 4, с. 20; Ziemke, p. 61.

⁵ Одночасно з відходом італійців, угорців, румунів, болгарів, фінляндців, еспанців й інших національностей людські ресурси Німеччина танули далі. Див. теж Ziemke, pp. 213-217.

⁶ Ziemke, p. 146.

⁷ John Campbell, ed., *The Experience of World War II* (N. Y.: Oxford University Press, 1989), p. 158.

⁸ *Ibid*, pp. 159-162. Окрему стрілецьку зброю, як автомат ППШ, не тільки поліпшено, але випущено 5 млн. штук впродовж війни. Див. теж Duncan Crow, ed., *Armored Fighting Vehicles of Germany*, (N.Y.: Arco Publishing Co. 1978), p. 2. На додачу до більшої кількості, СРСР почав випускати вищої якості стрілецьку зброю, танки й обладнання, в чому перегнав Німеччину. Див. Ziemke, p. 501; Lucas, p. 47; Hart, *History of the Second World War*, p. 501.

⁹ Ziemke, p. 146.

¹⁰ *Ibid*; Hart, p. 486. Див. теж F. W. von Mellenthin, *Panzer Battles* (University of Oklahoma Press. 1955), p. 278. Фон Меллентін був генералом вермахту на Східному фронті.

¹¹ Танковий корпус мав 189-200 танків, 10.500 вояків; механізований корпус мав приблизно 189 танків, але його склад виносив 16.000 солдатів, головно механізованої піхоти. Див. В. Н. Liddel Hart, *The Red Army: 1918-1945; The Soviet Army: 1946 to the Present* (N.Y.: Harcourt, Brace and Co., 1956), p. 314-315; Colonel Richard N. Armstrong, "Battlefield Agility: The Soviet Legacy", *The Journal of Soviet Military Studies*, №. 4, December 1988, p. 506. (Далі SM, з відповідною датою, числом і сторінкою).

¹² Major General Ivan Krupchenko, "Tank in the Offensive", *Soviet Military Review* (далі SMR), (Moscow: Krasnaya Zvezda Publishing House), №. 9, September, 1971, p. 40-43; Colonel N. Kobrin, "A Tank Army in the Offensive", SMR, №. 1, January, 1976, pp. 47-49;

¹³ Хоч що проблему виявлено в 1941. фельдмаршал Гюнтер фон Клюге (Günther von Kluge) знову підніс цю справу в 1943 і 1944, заявляючи, що, крім зменшення сили дивізій, знизилася теж якість війська. Див. теж Ziemke, pp. 215-216.

¹⁴ Hart, p. 487.

1-ий УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНТ

Маршал Іван Степанович Конев перебрав командування 1-им Українським фронтом 15 травня 1944 року.¹ Спочатку 1-ий Український фронт був відомий як два фронти – Воронежський і Степовий. Але 20 жовтня 1943 року, невдовзі після вступу на територію України, ці два фронти об'єднано в 1-ий Український фронт.² На початку літа 1944 року 1-ий Український фронт отримав завдання прорвати німецьку оборону в Галичині, захопити Західну Україну, знищуючи при тому головні сили групи армій «Північна Україна» – 1-шу і 4-ту танкові армії – та вступити на території Польщі й Румунії.³

¹ Лев Шанковський, «Бій під Бродами в наświetленні советських джерел», *Вісті комбатанта*, 1963, ч. 1, с. 9.

² *Українська РСР у Великій Вітчизняній Війні Радянського Союзу, 1941-1945*, т. 2, с. 492. Див. теж карту ч. 10, між сторінками 344-345; General Sergei Shtemenko, *The Soviet General Staff At War*, (Moscow: Progress Publishers, 1985), Book 1, p. 255; *Marshal Zhukov*, p. 151.

³ Shtemenko, Book 1, p. 299; Colonel General Davis Dragunsky, *Pages From the Story of My Life: A Soldier's Memoirs* (Moscow: Progress Publishers, 1983), pp. 175-176; Colonel A. Zvenzlovsky, "The Lvov-Sandomir Operation", *SMR*, 1974, № 8, p. 50; Erickson, *The Road To Berlin*, p. 231; Полк. М. Полюшкин, «Львовско-Сандомирская наступательная операция 1-го Украинского фронта в цифрах, (13. 7-29. 8. 1944 г.)», *Военно-исторический журнал*, (Москва: 1969), № 8, с. 54; Marshal Konstantin Rokossovsky, „Operation Bagration“, *Battles Hitler Lost and the Soviet Marshalls Who Won Them* (N.Y.: Jove Books, 1988), p. 129; Повний огляд «Операції Багратіон» див. розділ 8, с. 127-140, И. С. Конев, *Записки Командующего фронтом 1943-1945* (Киев: Издательство политической литературы в Украине. 1987), с. 244. Про досить докладну аналізу й погляд на Львівсько-Сандомирську операцію див. Конев, с. 236-304

ГРУПА АРМІЙ «ПІВНІЧНА УКРАЇНА»

Групу армій «Північна Україна» (ГАПУ) створено 5 квітня 1944 року.¹ Під командуванням фельдмаршала Вальтера Моделя (Walther Model), ГАПУ отримала завдання обороняти північно-західну Україну, східну Галичину і північний/центральний карпатський регіон. В червні 1944 року командування нею перебрав генерал-полковник Йозеф Гарпе (Josef Harpe). Фронт ГАПУ простягався від боліт ріки Прип'яті, в околиці Ковеля, до Карпат, на південь від Кут. ГАПУ складалася з 35 німецьких піхотних дивізій і дивізій польової безпеки, 10 угорських дивізій (головно з 1-ої угорської армії),² 8 танкових та одної моторизованої дивізій.³ Група армій «Північна Україна» могла видаватися імпозантною силою, але, взявши до уваги той факт, що ні одна німецька дивізія не мала повного складу й тільки декілька мали понад 10.000 вояків⁴, що повітряної підтримки «Люфтваффе» майже не було, що угорці стояли далеко в тилу й шукали можливостей до виходу з війни, перед ГАПУ стояло важке завдання. Скомплікувало ситуацію ще й те, що елітний 2-ий СС-танковий корпус, який було включено до ГАПУ в очікуванні літньої офензиви, переміщено наказом Гітлера з 11 червня назад до Нормандії.⁵

А завдання ГАПУ було: оборонити ті території України, що ще залишилися в німецьких руках, включно з Львовом – вузловим центром шляхів і залізниці, з нафтовим районом Дрогобича й Борислава, та не допустити советських військ до Чехо-Словаччини, на північну та центральну рівнини Польщі, і далі на Сілезію.⁶ Дальші поразки й відступ з решти України й Галичини привели б до серйозних воєнних, політичних, економічних і психологічних невдач Німеччини.

Галичина розміщена на Подільському плато Волинсько-Подільської височини, що є вище положена (крім Карпат і Кримських гір) від решти території України. Багато рік, як: Буг, Дністер, Сян, Збруч, Серет, Стрипа, Стир, разом з численними допливами й потоками, прорізають всю Галичину. Місцевість її пагориста, де-не-де покрита лісами

в долах і на горбах, що сягають понад 200 метрів висоти. Трапляються болота, яри й високі горби (добрі для спостережних пунктів). Деякі дороги проходили по греблях і гатях, а сильні дощі нерідко підносили рівень води в потоках до такої міри, що заливали греблі й сусідні поля, перетворюючи їх на болотистий терен. Розуміючи важливість Галичини, німці вирішили стримати советську навалу від вторгнення в Польщу й на Європейське плато, тому розбудували сильну оборонну лінію.

Від поліських боліт до Карпатських гір, вздовж рік – Буг, Стрипа, Стир – німці створили оборонну зону форти-фікацій трьох ліній вглибину (зі сходу на захід). Як звичайно, місцевість визначала глибину, що пересічно була на 40-50 км. У тій обороні багато залежало від т. зв. «Лінії ім. принца Євгена» – Prinz Eugen Stellung – що простягалася від південно-східної околиці Холму аж у район Тернополя. Окремо визначені сектори в цій оборонній зоні мали втримувати дві перші лінії та укріплені пункти, а бронетанкові війська були в резерві, розташовані понад 15 км в тилу.⁷ Під час советського наступу ці частини мали вводитися в бої тільки там, де поставала загроза прориву, або для контратаки проти бронетакових сил противника, що загрожували проломом. Передові батальйони чи сотні, що не були б атаковані, повинні були скорим маршем податися в загрожені місця, разом з бронетанковими частинами. Німецька оборона Галичини спиралася (як завжди в таких випадках було) на чотирьох основних характеристиках: підготовка, концентрація, спротив і гнучкість.

Теоретично плян був чудовий, якби його можна було як слід провести в життя. Але, як в кожному пляні, в ньому теж знайшлися недоліки.

На місце звільненого 30 червня Гітлером Манштайна,⁸ прийшов фельдмаршал Модель (Walther Model). Здібний амбітний командир великого масштабу, Модель мав замало часу обзайомитися з ситуацією. Як це звичайно трапляється з новими командирами, Модель запропонував свої зміни й доповнення до пляну оборони. Але ці зміни відносилися більше до нижчих одиниць – батальйонів і

сотень, а це вимагало змін у вишкочі. В таких ситуаціях виникають проблеми й постає плутанина. Якщо не дати доволі часу на розв'язання труднощів, тоді постає невідготованість – це у бойових діях означає катастрофу.

Як подав кол. генерал вермахту Фрідріх фон Меллентін (Fridrich von Mellenthin), начальник штабу 4-ої танкової армії, Модель «мав схлонність встрявати в подробиці й давати детальні розпорядження своїм командуючим генералам корпусів і армій, наприклад, як вони повинні розміщувати свої війська.⁹ Це іритувало деяких командирів. Справу ще скомплікував наступний наказ Моделя: «Передові лінії треба втримати за всяку ціну, артилерію і танки треба розмістити позаду вздовж оборонної лінії, без жодних прогалів; якщо противник прорветься, він мусить на кожному кроці зустрітися з перепонами».¹⁰

Однак деякі командири, як генерал танкової зброї Герман Бальк (Hermann Balck), не погоджувалися з Моделем. 48-ий танковий корпус Балька мав діяти у важливому секторі Львів – Тернопіль (цей район був ареною великих боїв у 1-ій світовій війні, в роках 1914 і 1916). Бальк заступав думку, що передова лінія повинна бути слабо обсаджена в серії наперед висунених пунктів, а головна оборонна лінія повинна бути далеко в глибині. Таке розміщення дозволить тримати основні сили піхоти поза досягом масивного обстрілу ворожої артилерії. Меллентін, Бальк й інші генерали також вважали, що треба змінити наказ про обсаджування передової лінії вночі та поворот на світанку маси вояцтва до головної лінії на відпочинок. Така процедура тільки втомлювала вояків, що більше, під час руху вони могли наразитися на небезпеку. Щоб збільшити силу вогню, Бальк теж переконував, щоб сконцентрувати артилерію і протитанкові гармати у мобільну резерву, замість тримати їх вздовж оборонної лінії:

Спочатку Модель не хотів брати до уваги ці пропозиції, але врешті на них погодився. Хоч піхота вже розміщувалася, згідно з новим пляном, артилерію й протитанкові гармати ще не вдалося перегрупувати, коли почалася офензива Конєва.¹¹

ГАПУ потребувала підкріплення для успішної оборони. Проте, як завжди складається в таких обставинах, його не було легко отримати. Цю ситуацію особливо ускладнила висадка західних альянтів у Франції 6 червня. І того самого місяця – 22 червня – почалася операція «Багратіон» в Білорусії.¹² Атакуючи висунуту на схід дугу фронту, котрий був слабо обсаджений, армії Сталіна швидко просувалися вперед. Незадоволений з оборони, веденої фельдмаршалом Ернстом Бушом (Ernst Busch), Гітлер звільнив його 28 червня і наказав Моделеві перебрати командування групою армій «Центр». Модель надалі затримав свій командний пост у ГАПУ; в його відсутності генерал-полковник Йозеф Гарпе, командуючий 4-ою танковою армією і заступник Моделя, виконував цю функцію. З тимчасовим перенесенням Моделя на центральний відтинок фронту, ГАПУ втратила дуже здібного командира, а Гарпе було дуже важко командувати одночасно своєю армією та цілою групою армій «Північна Україна» під час офензиви Конєва.

Щоб зупинити загрозове просування більшовиків у Польщу, Литву й Східню Прусію, ГАПУ отримала наказ післати шість дивізій, з того три бронетанкових,¹³ на північ на допомогу центральному відтинкові фронту. Через советську офензиву в Білорусії, не існувала жодна можливість допомоги ГАПУ в її операціях проти 1-го Українського фронту.¹⁴ Як завжди було, коли фронт віддавав свої війська деінде, звичайно проминало багато тижнів чи місяців, заки вони поверталися назад (якщо взагалі поверталися), чи на їхнє місце приходило поповнення інших частин. Тому в час советської офензиви ГАПУ не мала «40 дивізій, 2 бригади й інших з'єднань, силою 600.000 вояків, 900 танків і самохідних гармат, 6.300 гармат і мінометів і 700 літаків», як подав у 1980 році полковник Панов.¹⁵ Коли 1-ий Український фронт почав офензиву, ГАПУ мала 34 піхотних дивізій, 5 танкових дивізій, одну моторизовану дивізію та дві бригади.¹⁶ І всі вони не мали повного укомплектування.

На папері одна німецька піхотна дивізія, що складалася

з 6 батальйонів, мала авторизовану силу 12.000 вояків. Сила дивізії, що складалася з 9 батальйонів, виносила 15.000 вояків.¹⁷ В дійсності, наприкінці 1943 року багато піхотних дивізій не мали повного укомплектування.¹⁸ По-за деякими дивізіями зброї-СС і вермахту, німецькі генерали командували послабленими дивізіями й бригадами.

Крім цього, 1-ша і 4-та танкові армії ГАПУ були «танковими» тільки на папері. В 1944 році танкова дивізія мала авторизоване число до 125 танків.¹⁹ Одначе, вони мали великі труднощі втримувати в бойовій готовості таке число, до того поносили втрати у боях, тому число танків часто було менше, ніж 100.

На 22 червня 1944 року 4-та танкова армія мала у своєму складі: 13-ий корпус, 42-ий корпус, 56-ий танковий корпус і резервний корпус (невідоме позначення), що складався з 213-ої дивізії польового забезпечення.

1-ша танкова армія складалася з 24-го, 46-го, 48-го танкових корпусів і 59-го піхотного корпусу.

Для цих двох армій Головне командування вермахту – ГКВ (OKW) – призначило як резерву 3-ій танковий корпус, що складався з 20-ої панцергренадирської дивізії та 5-ої СС-танкової дивізії «Вікінг».²⁰

Між 8 і 15 липня зайшли деякі зміни, й перед ударом Конєва склад 4-ої танкової армії був наступний: 8-ий корпус (розбитий і переведений з 2-ої армії, що була на фронті в південно-західному секторі Білорусії в складі групи армій «Центр»; 56-ий танковий корпус, 46-ий танковий корпус (переведений з 1-ої танкової армії), 42-ий корпус і резервний корпус.

1-ий танковий корпус, під командуванням генерал-полковника Ергарда Равса (Erhard Raus), мав наступний склад: 13-ий корпус (попередньо в складі 4-ої танкової армії), 24-ий танковий корпус, 48-ий танковий корпус, 59-ий корпус і як резерву 3-ій танковий корпус, перенесений наказом ГКВ до 1-ої танкової армії.

Слід ще раз підкреслити, що дві «танкові» армії, хоч мали таку клясифікацію, в дійсності танковими не були.

Це саме відносилось і до «танкових» корпусів, які насправді були піхотними корпусами. Крім 16-ої і 17-ої танкових дивізій 46-го танкового корпусу, що входив у складі 4-ої танкової армії, та 1-ої і 8-ої танкових дивізій танкової резерви, що входила в склад 1-ої танкової армії, (незабаром ці дві дивізії перенесено до 48-го танкового корпусу, яким командував генерал Герман Бальк, і який входив у склад 1-ої танкової армії), – інших танкових дивізій чи бригад не встановлено.²¹

Відносно сили: 16-та танкова дивізія мала 22 танки, а 17-та – 21^{”+”}.²² 1-ша танкова дивізія мала 34 танки марки IV і 27 танків марки V – «Пантери».²³ 8-ма танкова дивізія вважалася за найсильнішу, бо мала 9 танків IV і 68 «Пантер».²⁴ Всі чотири дивізії мали деяку кількість само- хідних протитанкових гармат, але їх було обмаль. В дійсності 4-та й 1-ша «танкові» армії, піхотні та «танкові» корпуси склалися з «егерських» (мисливських) і неповного укомплектування піхотних дивізій.

1-ша танкова дивізія мала класифікацію категорії «1»,²⁵ інші дивізії 1-ої і 4-ої танкових армій – категорію «2» і «4». З такими силами ГАПУ повинна була зупинити офензиву Червоної Армії!

¹ Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, p. 286. Перегрупування почалося вже 30 березня 1944. Але 5 квітня Гітлер офіційно перейменував групи армій «Південь» і «А» на «Північну Україну» і «Південну Україну». В цілому, лінія фронту ГАПУ простягалася на 350 км.

² Зорганізована впродовж зими 1943-44, 1-ша угорська армія з'явилася на фронті в Галичині на весні 1944. Не зважаючи на добрих вояків і солідні кадри з досвідом на Східному фронті, брак зброї, спорядження і транспорту, як теж неспроможність Угорщини й Німеччини задовольнити перші потреби армії, не дозволили їй стати першорядною бойовою одиницею. Певну негативну роль зіграло теж незадоволення нацистською Німеччиною та непевність про майбутню політичну ситуацію в Угорщині.

Для підтримки угорців у такій критичній ситуації, ГАПУ взяла угорську армію під свій оперативний і тактичний

контроль, посилаючи до неї своїх зв'язкових старшин, щоб цим завести тіснішу співпрацю й нагляд. Очевидно, що такі заходи ображали угорців, створювали опозицію і далі ускладнювали відносини, які, дивитися реалістично, ніколи не були найкращими.

³ Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, p. 319. Однак напередодні офензиви Конєва, їхня сила була менша, що подано далі.

⁴ Протягом 1943-1944 генерал Гайнц Гудеріян жалівся, що багато новостворених дивізій були якосно гірші й кількісно менші від попередніх, і вони теж неспівмірно забагато зуживали транспорт та постачання. Ashlew Brown, *The Modern Warfare, From 1939 to the Present Day* (N.Y.: Crescent Books, 1986), p. 91.

⁵ Alexander Mckee, *Last Round Against Rommel: Battle of Normandy Beachhead* (N.Y.: Signet Books, 1966), pp. 162-163; *Бій під Бродами*, с. 135; *World War II*, Vol. 12, p. 1554.

⁶ Сталін постійно підклеслював, що Сілезія – це «золото!» – Ivan Konev, *Year of Victory*, (Moscow: Progress Publishers, 1969), p. 5. Див. теж David Dragunsky, *A Soldier's Memoirs*, pp. 175-176. Згідно з даними генерал-лейтенанта І. Дремова, кол. командира на Східному фронті, більшовики вважали за свою основну ціль визволення решти територій України, вступ у Карпати, форсування р. Вісли й перенесення воєнних дій на польську територію. – И. Ф. Дремов, *Наступала грозная броня* (Київ: Издательство политической литературы Украины, 1981), с. 90.

⁷ Згідно з даними полковника Андрія Сидоренка, після поразки під Сталінградом німецькі війська перейшли до глибокої позиційної оборони. Головна оборонна лінія була 8-10 км глибока, рахуючи від передових позицій, а друга – 2-3 км. Ці дві лінії становили т. зв. тактичну оборонну зону. До 80% оборонної сили було сконцентровано в цих двох лініях. Див. „Development of the Tactics of Offensive Battle from Experiences of the Great Patriotic War“, *Soviet Military Review*, №. 10, October, 1979, p. 20. Для ознайомлення з німецькою аналізою, як терен Галичини, особливо ріки Дністер і Буг, використано в розбудові оборонних позицій, див. „European Russia: A Natural Fortress“, *Terrain Factors in the Russian Campaign*, pp. 4-5.

⁸ Dupuy, *Encyclopedia of Military History*, p. 1115; Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, p. 286; Seaton, *The Fall of Fortress Europe*, p. 99; *World War II*, Vol. 10, pp. 1344-1345. Тут подана дата 2 квітня 1944, коли Модель перебрав командування ГАПУ (с. 1345).

⁹ Von Mellenthin, *Panzér Battles*, p. 281. Спостереження Меллентіна підтвердив генерал Бальк, котрий командував 48-им

танковим корпусом. Див. *World War II*, Vol. 10, p. 1345.

¹⁰ Mellenthin, p. 283.

¹¹ *Ibid*, pp. 283-285. Про аналіз, яким командиром був Модель, див. Seaton, *The Fall of Fortress Europe*, pp. 137-138.

¹² Операція «Багратіон» була поділена на дві фази. Перша – початок офензиви в Білорусії 22 червня 1944, друга – офензива в Західній Україні в середині липня. А що стосується кодової назви «Багратіон», то ця операція була названа в честь князя Петра Багратіона, офіцера російської імперської армії, який воював з арміями Наполеона в 1812 році. Цікаво додати, що, не дивлячись на багато варіантів пляну цієї офензиви, ніхто не подумав про кодову назву. Навіть коли 20 травня 1944 генерал-лейтенант Олексій А. Антонов, шеф оперативного відділу й заступник начальника Генерального штабу, поставив свій підпис під пляном, який йому представлено кілька днів раніше, схвалюючи його, не помітив, що він не мав кодової назви. Невдовзі Сталінові докладано про білоруський аспект операції. Під кінець обговорення Сталін зауважив, що нема кодової назви, і попросив зібраних командирів і доповідачів підшукати відповідну назву операції. Але всі тільки споглядали один на одного. Побачивши, що ніщо з того не вийде, Сталін запропонував назву «Багратіон». Завстиджені офіцери мовчали й негайно прийняли цю назву.

¹³ Erickson, *The Road to Berlin*, p. 231; Шанковський: «Бій під Бродами в навітленні советських джерел», *Бій під Бродами*, с. 56. Операція в Білорусії мала на меті відтягнути німецькі сили з Західної України на північ. Згідно з Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, ГАПУ відразу втралила три танкові й дві піхотні дивізії, що було безпосереднім результатом офензиви в Білорусії. Згідно з *World War II*, Vol. 12 p. 1659, ГАПУ одержала наказ відрядити до групи армій «Центр» чотири танкові й три піхотні дивізії. Немає сумніву, що такий наказ було видано, однаке й без того відомо, що на Білоруський фронт, крім перших п'ятох дивізій, післано теж одну танкову дивізію, а пізніше – 5-ту СС-дивізію «Вікінг». Так ГАПУ втратила в користь групи армій «Центр» 7 дивізій – 4 танкові і 3 піхотні. Див. теж Seaton, *The Fall of Fortress Europe*, p. 135.

¹⁴ Marshal Konstantin Rokossovsky, "Operation Bagration", *Battle Hitler Lost*, p. 137, інтерв'ю автора з Юрієм Крохмалюком.

¹⁵ Colonel B. Panov, "Lvov-Sandomir Operation", *Selected Readings in Military History, Volume 1: The Red Army, 1918-1945*.

(U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth, Kansas, 1 January 1984), p. 374.

¹⁶ Erickson, *The Road to Berlin*, p. 231.

¹⁷ Ziemke, p. 506.

¹⁸ Cooper, pp. 485-490. Можливо це пояснює, чому Гітлер сказав фразу: «Мені треба більше дивізій». (Там же, с. 485). Див. теж Liddell Hart, *History of the Second World War*, pp. 485-486.

¹⁹ Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, p. 506. Згідно з даними Мічема (Mitcham) в книзі *Hitler's Legions*, до 1943 року кожна танкова дивізія була авторизована мати приблизно 165 танків (с.21). Але в дійсності ні одна з цих дивізій на Східному фронті не мала такої кількості. Згідно з даними Купера (Cooper), 1944 був катастрофічним роком для німецьких танкових сил. Не зважаючи на зріст продукції, число танків у з'єднаннях далі зменшувалося. Було добре, як бронетанкова дивізія мала 60 танків. (Див. *The German Army*, pp. 487-488). Згідно з даними Вальтера Кера (Walter Kerr), через великі втрати на весні 1942 року, Німеччина мусила реорганізувати свої танкові сили. Тепер авторизоване чило зменшено до одного полку, силою 130-150 танків. Див. *The Second Secret of Stalingrad* (N.Y.: Doubleday & Company, Inc., 1978), p. 53.

²⁰ W Victor Madej, *Russo-German War; Summer 1944 (Destruction of the Eastern Front)* (Penn.: Valor Publishing Co., 1987), p. 62.

²¹ Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, p. 319. Він подає, що до 22 червня 1944 ГАПУ включала всього 8 танкових дивізій. Проте Цімке визнає, що ГАПУ втратила (внаслідок наступу в Білорусії) три танкові дивізії. На картах ГАПУ нанесено, що 8-15 липня вона мала п'ять танкових дивізій: 1-шу, 5-ту «Вікінг», 8-му, 16-ту і 17-ту. Там теж показано, що в той час 5-ту «Вікінг» відкомандировано як тилу резерву до 4-ої танкової армії і коли 1-ий Український фронт ударив 13 липня, вона вже була від'їхала. (Див. теж W. Victor Madeja, *Russo-German War: Summer 1944*, p. 62). Фактично, за винятком 509-го самостійного батальйону танків «Тигр», на початку наступу Конєва ГАПУ мала чотири танкові дивізії (1-шу, 8-му, 16-ту і 17-ту). Різні підрахунки її джерела, як теж карти ГАПУ з періоду 5-15 липня 1944 підтверджують все це. (Див. теж Scaton, *The Fall of Fortress Europe, 1943-1945*, p. 138) Згідно з даними Сітона, сила ГАПУ знизилася до 13 угорських бригад і 31 німецької дивізії, з яких чотири були танкові. Як стверджують кол. німецькі командири-

ветерани Східного фронту та післявоєнні історики (Див. Buchner, "Brody: XIII Armeekorps", *Ostfront, 1944*, s. 223), всі чотири танкові дивізії не мали повної сили.

²² Madej, *Russo-German War: Summer 1944*, p. 62. Знак "+" означав, що поповнення є в дорозі або що ще нема повного звіту. Незважаючи на дійсні числа, число танків у 17-ій дивізії було дуже низьке. Згідно з даними майора Вольфа-Дітріха Гайке, кол. шефа оперативного відділу Української дивізії, 4-та танкова армія мала всього 40-50 танків, і тільки на папері називалася «танковою». («Бій під Бродами», *Бій під Бродами*, с. 135). Богдан Стасів у статті «Трагедія під Бродами», *Вісті комбатанта*, 1992. ч. 3, с. 53, пише: «Коли йшлося про бронетехніку, то німці мали дуже мало танків»

²³ Madej, p. 62.

²⁴ *Ibid.*, pp. 62-63 – Мадей подає, які дивізії та з'єднання були в складі ГАПУ в червні-липні 1944.

Що стосується особового складу та його кількості, то таблиці Kraftgegenüberstellung і Front und Frontnah з липня 1944 показують, що ГАПУ мала 437.000 вояків і 196.000 в резерві. Резервісти повинні були бути розташовані недалеко фронту. Цю цифру підтвердив в особистому листі до автора, з 17 березня 1992 року, полковник Давид М. Глянц (David M. Glanz). Однак слід пам'ятати, що перед офензивою 1-го Українського фронту в липні 1944 року не менше, ніж сім цілих німецьких дивізій (як теж спеціалістів і військових фахівців з інших з'єднань та баз ГАПУ) післано до групи армій «Центр» для стабілізації фронту. Хоч нема поданого числа тих вояків, все таки можна приблизно встановити їх кількість. Беручи до уваги, що середня кількість вояків у німецькій дивізії виносила 8-10 тисяч, а відомо, що відійшло сім дивізій, то покинуло ГАПУ 50-60 тис. Ніхто їх не заступив. Немає потреби казати, що не один командир шкодував за втратою такої критичної бойової сили у майбутній битві.

²⁵ Німецьке головне командування увело числове позначення, щоб знати, якої бойової вартості дивізії воно має у своєму розпорядженні. Біля кожного числа чи назви дивізії додавано число з такими значеннями: «1» – дивізія спроможна до наступальних і оборонних дій; «2» – спроможна до обмеженої наступальної дії; «3» – можна вживати тільки в оборонних діях; «4» – обмежені спроможності до оборони; «?» – спроможності не відомі.

ПЛЯН КОНЄВА

Протилежно до Сталіна, котрий підтримував пропозицію Жукова наступати на Львів одним масовим ударом, Іван С. Конєв і його начальник штабу генерал Василь Д. Соколовський¹ запропонували наступ подвійним ударом: одним з місця концентрації військ поблизу Луцька і Дубна – на Раву-Руську-Ярослав, а другим з місця концентрації в окрузі Тернопілля – на столицю Галичини Львів.² І Конєв, і Соколовський побоювалися, що один удар, навіть масивний, ГПУ може відбити. Соколовський, котрий досконало знав воєнну історію, виношував свій плян, опертий на воєнних діях з 23 серпня – 2 вересня 1914 року.

Влітку 1914 року Південно-західний російський фронт генерала Миколи Іванова (включаючи 3-тю, 4-ту, 5-ту і 8-му імперські армії) повів наступ на Львів зі сходу й північного сходу. 23-24 серпня 1-ша австрійська армія відкинула 4-ту імперську армію на північний схід від Львова. Кілька днів пізніше 4-та австрійська армія відкинула 5-ту російську. Але на південному фланзі (на схід і південний схід від Львова) 3-тя і 8-ма російські армії у наступі на Львів перемогли 3-тю австрійську армію (що включала теж частини 2-ої армії). Відійшовши до Львова, австрійці не змогли встановити фронту, бо на північний схід від Львова 5-та російська армія (під новим командуванням) раптово врізалася клином між 1-ою і 4-ою австрійськими арміями. Залишивши Львів, австрійці відступили на захід, сподіваючися створити новий фронт, але це їм не вдалося, бо Південно-західний фронт генерала Іванова втримував швидке темпо наступу. Таким подвійним ударом Росія захопила всю Галичину до половини вересня.

Взрочуючись на тих діях, Конєв і Соколовський прийняли успішну стратегію Іванова за основний принцип свого пляну операції, який вимагав від самого початку сильних, безперервних і вирішальних офензивних дій, котрі залежали від трьох чинників: 1) захоплення ініціативи на початку бойових дій, 2) пролом, 3) швидкий і вирішальний наступ у тил ворога. Конєв і Соколовський

розуміли, що для повного успіху потрібно швидкого прориву крізь першу і другу зони противника, щоб почати масовий зрив німецької оборонної системи. А це створить догідні обставини, щоб кинути в бій резерву (чи другі ешелони) бронетанкових і кінно-механізованих сил, і цей тактичний прорив розвинути у стратегічну операцію. Після цього проведеться безупинний наступ з метою захоплення переправ через річки, знищення ворожих резервів, зруйнування запасів пального, пунктів постачання і зв'язку. Навал такої маси війська повинен закінчитися для німців повним крахом.

Але досягнення такого швидкого просування, залежатиме від скорого прориву. Тому вони пропонували подвійний удар.

Врешті Сталін, без великого ентузіазму, погодився на двораменний удар³ – один на Раву-Руську, другий – на Львів. Впродовж всієї німецько-советської війни це був єдиний випадок, в якому цілий фронт Червоної Армії дістав завдання знищити німецьку групу армій, з метою забезпечити Коневу швидкий перехід через Галичину, щоб перенести війну вглиб Європи. Тому Ставка дуже сильно скріпила 1-ий Український фронт.⁴ На 13 липня він мав приблизно 1.200.000 офіцерів і солдатів, 2.200 танків і самохідних гармат, 14.000 гармат і мінометів та понад 3.000 літаків.⁵

Після війни сам Конев подав такі цифри: 80 стрілецьких (піхотних) і кавалерійських дивізій, 10 танкових і механізованих корпусів, приблизно 16.000 гармат і мінометів, 2.000 танків і самохідних гармат, 3.250 літаків⁶ та 1.110.000 війська.⁷

Полковник (у відставці) британської армії Альберт Сітон (Albert Seaton) подав, що 1-ий Український фронт мав не менше, ніж 840.000 війська, 14.000 гармат і мінометів, 1.600 танків і самохідних гармат, 2.800 літаків, зорганізованих у 80 піхотних дивізіях, 10 танкових і моторизованих корпусах і декількох бригадах.⁸

Михайло Ліщинський, колишній старшина Української дивізії «Галичина», зібрав такі дані: Конев мав 80 піхотних

і 6 кавалерійських дивізій, 10 танкових і механізованих корпусів, 4 спеціальні танкові бригади, 1 корпус, складений з чеських комуністів, понад 1.600 танків, 13.900 гармат і мінометів калібру 76 мм і більшого.⁹ А також 10 партизанських формацій і не менше, ніж 53 спеціальних загонів, як теж добре вишколених снайперів, які мали чинити спустошення; разом: 9.000 чоловіків і жінок.¹⁰ Вони скріпили місцевих комуністичних партизанів, що пізньою весною 1944 року начислювали не менше як 12.000 бійців, охоплених у 11 партизанських групах та 40 самостійних загонах.¹¹ Їхнє завдання: підтримувати фронтові дії нищенням центрів зв'язку і постачання, залізничних вузлів, шляхів і важливого персоналу.¹²

1-ий Український фронт мав під своїм командуванням: сім піхотних армій (гвардійські¹³ – 1-шу, 3-тю, 5-ту і піхотні – 13-ту, 18-ту, 38-му, 60-ту); три танкові армії¹⁴ (гвардійські – 1-шу і 3-тю та 4-ту⁵); дві самостійні кінно-механізовані групи: генерала Баранова (до неї входили 1-ий гвардійський кавалерійський корпус і 25-ий танковий корпус) та генерала Соколова (6-ий гвардійський кавалерійський корпус і 31-ий самостійний танковий корпус).

До такої величезної концентрації бронетанкових сил на фронт Конєва дислоковано ще й артилерійські дивізії прориву. Ці дивізії, які вели своє власне оперативне планування, керування вогнем, втримували свою бойову розвідку, службу зв'язку й збирання інформацій, мали по приблизно 210 гармат, призначених виключно для офензиви. Вони були підпорядковані наступним арміям: 1-ша гвардійська артилерійська дивізія прориву – 13-ій армії; 3-тя гвардійська артилерійська дивізія прориву – 5-ій гвардійській армії; 3-тя гвардійська дивізія реактивних мінометів – 1-му Українському фронтові; а 17-та гвардійська артилерійська дивізія прориву діяла в рамках 5-ої гвардійської армії та 60-ої армії.

Для успішного наступу в напрямі Рави-Руської Конєв доручив (поблизу Луцька) сконцентрувати «Луцьку групу прориву», яка складалася з 3-ої гвардійської армії Гордова, 13-ої армії Путкова, 1-ої гвардійської танкової армії Ка-

тукова і кінно-механізованої групи Баранова. Разом: 14 стрілецьких дивізій, одна танкова армія, один моторизований корпус і дві артилерійські дивізії. Їх підтримувала 2-га повітряна армія генерал-полковника Красовського.

Для успішного наступу в напрямі Львова Конєв сконцентрував (на північ від Тернополя) «Львівську групу прориву», яка складалася з 38-ої армії Москаленка, 60-ої армії Курочкіна, 3-ої гвардійської танкової армії Рибалка, 4-ої танкової армії Лелюшенка і кінно-механізованої групи Соколова. Із 3-ої гвардійської, 13-ої, 38-ої і 60-ої армій зформовано 32 «урадні батальйони», які мали проривати фронт ГАПУ.¹⁶ Усіх їх підтримувала 2-га повітряна армія і частини 8-ої повітряної армії.¹⁷

На лівому фланзі фронту (напрямом на захід) дислоковано 1-шу гвардійську армію генерал-полковника Гречка і 18-ту армію генерал-лейтенанта Журавльова. Вони мали завдання прикривати лівий фланг «Львівської групи прориву», або, на наказ, допомагати у прориві цієї групи, чи наступати у напрямі Станиславова (тепер Івано-Франківськ).

Резерву 1-го Українського фронту творили 5-та гвардійська армія Жданова і 47-ий самостійний стрілецький корпус, в силі шістьох стрілецьких дивізій.¹⁸

Полковник Панов подає, що приблизно половина п'ятих дивізій, три танкові армії, саперні й різні спеціальні частини перемістилися в сектор Тернопіль – Луцьк (терени концентрації) від 24 червня до 7 липня. Ця маса людей і техніки з тилловими оперативними формаціями дала 1-му Українському фронтові велику перевагу над ворогом у секторах проривів та створила сприятливі умови для продовження операції.¹⁹

Полковник Панов правильно ствердив, що 1-ий Український фронт мав «значну перевагу» над німецьким ворогом: п'ятикратну – в людях, шестикратну – в артилерії, чотирикратну – в танках. В дійсності, особливо у секторах проривів, сили Конєва мали величезну перевагу.²⁰

Маршал Конєв наказав сувору засекреченість, щоб приховати його пляни. Переміщення і дійові накази були закодовані, всіх кур'єрів супроводжували агенти НКВД і

військової поліції.²¹ Для змилення німецьких обсерваторів і розвідки проводилися фальшиві переміщення війська. Тим старалося переконати німців, що головний удар розгорнеться з околиці 1-ої гвардійської і 18-ої армій. Вони сподівалися, що такі переміщення створять мильне враження, що не дві, а чотири (2 піхотні і 2 танкові) армії націлені на північний схід від Станиславова. Лісисті і болотисті місцевості використовувано для маскування підходу й самої концентрації сил. Наприклад, великі ліси на схід від Львова використано для концентрації війська. У багнистих і трясовинних місцевостях сапери будували дороги з дерев'яних кругляків.²²

7 липня плян офензиви Конева перевезено літаком до Ставки в Москві на остаточний розгляд. Два окремі масові удари, з підтримкою з повітря, почнуться на віддалі 60 км один від одного. Як тільки німецький фронт захитається, його оборонці не матимуть змоги протиставитися шаленій атаці величезної маси людей і техніки, що швидко просуватиметься по двох осях. Прорив мусив вдатися, бо 1-ий Український фронт сконцентрував 56 з його 84 стрілецьких дивізій, понад 90 відсотків бронетанкових з'єднань і до 65 відсотків його «бога війни», артилерію, у двох збірних районах.²³ Хоч 1-ий Український фронт займав фронтову лінію 440 км довжиною, ширина у місцях прориву, разом взявши, не мала більше, ніж 26 км. Там на один кілометр розміщено 200-300 гармат.²⁴ Після пролому советські пляновики сподівалися просунутися в глибину 220–240 км.²⁵

Жодна з фронтових танкових армій чи кінно-механізованих корпусів не братиме участі у прориві. Вони підуть у наступ щойно після повних 24 годин, тільки тоді, як піхота прорветься і осягне оперативну глибину. Конев встановив дату наступу на 14 липня. Всі приготування мають закінчитися до 12 липня, щоб дати солдатам добрий відпочинок.

Ставка затвердила плян 10 липня 1944 року

¹ Правою рукою Конєва був талановитий генерал Соколовський, який, як твердять сучасні автори, випрацював і провів Львівсько-Сандомирську операцію в липні 1944. Здібний тактик, Соколовського операція характеризується високою мобільністю, вжиттям авіації та врзуванням глибокими клинами у ворожі сили. Colonel A. Orlov, "Marshal Vasily Danilovich Sokolovkyi, 80th Birth Anniversary" in *SMR*, July (№.7), 1977, p. 43.

² П. Н. Лященко, *Из боя в бой*, (Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1972), сс. 278-279; Erickson, *The Road to Berlin*, p. 231; Colonel Armstrong, "Battlefield Agility" in *SMR*, December, 1988, p. 508; В. Н. Lidell Hart, *History of the Second World War*, p. 581; Конєв, *Записки командующего фронтом 1943-1945*, с. 245. Щодо аналізу Конєва і його погляду на цю операцію, див. «Львовско-Сандомирская операция», сс. 236-304.

³ Сталін підтримував до самого кінця пропозицію Жукова – провести один масивний нищівний удар на Львів. Для остаточного вирішення цієї справи Сталін покликав до Москви Конєва разом із його оперативним офіцером. Хоч плян дво-раменного удару ще не був завершений, Конєв з Соколовським доповідали на засіданні Сталіну, Жукову та кільком членам Ставки й Політбюро, див. Ian Grey, *Stalin: Man of History* (N.Y.: Doubleday and Company, 1079), p. 397. Під час доповіді Сталін нервозно ходив по залі сюди й туди, обороняючи й підтримуючи плян Жукова. Врешті він пом'якшав, але перестеріг Конєва, що він (Конєв) особисто відповідальний за цю операцію і мусить провести її успішно. Див. Конєв, *Записки командующего фронтом 1943-1945*, с. 249.

⁴ Конєв отримав таке масивне підкріплення, що Жуков рекомендував Сталінові перемістити деякі частини з 1-го Українського фронту на північні фронти, однак Сталін залишив усе без змін. Для нього зайняття Галичини й перенесення воєнних дій вліб Європи було пріоритетом. Див. Ian Grey, *Stalin: Man of History*, p. 397. Див. теж *Marshal of The Soviet Union, G Zhukov: Reminiscences and Reflections* (Moscow: Progress Publishers, 1985), Vol. 2, p. 284.

⁵ Colonel Andrei Zvezlinskyi, "The Lvov-Sandomir Operation" in *SMR*, №. 8, August, 1974, p. 51. Як подає полковник Светлішін, 1-ий Український фронт, яким командував Конєв від травня 1944 до кінця війни, складався з 10-12 армій силою від 1.000.000 до 1.200.000, мав 15.000-17.000 гармат і важких мінометів, 2.500-3.000 літаків та 2.200-3.500 танків. Colonel Svetlitshin, "Commander

of Unbending Will”, in *SMR*, №. 12 (36), December, 196

⁶ Португальський, *Конеv*, с. 135.

⁷ Там же; *Gregory Zhukov, Marshal of the Soviet Union*, Vol. 2, p. 284. *World War II* подає, що Конев мав 16.213 гармат і установок реактивних мінометів, 1.573 танки, 463 ударних гармат, 3.240 літаків. У його танкових арміях були найбільш досвідчені командири. (Див. теж Vol. 12, p. 1659).

⁸ Colonel Albert Seaton, *The Russo-German War 1941-1945* (London: Prescott C. Tinling and Co. Ltd., 1971) p. 446; *The Fall of Fortress Europe 1943-1945*, p. 138. Жуков подає, що 1-ий Український фронт мав 80 стрілецьких дивізій, десять бронетанкових і моторизованих корпусів, чотири самостійні бригади бронетанкових і самохідних гармат і 2.350 літаків. *Zhukov, Marshal of the Soviet Union*, Vol. 2, p. 284.

⁹ Підполковник Михайло Ліщинський, «Наступ советської армії і бої під Бродами», *Сурмач* (Англія: 1968), ч. 1-4 (38-41), сс. 22-23. (В Українській дивізії Ліщинський мав ступінь поручника – *Waffen-Obersturmführer*. Після війни уряд УНР в екзилі підніс йому рангу до підполковника).

¹⁰ Рапов, *Lvov-Sandomir Operation*, p. 377. У статті “Partisan Combat Methods” in *Russian Combat Methods in World War II*, пишеться: «Перед офензивами, закroeними на широку скалю. на території, які Червона Армія плянувала зайняти, переміщувалися сильні партизанські загони. І так перед початком великої офензиви у східній Галичині в липні 1944 року численні загони добилися аж до Карпат. які були одною з цілей советської офензиви». (Розділ 16, с. 103).

¹¹ *Великая Отечественная война в фотографиях и кинофильмах* (Москва: 1979) с. 361.

¹² Рапов, *Lvov-Sandomir Operation*, p. 377.

¹³ Попередником советських «гвардійських» частин була Червона гвардія в громадянській війні 1918-1922. Як твердять советські історики, червоногвардійці проявляли тривалий самовідданий героїзм. У битві під Смоленськом у серпні 1941 року деякі частини Червоної Армії проявили подібний тривалий самовідданий героїзм. За це 18 вересня 1941 року чотири стрілецькі дивізії отримали почесне звання «гвардійських». 21 травня 1942 року впроваджено «Гвардійський знак» та військові гвардійські ранги: див. Lt. Colonel Victor Mikhailov, “The Soviet Guards”, *SMR*, September, 1981, №. 9, pp. 37-38; *Shumenko*, Book 1, p. 451.

¹⁴ На командирів танкових армій призначували найбільше талановитих, відважних і обов'язкових генералів. Таким був Павло Семенович Рибалко. Після війни його призначено головнокомандуючим танковими збройними силами СРСР. Аж до його несподіваної смерті 18 серпня 1948 року він відіграв інструментальну роль в розвитку й застосуванні у війні советської бронетанкової зброї.

¹⁵ 17 березня 1945 року 4-та танкова армія отримала почесне звання «гвардійської».

¹⁶ «Прорив на Рава-Русском»..., *Великая Отечественная война 1944*. с. 363.

¹⁷ Генерал Д. Язов, *Верны Отчизне* (Москва: Военное издательство, 1988) с. 253; Маршал авиации С. Красовский, «2-я воздушная армия в Львовско-Сандомирской операции», *Военно-исторический журнал* (Москва: Издательство «Красная звезда») 1964, юль, №. 7, с. 31; Лев Шанковський, *Бій під Бродами*, с. 58. Шанковський подає, що ще перед липневою офензивою у дії введено 8-му повітряну армію, під командуванням генерала Жданова. Разом у боях взяло участь не менше, ніж 9 авіаційних корпусів, включно з 9-ою гвардійською повітряною дивізією, в котрій служили советські льотчики-аси. Von Hardesty, *Red Phoenix: The Rise of Soviet Air Power 1941-1945* (Washington, D.C.: Smithsonian Institute, 1982). Там подано, що 1.500-2.500 літаків було сконцентровано у місцях прориву. У книзі *СССР у Великой Отечественной войне 1941-1945*, с. 590, подано, що 2-га повітряна армія брала посилену участь у бойових діях.

¹⁸ Erickson, *Road to Berlin*, p. 232; Panov, *Lvov-Sandomir Operation*, p. 376.

¹⁹ Panov, p. 376.

²⁰ Там же. Згідно з *World War II* (Vol. 12, p. 1659), «перевага Конєва полягала в тому, що його потужні сили могли створити дві офензивні точки тяжіння. Дуже ефективно діяла артилерія. Див. *Russian Combat Methods in World War II*, pp. 19-21.

²¹ Major General V. A. Vatsulenko, A. A. Beketov, A. P. Belokon, and S. G. Chermashentsev, "Operational Camouflage in the Offensive Operations of 1944". *Camouflage* (Translated by the U.S. Air Force. 1976. pp. 87-100. Див. теж. Armstrong, *SMS*, p. 506.

²² "Operations in Forests and Swamps. A Historical Perspective" in *The Soviet Motorized Rifle Company*. (Washington, D.C.) p. 91; „Combat Under Unusual Conditions. Forest Fighting“, *Russian Combat Methods in world War II*, p. 78.

²³ Colonel Andrei Zvezlinskyi, "The Lvov-Sandomir Operation", *SMR*, №. 8, August, 1974, p. 51-52. Ліщинський подає, що 70 відсотків піхоти й 90 відсотків танків Червона Армія сконцентрувала у місцях проривів, «Наступ советської армії і бої під Бродами», *Сурмач* (Англія: 1968), ч. 1-4, сс. 22-23. Ці цифри теж подає *Великая Отечественная война 1941-1945*, с. 304. Щодо аналізу Конєва і концентрації його сил, див. *Записки командуючого фронтом 1943-1945*, с. 245.

²⁴ Конєв пише, що удар Луцької групи мав ширину фронту 12 км, а Львівської – 24 км, *Записки командуючого фронтом 1943-1945*, с. 245-246. Це саме подає Ліщинський у статті «Вгляд в проблеми Української дивізії і її великої битви під Бродами, *Бій під Бродами*, с. 105. Див. теж Colonel Orlov, "V. D. Sokolovsky", *SMR*, 1977, July, №. 7, p. 43.

²⁵ Zhukov, *Marshal of The Soviet Union*, Vol. 2, p. 284. Генерал Г. Ф. Кривошеев, у статті «Львовско-Сандомирская стратегическая наступательная операция» в книзі *Гриф секретности снят. Потери вооруженных сил СССР в войнах, великих действиях и военных конфликтах* (Москва: Военное издательство, 1993), с. 204, подає, що Львівсько-Сандомирська операція була поділена на дві фази: перша фаза – від 13 до 27 липня – характеризувалася пробоем, оточенням і знищенням ворожих сил та звільненням міст: Львова, Рави-Руської, Перемишля, Станиславова. У другій фазі – від 28 липня до 29 серпня – основною метою було форсування р. Вісли в районі Сандомира, що лежить 180 км на південь від Варшави. 1-ий Український фронт мав пройти 440 км, досягаючи глибину 350 км.

Під кінець війни головні операції класифіковано на наступальні й оборонні. Львівсько-Сандомирська операція отримала наступну категорію:

Четвертий рік війни: №. 38.

Назва операції, дата закінчення: *Львівсько-Сандомирська, 13 липня – 29 серпня.*

Фронти, фльоти, самостійні армії: *1-ий Український фронт.*

Просторові виміри: * 48 300 350.

* 48 днів, не менше 300 км фронту, глибина 350 км. Див. Aleksei V Basov, "Important Soviet Military Operations of the Great Patriotic War" in *The Soviet Art of War*, ed's Harriet Fast Scott and William Fontaine Scott (N.Y.: Praeger Co., 1982), p. 119.

СЕРЕДА, 28 ЧЕРВНЯ – СЕРЕДА, 5 ЛИПНЯ

Коли вояки Української дивізії всідали в поїзди, вони думали, що їдуть на фронт в околицю Станиславова. Справді, спочатку був намір дислокувати дивізію в тому районі, але коли німецька розвідка виявила, що Червона Армія концентрує свої сили на північний схід від Бродів¹ плян змінено: Дивізію переміщено з 3-го танкового тильного резервного корпусу² до 13-го армійського корпусу, під командування генерала Артура Гауффе (Arthur Hauffe), щоб скріпити цей zagrożений відтинок фронту.³

Піхотний корпус Гауффе підлягав 4-ій армії й утримував фронт в районі Бродів. Хоч у Дивізії було незадоволення і робилося старання відкликати цей наказ, але без успіху – Дивізія попрямувала під Броди.

Дивізійна передня команда, в якій був Гайке, зустрілася з Гауффе та його начальником штабу полковником Куртом фон Гаммерштайном (Kurt von Hammerstein). Вони повідомили, що Дивізія займе другу лінію оборони, позаду дивізій корпусу на першій лінії. До цього часу ані Гауффе, ані Гаммерштайн нічого не чули про цю українську дивізію. Позначення бойової спроможности Дивізії у головному штабі знаком запитання – «?» – не давало для Гауффе багато інформації про її бойову вартість. Але він був задоволений, що має підкріплення.

У 13-ий корпус на той час входили: 349-та піхотна дивізія – командуючий генерал Оскар Ляш (Oscar Lasch),⁴ 361-ша піхотна дивізія⁵ – командуючий генерал Георг Ліндеманн, 454-та дивізія польової безпеки⁶ – командуючий генерал-майор Й. Нетвіг (J. Netwig) і корпусне з'єднання «Ц»⁷ ("Korps-Abteilung C") – командуючий генерал-лейтенант Вальтер Лянге (Walter Lange), – що складалося з залишків трьох розбитих піхотних дивізій – 183-ої, 217-ої і 339-ої. Корпус мав до оборони 80 км фронту.⁸ Він мав 25.000 вояків, а коли прибула Українська дивізія, його стан зріс до 35.000.⁹

Прийшовши в Галичину, Дивізія вступила на терени, в яких діяла УПА.¹⁰ Повстанці за нею постійною стежили, бо сподівалися скріпити свої лави вояками, зброєю і спорядженням Дивізії. Вони встановлювали контакти з вояками й були готові приймати дезертирів. Але дезертирів не було багато. Очевидно, симпатії дивізійників були по боці УПА, але вони не були зацікавлені продовжувати свою боротьбу як партизани. Обидві сторони втримували близький контакт, а розвідка УПА постачала Дивізії інформації про розміщення і сили Червоної Армії та що діється на зайнятих теренах.

Німецьке командування Дивізії теж побоювалися, що в Галичині піchnеться масове дезертирство вояків, які захочуть відвідати свої родини й дізнатися, чи їм не треба якоїсь допомоги. Бо саме тоді фронт зупинився в Галичині й у той час проходила евакуація її східних районів. Такі обставини просто спонукуватимуть вояків до дезертирства. Однак ці побоювання не були оправдані, бо навіть ті, що відвідували родини, поверталися назад. Щоб оминати небажаних напружень, воякам з близьких місцевостей було дозволено на короткі візити додому – на один день чи на одну ніч. Проблема дезертирства не досягнула загрозливого рівня, що можна завдячувати побратимству між вояками, бойовій гордості за взяте на себе національне завдання та спаяності серед дивізійників.

Дивізія їхала до Ожидова через Ярослав, Перемишль, Городок, Львів і Буськ. (Ожидів лежить 70 км на північний схід від Львова й 30 км на південний захід від Бродів). Ешелони прибували в різний час і вивантажування відбувалося цілодобово на окраїнах цього залізничного містечка. Завжди існувала загроза ворожих повітряних налетів.

* * *

Любка Змаг з 31-го полку, прибувши на станцію 1-го липня, відмаршував зі своїм відділом всього три кілометри від Ожидова, як низько над колоною появился літак «Ільошин» і «привітав їх музикою з бортового кулемета.*

Лев Смиренко приїхав уночі. Відійшовши тільки кілька кроків від поїзду, як довкруги зяснило від світел, що поволі на парашутиках спадали з темного неба; рівночасно почувся шум летючих вниз бомб. Від потужних вибухів здригалася земля, ніч перетворилася на день, а спокій ночі на вогненне пекло. Вояки бігли без віддиху до поблизького лісу, шукаючи безпечнішого місця.*

* * *

Для оборони станції в Ожидові Дивізія розмістила свою зенітну артилерію. Як тільки літаки появлялися, їх зустрічав густий вогонь. Маркіян Фесолович з своїми товаришами, що пройшли знаменитий вишкіл в Нойгаммері, обслуговував 2-сантиметрову зенітку на двох залізничних платформах під час транспорту батареї 8,8-сантиметрових гармат. Після вивантаження вони охороняли станцію в Ожидові,¹¹ і під їхнім обстрілом советські літуни часом скидали свої бомби з великої висоти просто в поле. Для більшості вояків це було їхнє перше бойове хрещення.

Після одного такого налету в одному вагоні, що стояв посередині залізничного депо, знайдено неекспльодовану бомбу. Бомба застрягла між ящиками піхотної та мінометної амуніції. Підірвати її було неможливо, бо з її вибухом пішли б у повітря цінний вантаж вагону й половина станції. Тому покликано сюди експерта від бомб і вибухівки – Богдана Тира.*

* * *

Богдан відсунув двері вагона на півметра й, освітивши нутро своєю електричною ліхтаркою, помітив порозсувані ящики. Увійшовши всередину вагону, при сонячному світлі, що падало з пробитої в даху діри, він побачив хвіст бомби.

– Велика, – подумав. – Що більше, то краще. – твердить пословиця, – сказав голосно.

Декілька годин він із своїм помічником обережно відсували ящики, щоб дістатися до бомби. Ось вони її оглядають

зблизька. Читають на ній американський напис. Це тисячофунтівка, з більш нищівним вибухом, ніж советська. І, на лихо, Богдан не був дуже обізнаний з її конструкцією.

Богдан взявся до роботи. Затримуючи віддих, його пальці делікатно, мов пір'я, дотикалися до частин бомби, його очі сліdkували за кожним деталем, його вуха наслуховували, чи всередині бомби не почує якогось підозрілого звуку. Він був спокійний, навіть не затремтів його голос, коли сказав своєму помічникові: «Бомба, як жінка, поведись з нею делікатно, то вона не вибухне тобі в лице.

Через 12 годин Богдан знешкодив бомбу.¹²

¹ Всупереч сугестіям декого, що концентрацію Червоної Армії в районі Бродів проведено тому, що там дислоковано Українську дивізію, не має підстав. Насправді концентрація була подиктована пляном Конєва і Соколовського: кліщовим маневром заатакувати і прорвати фронт ГАПУ. Як подається у книзі *World War II* (Vol. 10. p. 1341), 13-ий корпус мав завдання боронити доступ до Львова в районі Бродів.

² Хоч схеми ГАПУ показують, що Дивізію, коли вона прибула на Східний фронт, було підпорядковано 3-му танковому тильному резервному корпусові, фактично вона в ньому не була, бо її вже під час транспорту спрямовано до 13-го армійського корпусу.

³ Гайке – видання англійською мовою, сс.36-37, німецькою сс. 91-94, українською, с. 65; Klietmann, p. 194; Yurkevich, Boshuk. p. 78; Buchner, *Ostfront*, p. 238; генерал Павло Шандрук, «Броди», *Бій під Бродами*, с. 25; Роман Крохмалюк, *Заграва на сході*, сс. 97-98; «Факти про Українську дивізію», редакційна стаття у *Вістях комбатанта*, ч. 4, 1985, с. 25; Рен, *Мозаїка мого життя*, сс. 168-170; інтерв'ю автора з Юрієм Крохмалюком.

Неправильні дані: George H. Stein, *The Waffen SS*, p. 186; Gerald Reitlingen, *The SS: Alibi of a Nation* (New York, 1957, p. 203, подають, що Дивізія була в 14-му корпусі; ані що 13-ий корпус був «кавалерійський», як подав дивізійний капелян Нагаєвський у *Спогадах польового духовника* (Торонто. 1985), с. 80; Дивізія ніколи не входила в склад 8-го корпусу, як подає Петро Саварин в доповіді: «У 70-ліття вимаршу УСС на фронт. 50-ліття битви під Бродами і 30-ліття [заснування] Станці кол. вояків 1-ої УД УНА в Ст. Кетринс», *Вісті комбатанта*, ч. 5-6, 1984, с.19.

13-ий піхотний корпус зформовано в 1936-1937 у 13-ій військовій окрузі – Нюрнберг був його запільною базою. У вересні 1939 року 13-ий корпус воював у німецько-польській війні, в 1940 році – у західній кампанії, а на Східному фронті – в оборонних боях на північний схід від Києва. Після розгрому під Бродами, він появився як частина «Корпусу Фельбера» взимку 1944-1945 в Арденнах.

⁴ 349-ту дивізію зформовано 25 листопада 1943 року з бойової групи «Камалькюсте» (Kampfgruppe "Kamalküste") та з решток розбитих піхотних дивізій – 217-ої, 376-ої, 384-ої. Спочатку вона була вжита до розбудови оборонних позицій на Заході. Після битви під Бродами її було розформовано 1 серпня, але 14 вересня переформовано, а вже 15 вересня включено в 567-му піхотну дивізію. Дислокована у Східну Прусію, її було включено у 551-шу дивізію народного ополчення (Volks-Grenadier-Division).

⁵ Зформована восени 1943 року в Данії, її дислоковано на Східний фронт в березні 1944. Після оточення під Бродами її рештки перетворено на «фольксгренадирську» (народного ополчення) дивізію, що брала участь у битві проти альянтів "Market-Garden" під Арнгаймом в Голляндії та у східній Франції.

⁶ Переформована в березні 1941 року з 454-ої піхотної дивізії у 8-ій військовій окрузі, вона проводила протипартизанські дії в північній Україні та Білорусії, включно з боями проти УПА. Включена до 13-го корпусу на весні 1944, вона успішно обороняла м. Рівне, але під тиском Червоної Армії відступила. Після битви під Бродами перестала існувати.

⁷ Зформоване 5 листопада 1943 року в Іванкові, в Росії, з решток розбитих піхотних дивізій – 183-ої, 217-ої і 339-ої, корпусне з'єднання «Ц» мало в найкращому випадку силу одної дивізії. Затримання дивізійних назв було тільки на те, щоб змити ворога – ніби існує стільки дивізій; другою причиною було те, що німці надіялися відбудувати ті дивізії до попередньої сили. Дефініція корпусної групи: «Тимчасове з'єднання трьох слабких дивізій, кожна сили одного полку». ("Flank Attack", *German Defence Tactics Against Russian Breakthrough*, p. 18). Їх позначувано буквами "A", "B", "C" і т. д. ("The Organization of Special Units", *Military Improvisation During the Russian Campaign*, p. 86). Такі тимчасові заходи часто виправдовували себе, і такі з'єднання звичайно вив'язувалися із наложених на них завдань.

⁸ Гайке у своїй книжці подає, що «Дивізія одержала до

оборони близько 36 кілометрів фронтового відтинку» (с. 65), інші джерела подають 30 км.

Така довжина фронту противорічила німецькій доктрині оборони, в якій приймалося, що одна дивізія, сили 10 тисяч, повинна обороняти від 5 до 10 кілометрів фронту, залежно від типу околиці. (Див. *Handbook On German Military Forces*, TV-E30-451, р. IV-21). В 1944 році такий довгий відтинок для дивізії не був винятком і нікого не дивував. (Див. "Operations At River Lines", *Terrain Factors In the Russian Campaign*, р. 25). Крім оборони задовгих відтинків для дивізій, на Східному фронті в 1944 році були і великі розриви у фронтових лініях, бо німецькі збройні сили не мали ким їх обсаджувати. (Див. "Delaying and Blocking Actions", *German Defence Tactics Against Russian Breakthrough*, р. 57).

⁹ Włodymyr Kubijowycz, *Encyclopedia of Ukraine* (Munich: Shevchenko Scientific Society, Inc., 1955), Vol. 1, р. 177, подає, що сила 13-го корпусу виносила 32.000-35.000, з того одна третя припадала на Українську дивізію.

¹⁰ Влітку 1944 року в районі Бродів діяла група УПА «Дружинники» під командою хор. Черника. (Побігуший-Рен, *Мозаїка мого життя*, с. 165).

Історик Лев Шанковський в «УПА і Дивізія» (Філядельфія: часопис *Америка*, ч. 12-15, 1954), пише: «Німці спочатку плянували вжити Дивізію в Коломиїщині та Городенщині до самостійних дій. На жаль, цей плян не був виконаний, бо німці зрозуміли, що вживати Дивізію в терені, в якому УПА була вже досить сильна, було першим ризиком для них. В цьому часі в Карпатах, крім старшинської школи «Беркути», існувало вже щонайменше 12 зформованих бойових сотень УПА і може вдвоє більше вишкільних відділів, а крім цього такий осередок УПА, як «Чорний ліс», тількищо очищений від большевицької партизанки Кулагіна-Жори. Дивізію несподівано кинули в район м. Бродів, де частин УПА було цілком мало». Іншими словами, Шанковський вважає, що Дивізію спрямовано на Броди, бо німці боялися, що Дивізія в цілості перейде до повстанців, коли б вона опинилася в районі, контрольованім УПА.

Однак до цього дня не знайдено ні українських, ні німецьких документів з 2-ої світової війни, ані достовірних свідків, які підтвердили б, що німці кинули Дивізію під Броди тільки тому, що вони боялися, що вояки Дивізії масово перебіжать до

товстанців, коли вона опинилася б у районах дій УПА. Юрій Крохмалюк, кол. старшина в штабі Дивізії, у розмові з автором сказав, що зараз після закінчення війни ходили чутки, ніби Дивізія була готова перейти до УПА, але якраз тоді її більшовики оточили. Він підтвердив, що симпатії вояків Дивізії були по стороні УПА. Але навіть якби залунав клич: «Перебігайте до УПА!», то багато, а може й велика більшість цього не зробили б. Бо вони добровільно вибрали службу в регулярній армії, замість у підпіллі. З мілітарної точки зору, вони не могли б з собою забрати артилерію, зенітки, важке обладнання. А яка доля була б тих, що залишилися в Нойгаммері, в запасному полку, на вишколах в Німеччині? З політичної точки зору, положення українців було б незavidно скомпліковане, і то саме тоді, як вдалося здобути деякі позитивні заходи від нацистського окупанта. Врешті, визвольний рух втратив би був єдиний спосіб одержати звичайний військовий вишкіл та джерело набуття зброї і спорядження.

¹¹ Дивізіон зенітної артилерії один з перших прибув до Ожидова. (Богдан Небожук, «Броди», *Вісті комбатанта*, ч. 2, 1992, с. 72). Про оборону станції та пункти вивантажування, див. Маркіян Фесолович, «На обороні станції Ожидів», *Вісті комбатанта*, ч. 3, 1972, сс. 28-30).

¹² До закінчення війни Богдан здемонтував 35 бомб – 23 советського виробу і 12 – західних альянтів. До того дійшли ще 95 гарматних і мінометних стрілен, деякі з котрих партизани закопали в землю для підривних цілей. Богдан теж розпізнавав заміновані поля. Його відділ знайшов, розібрав, усунув чи знищив понад 50.000 мін і інших вибухових інструментів.

В цивільному житті, після 1945 року, Богдан працював як ліцензований спеціаліст від демоліції та вибухових матеріалів у будівельній індустрії, розвиваючи й вдосконалюючи техніку демоліції будівель у містах. З появою в кінці 1960-их і на початку 1970-их років різних лівих революційних рухів, як Weathermen, Богдан добровільно читав лекції, як обходитися з бомбами і про техніку їх розмонтовування у різних американських поліцейських департаментах, стейтових агенціях та частинах національної гвардії і військової резерви. Ревматизм його рук примусив Богдана піти на пенсію. На це він жартома сказав: «Покажіть мені стару людину, яка може, як належить, бачити, чути, нюхати і дотикати». Він далі цікавиться ділянкою вибухових матеріалів.

ЧЕТВЕР, 6 ЛИПНЯ – ВІВТОРОК, 11 ЛИПНЯ

Дивізія одержала наказ зайняти становища в другій лінії оборони (Prinz Eugen Stellung), що скріплювала головний фронт. Відтинок Дивізії сягав 36 км завдовжки.¹

У північному секторі – від Станіславчика до головного шосе Львів-Броди, на південь від Ражніва – стояв 31-ий полк. Його штаб був біля Тур'є. Його підкріплював 3-ій артилерійський дивізіон. Полковим капеляном був о. Богдан Левицький. У центральному секторі – від північного сходу від Заболотців до півдня від Суходолів – розмістився 30-ий полк. Штаб полку примістився біля Чехів. Йому підпорядковано 2-ий артилерійський дивізіон. Полковим капеляном був о. Йосиф Кладочний. У південному секторі розташувався 29-ий полк. Його лінія проходила від Суходолів до р. Серету. Штаб полку розмістився на південний схід від Ясенова. Його підкріплював 1-ий артилерійський дивізіон. Капеляном був о. Михайло Левенець. 4-ий дивізіон важкої артилерії зайняв становища біля Кадовбиців, а штаб артилерійського полку – біля Цішків. Капеляном артилерійського полку був о. Василь Лецишин. Штаб Дивізії стояв на південь від Соколівки. Головним дивізійним капеляном був о. Володимир Стецюк.

Ешелони постачання розташувалися на північ від Ожидова, а фюзилерський курінь – на схід від 29-го полку і на північ від р. Стир. Польово-запасний курінь стояв в околиці Буська, на захід від Ожидова, понад 20 км від фронту. Він останній (7 липня) приїхав залізницею не до Ожидова, як уся Дивізія, а до Красного.²

На 30 червня Дивізія мала наступний чисельний стан: 346 старшин і 1.131 підстаршин, 13.822 вояків – разом 15.299.³ З того 10.400 були на Східному фронті, як подає Юрій Крохмалюк. Інші джерела подають 10.000 до 10.300, але рідко коли понад 11.000.⁴ Гайке подає число: «приблизно 11.000».⁵ За винятком двох українців, командирами куренів і вище були німці. Зате майже всі командири сотень, чот і роїв були українці – приблизно 150 старшин.⁶

Штаб Дивізії:⁷

Командир: генерал Фріц Фрайтаг(Fritz Freitag); ад'ютант – СС-майор Георгі (Georgi) і СС-сотник Фіндер (Finder).

Відділ ІА (тактика, бойові дії, персональні справи старшин): майор Гайке (Heike);⁸ ад'ютант – СС-поручник (Michel) Міхель.

Відділ ІВ (ІВ) (постачання зброї, амуніції, спорядження, транспорт): СС-сотник Шаф (Schaaf).

Відділ ІЦ (ІС) (контррозвідка, переслуховування полонених, політична контроля, цензура листів): СС-сотники Нірманн (Niermann) і Вінс (Wiens),⁹ сотник Феркуняк, СС-поручник Шенкер (Schenker).

Відділ ІІ А/Б (ІІА/В) (картотека старшин, підстаршин і стрільців): сотник Паліїв, СС-поручник Штайнгорст (Steinghorst).

Відділ ІІІ (воєнне судівництво): СС-майор Ціглер, (Ziegler), СС-сотник Германн (Hermann), поручник Стадник.

Відділ ІVА (обмундирування, харчі): СС-сотник Цульцбах (Zultzbach), СС-поручник Маєр (Meyer).

Відділ ІVБ(В) (санітарний): СС-майор д-р Шпех(Specht).

Відділ ІVЦ(ІVС) (ветеринарний): СС-майор д-р Коген (Kogen).

Відділ V (автотранспорт, механічні сотні): СС-майор Берндт (Behrndt).

Відділ VI (духовна опіка, релігія, преса, радіо, театр): СС-майор Цоглявер(Zoglauer), СС-поручник Ленгард (Lenhardt), сотник Угрин-Безгрішний, капелян о. В. Стецюк.¹⁰

Як тільки Дивізія зайняла свій сектор, місцеве командування УПА попередило деяких дивізійних старшин, що німці, свідомо чи несвідомо, всадили Дивізію «в мішок». Розвідка УПА мала всі відомості про два советські центри концентрації військ – на північному сході і на південному сході від Бродів. УПА твердила, що Броди не будуть головною ціллю наступу, але в половині липня Червона Армія пічне офензиву двома одночасними ударами: один – з півночі на Буськ, а другий зі сходу на Золочів. УПА

теж інформувала, що фронт Конєва володіє 1.800 танками і бронетранспортерами, не менше, ніж 1.000 літаками. в основному розташованими у двох місцях концентрації військ. Якщо більшовики прорвуть фронт, Дивізія «може потонути в океані бронетанкових хвиль».¹¹ УПА вважала за свій обов'язок передати ці відомості Дивізії і 13-му корпусові. Не відомо, однак, чи корпус про це дізнався.

Хоч Дивізія займала другу лінію оборони, 9-13 км за фронтом, це зовсім не охороняло її від ворога. Повітряні нальоти, гарматний обстріл, диверсанти, шпигуни, снайпери завдавали втрат. 9 липня згинув командир 3-го дивізіону артилерії СС-сотник Ганс Вагнер (його місце зайняв, правдоподібно, СС-сотник Гюнтер Шпарзам). Для скріплення оборонної лінії дивізійні сапери наглядали над укріпленням й допомагали в будіванні траншей, бункрів та встановлюванні ліній зв'язку.

Як згадано вище, фюзилери стояли біля р. Стир з завданням прикривати дивізійне передпілля і лівий фланг. Вони були настільки близько фронту, що перші зустрілися з патрулями противника та його диверсантами.¹²

* * *

Стефан Гук був втомлений до краю. Він не спав 48 годин, і його тіло настирливо вимагало відпочинку. Зайнявши спостережний пункт яких двісті метрів перед його сот-нею, він мав її перестерегти телефоном чи зеленою раке-тою, якби зауважив будь-яку загрозову активність ворога.*

Стефан не мав нічого проти відповідальної служби й навіть був задоволений з такого важливого завдання, але все має свою міру. Зміна мала прийти між год. 23.00 і пів-ніччю. Тепер він мав єдине бажання: повернутися на свій постій, напитися чогось теплого й добре виспатись. Подивився на годинник: ось уже 03.00.

«Що сталося із зміною?» – завдавав собі запитання тисячний раз і тільки ще раз заляв під носом, накриваючися своєю плащ-палаткою, бо ставало холодно.

Нагло тріск галуззя привернув його увагу. Напружено

наслухував і розглядався. Глянув угору: крізь галуззя дерева на нього моргали міріади зірок. Довкола панувала нічна тиша. Він запитав сам себе: чи то не моя втомлена уява грається зі мною в піджмурки?

Стефан заспокоює себе, що то певно якась звірина спричинила той тріскіт. Але ось спереду знову шелестіння кущів... Це тільки двоногий звір може так поводитися, підказував його інстинкт. – «А може хтось із фюзилерів тут заблукав? – Та ні, тут ніхто з наших не повинен плентатися. Але в цей час всього можна сподіватися... – І до нього донісся чийсь шепіт... – Це людський голос... Хто це може бути? Дай Боже, щоб то були свої»...

Та оце рознісся вигук російською мовою. Стефан ще більше причаївся, сподіваючись, що вони пройдуть біля нього, не помічаючи його. Ще мить і Стефан зрозумів, що ворожса група йде просто на нього.

Це ворожса розвідка, що хоче спіймати «язика». Такий «язик» на допитах НКВД виспіває все. Стефан знав з розповідей, які методи вони вживають на допитах. Ось офіцер НКВД приставляє до яблука коліна револьвер і бабах! Вкинувши таку жертову, що верещить від болю, поміж інших полонених, той же офіцер гримає: «Тепер усі заговорите!» – І вони справді починають говорити. Це одна з їх безчисленних жорстоких методів... Навіть якщо Стефан вижив би, йому гарантована кара смерти або 20-30-річна каторга в сибірських концтаборах. І він не збирався здаватися. Втікати вже нема як, вони заблизько. – «Що за іронія долі! – подумав Стефан, – за мною ціла дивізія, а я мушу давати собі раду сам!»

Вони наблизилися до нього на яких 5-10 метрів, але Стефан ще підпустить їх на метер-два. Тоді кине на них гранату, посипле поле перед собою з автомата МР 38-40 і дасть волю своїм ногам.

Він знову почув ледве чутний шелест. Затримуючи віддих, помало відкрутив накривку на верхушку круглої ручки,

на кінці котрої була циліндрова граната, помацав свій багнет і подумав: «Який то збіг обставин! Дивізія має таку модерну зброю, а його пригода тут може закінчитися примітивною боротьбою печерних людей». Знявши закрутку, Стефан зачепив пальцем за кільце шнурка від запальника й, замахнувшись, кинув гранату. І почув крик по-російськи: «Граната»!!! Притулившись до землі, чекав на вибух. І почав сіяти з автомата кулями перед себе, то вліво, то вправо, і знову перед себе, аж до останнього набоя в магазинку. Він ще витягнув свій пістолет і навколішки вистріляв усі набойі. Вхопивши тремтячими руками сигнальну ракетницю, вистрілив з неї в повітря. І погнав назад.

Стефан пер, немов за ним гнався самий чорт. Сигнальні патрони спалахували понад ним, десь позаду почувся ще один сильний вибух. Боячись, що свої можуть на нього стріляти й його вбити, він верещав: «Не стріляйте! Це я, Стефан! Я повертаюся! Не стріляйте! Ск... сини, це я»!

Пара рук схопила його... він пізнав свого поручника й десятника. Стефан був такий розторощений, що втворивши рота, не міг сказати слова. Коли його повели до тилу, він заспокоївся. На світанку партуля знайшла три трупи: двох енкаведистів і одного звичайного солдата, неподалік місця, де кілька годин тому лежав Стефан.

¹ Дивізія зайняла свій майже 35-кілометровий відтинок, який був слабо укріплений, а подекуди укріплених позицій взагалі не було. Якщо ворог заатакує фронт і прорветься, Дивізія муситиме його зупинити. Тому негайно приступлено до розбудови головної лінії оборони й навіть додаткових укріплень. Крім цього, вибиралося спостережні пункти, встановлювалося поля обстрілу з наміченими цілями, бралось до уваги найвідповідніші місця для прийняття бою з ворогом, розміщувано постачання і споруджувано різні запови й перешкоди.

² Юрій Крохмалюк, «Полевий запасний курінь під Бродами». Вісті, 1952, ч. 2-3, с. 12.

³ Bender and Taylor, Vol. 4, p. 48. Ця цифра включала усіх вояків у Дивізії і тих, що були в шпиталях, на відпустці чи на

вишколі. До цього числа не входив вишкільно-запасний полк ані ті вояки, що в той час деінде проходили рекрутський вишкіл.

⁴ Редакційна стаття: «Факти про Українську дивізію», *Вісті комбатанта*, 1985, ч. 4, с. 23.

⁵ Гайке, *Українська дивізія*, с. 97.

⁶ Інтерв'ю автора з Юрієм Крохмалюком; о. Степан Клепарчук, «Друга большевицька окупація Брідського повіту 1944 р.», *Дорогами і стежками Брідщини*, невидані спомини. Деяке число українців служило в штабах Дивізії, полків і куренів.

⁷ Дмитро Феркуняк, «Командний склад Дивізії», *Вісті комбатанта*, 1965, ч. 4, сс. 25-26. Феркуняк був сотником у Дивізії. Про склад штабу Дивізії перед битвою під Бродами й після неї, див. теж, Юрій Крохмалюк, «Організація 1-ої УД УНА», *Вісті комбатанта*, 1963, ч. 34, с. 15-18.

⁸ Гайке, котрого відкомандировано до Дивізії з вермахту, затримав свою вермахтівську рангу.

⁹ Німець Вінс, який знав польську й російську мови, був в дійсності агентом гестапо, з завданням неутралізувати «бандерівців». Гестапо не знало, що він теж був великим симпатиком поляків, росіян, а особливо комуністів. (Перед війною він жив декілька років у східній Європі). Садистичної натури, Вінс ненавидів українців, а особливо галицьких добровольців. Йому під жодним оглядом не можна було довіряти. Деякі німці теж його не любили. Члени ОУН, які служили в Дивізії, відкрили, що він був советським шпигуном. Вінс зник під Бродами.

¹⁰ Д. Феркуняк подає, що о. І. Нагаєвський був дивізійним капеляном, але він залишився в Нойгаммері, коли Дивізія виїхала під Броди. На його місце призначено о. В. Стецюка.

¹¹ Богдан Підгайний, «УПА – Дивізія «Галичина» – німці», *Вісті комбатанта*, 1990, ч. 34, с. 65; Євген Побігуший-Рен, *Мозаїка мого життя*, с. 166; інтерв'ю з Юрієм Крохмалюком.

¹² Микола Филипович подає наступний командний склад фюзилерського куреня під Бродами: командир куреня – СС-сотник Карль Бріштот: 1-ша сотня – поручник Микола Городиський; 2-га сотня – поручник Степан Гуляк; 3-тя сотня – поручник Петро Дуда; 4-та (важка) сотня – поручник Роман Бойцун. В штабі куреня були два німецькі старшини – ад'ютант і інтендант, а у двох сотнях українці – Стефан Шуган і Михайло Данилко. «З фюзилерами під Бродами», *Вісті*, 1964, ч. 115, с. 84.

СЕРЕДА, 12 ЛИПНЯ

На 12 липня Дивізія вже була вкопана у становищах на своєму відтинку. Тоді наступила деяка реорганізація фронту і 8 липня 13-ий корпус підпорядковано 1-ій танковій армії, очевидно, разом з Дивізією,¹ стан якої тут на фронті виносив 10.400. Хоча полки Дивізії мали тільки по два курені, її чисельний стан дорівнював, а в деяких випадках і перевищував силу інших дивізій, що були в корпусі (чи навіть у 1-ій танковій армії, чи взагалі в цілій групі армій). Якщо йшлося про озброєння і спорядження то, як зауважив генерал Лянге, «українці мали добре озброєння і спорядження».²

День 12 липня пройшов, як звичайний кожний попередній – на вкопуванні й на вишколі. Коли вояцтво подалося на відпочинок, воно не знало, що завтра розпочнеться новий роздів в історії їхньої Дивізії.

¹ Madeja, *Russo-German War, Summer 1944*, p. 62.

² Lange, *Korpsabteilung "C"*, (Vowinkel, Neckargemünd, 1961), p. 104. В інтерв'ю автора з Юрієм Крохмалюком, Василем Верігою й іншими кол. вояками Дивізії – всі вони ствердили, що Дивізія мала добре озброєння і спорядження.

ЧЕТВЕР, 13 ЛИПНЯ

Спочатку Конев плянував вдарити 14 липня в напрямі на Раву-Руську. Але саме тоді Гітлер дозволив 42-му корпусові 4-ої танкової армії відступити з дуги, що виплювалася в околиці Торчина (містечка, приблизно 80 км на північ від Бродів), для скорочення фронту. Коли про цей рух довідався Конев, він вирішив цю обставину використати.¹

Сподіваючися розхитати німецьку оборону під час відступу й таким чином створити для танкових армій 1-го Українського фронту вільний простір діяння, Конев наказав 3-ій гвардійській армії Гордова наступати, обігнати противника у відступі й завдати йому великої шкоди. Але Гордов не зовсім справився з своїм завданням і німецький 42-ий корпус втримав свої позиції та відкинув 3-тю гвардійську армію Червоної Армії.

Проте 3-тя армія не переставала атакувати. Вполудне малий сектор 42-го корпусу заламався, а 291-ша піхотна дивізія «Ельк» з 46-го танкового корпусу, що обороняла прилеглий до 42-го корпусу південний відтинок, попала під масивну атаку.²

Щоб рятувати ситуацію, німецькі 16-та і 17-та танкові дивізії відразу пішли в контрнаступ, але советські літаки сповільнили весь їхній рух.

У своїх становищах, у другій лінії оборони, вояки Дивізії чули відгомін боїв та бачили, як над їхніми головами пролітали літаки на той відтинок фронту і поверталися назад. Цей цілий день 48-річний поручник Юліян Темник, який командував 1-ою батареєю дивізіону зенітної артилерії, обстрілював ворожі літаки.

* * *

Інстинкт Михайла Томаша підказував на близькі бої. Він наоливив і ще раз оглянув свій кулемет MG-42. Біля нього дрімав 2-ий кулементник Стефан Колько.**

* * *

А в той самий час, в сумерку вечора частини 336-ої та 322-ої стрілецьких дивізій із 15-го стрілецького корпусу, 60-ої армії, почали потиху займати свої вихідні становища до головного удару.³ Зараз за ними, на віддалі 3-5 км, танки і самохідні гармати 1-го Українського фронту заїжджали у свої позиції.

¹ П. М. Португалький, *Маршал І. С. Конев* (Москва: Воениздат, 1985), с. 140; Panov, *Lvov-Sandomir Operation*, р. 376; Штеменко, т. 2, с. 69; David Irvin, *Hitler's War* (N. Y. Viking Press, 1977), р. 656; Ziemke, *From Stralingrad to Berlin*, р. 332; СССР 1941-1945, с. 589; *Маршал Жуков*, с. 164; Buchner, *Ostfront 1944*, р. 223; *World War II Encyclopedia*, Vol. 12, pp. 1659-1660. Всі вони подають, що Конев почав Львівсько-Сандомирську операцію 13 липня 1944 року.

² «Прорив на Рава-Русском направлении», *Великая Отечественная война*, с. 364.

³ Лященко, *С боя в бой*, с. 299; Генерал-майор К. В. Сичев і полковник М. М. Малаков, *Наступление 15-го стрелкового корпуса з проривом подготовленной обороны противника южнее Броды (14-22 июля)*, (Москва: Воениздат, 1958), с. 38. Про детальний опис боїв 322-ої, 336-ої і 148-ої стрілецьких дивізій та 15-го корпусу див. Robert E. Poirier and Albert Z. Conner, *The Red Army Order of Battle in the Great Patriotic War* (Ca.: Presidio Publishing Co., 1985), р. 139.

Безпосередньою ціллю 15-го стрілецького корпусу було заатакувати фронт на ширині 5-6 км, прорвати його, захопити висоти ч. 375 і 396, знищити всі сили противника в околиці сіл і містечок Тростянця Малого, Скваряви, Кругова, Перепильників, Колтова й Сасова. Коли корпус осягне шосе, що пробігає з Сасова на Золочів, має наступати далі на захід аж до лінії на північ і південь від Скваряви. Осягнувши свої цілі, 13-ий корпус створить задовільний простір для головних сил 3-ої гвардійської танкової армії Рибалка, яка зможе вступити в дію та здобути оперативну глибину. (Див. *Наступление 15-го стрелкового корпуса*, с. 7-10).

П'ЯТНИЦЯ, 14 ЛИПНЯ

Беручи на себе деяке ризико, Конев перевів на слабке місце 13-ту армію Путкова, яка негайно почала використовувати деякий початковий успіх 3-ої гвардійської армії. До вечора у завзятих боях впав Горохів (місто розташоване в першій оборонній лінії німців). Проте 13-та армія не могла просунути до другої лінії оборони через сильний опір і контратаки противника.

Вирішивши за всяку ціну прорватися в наступі на Раву-Руську, і тим самим, можливо, зменшити обтяження наступаючих власних військ на північ від Бродів, 38-ма і 60-та армії почали наступ на південь від Бродів вранці того самого дня (год. 04.00 – 05.00).¹ Але сильний дощ і густа мряка звели все нанівець. Крім деякої активності кількох з'єднань, всі бойові дії припинено.

Коли 38-ма і 60-та армії² рушили вперед, 30-ий полк Дивізії одержав наказ вимаршувати до околиці Підгірців, тобто на захід від 60-ої армії противника. Досьогодні нема офіційного в'яснення, чому 30-ий полк сам один дістав такий наказ і яка була логіка в такому маневрі. Безсумнівно, переміщення полку було пов'язане з діями противника вранці того ж дня і подумане як скріплення німецького фронту на південь від Бродів.³

На північ від Бродів праве крило німецької 4-ої танкової армії почало розпадатися. Її 291-ий корпус, сильно заатакований 13-ою армією Путкова, частинами 3-ої гвардійської армії та безнастанним обстрілом літаків, не зміг навіть опустити своєї першої лінії оборони – і його розбили впрах.⁴

Коли погода покращала й туман піднісся, Конев відразу поновив наступ. Після масивної повітряної і артилерійської підготовки (год. 14.30), 38-ма армія Москаленка й 60-та Курочкина розпочали наступ о год. 16.00 на ширині фронту приблизно 15 км. Обидві армії одночасно вдарили на північний сектор 48-го танкового корпусу, з найсильнішим натиском на 357-му піхотну дивізію (вона мала категорію бойової спроможности ч. 3) і на 349-ту піхотну

дивізію (категорія ч. 2), з точкою тяжіння в секторі 913-го полку 349-ої дивізії. При сильному спротиві німців обидві армії досягли на всьому відтинку малих, але важливих проламань, глибиною 1-8 км.

Щоб відбити наступ обох армій та скріпити оборону на південь від Бродів, 1-ша танкова армія кинула в протинаступ свою тактичну резерву – 1-шу і 8-му танкові дивізії (з 3-ої танкової резерви) і Українську дивізію.⁵

Хоча Дивізію повідомлено про це пізнім вечером 14 липня, 30-ий полк уже був у марші. Його завдання було визначене: просунутися до терену на південь від Кадлубиць й осягнути височину в околиці Підгірців, приблизно 10 км на схід від Сасова. Звідти полк має негайно заатакувати противника в напрямі Колтова з завданням закрити пролив, котрий зробила 60-та советська армія.

Під командуванням СС-підполковника Форстройтера, полк складався з полкового штабу, 1-го куреня (командир – Клоккер), 2-го куреня (командир – Віттенмаер), 13-ої сотні піхотних гарматок (IG), 14-ої сотні протитанкової оборони (РАК). Для підкріплення полкові підпорядковано 4-ий артилерійський дивізіон, відділи – саперів, протиповітряної оборони, зв'язку й інші допоміжні служби. Його чисельний стан виносив 1.903 вояків. Штаб полку мав 12 старшин (6 українців), штаби куренів – по 4 старшини (3 німці), 13-та сотня – 3 старшини (1 німець), а всі сотні мали по одному або двох старшин, переважно українців. Разом: 34 старшини (14 німців), 116 підсташин (35 німців).⁶

Першим вирушив 2-ий курінь. Використовуючи польові дороги, курінь проходив крізь села й поля, де їх зустрічало привітне населення, частуючи холодною водою чи молоком – цей день був винятково гарячим. Таке вітання підкріплювало вояків як на тілі, так і на душі. Все йшло гаразд. Якби не гуркіт, що долітав здаля з поля боїв, могло б здаватися, що полк на прогулянці.

Та ненадовго.

Коли полк вирушив з Підгірців на Сасів, по дорозі зустрів дезорганізований і здеморалізований натовп німецького війська, яке відступало на захід. Дивізійним

добровольцям здавалося, що це йде не колись гордий вермахт, а похоронна процесія.

Тут і там вояки несли на ношах поранених, інші йшли з пов'язками на головах. Багато не мали зброї. Між цією масою повільно посувалися поодинокі вантажівки й мотоцикли. В очах відступаючої маси вояків, яка перла на захід, щоб втекти від советського навалу, зраджувалася безнадійність – в обличчі навислої поразки. Деякі в натовпі лементували: „Alles ist kaput!“⁷

Міхаель Леман дивився на вермахтівців і відразу помітив, що Дивізія мала модернішу зброю і краще спорядження, ніж відступаючі німці. Вони не мали маскувальних уніформів, як дивізійники, ані він не бачив бодай одного прицільного інструменту проти літаків на їхніх кулеметах, який він мав на своєму MG-42.

Посуваючися далі на південний схід, полк зустрівся з передніми заставами противника. Не відомо, чи це були бойові патрулі, чи передня охорона, чи інші частини. Контакт з ними не був довготривалий, бо їхніх кілька танків і бронетранспортерів відразу від'їхали назад. Однак 30-ий полк безсумнівно мав перед собою 1-ий Український фронт Конєва.

Знаючи, що пролом треба закрити, і що з кожним моментом противник набирає на силі, полк нашвидку почав приготуватися до наступу.

І якраз тут почалося те, що стояло перед вояками полку – згодом і всієї Дивізії – справжній «Армагеддон».

З'явився, пролітаючи понад кронами дерев, літак «Ільюшин». Він збомбив і обстріляв з бортової зброї колони полку.

* * *

Багато років пізніше, Остап Верин згадуватиме, як ціла голова в шоломі, причепленому ремінцем до підборіддя, пролетіла повз нього, мов футбольний м'яч. А там посеред дороги сидить вояк з відірваними обома ногами, не реагуючи на ніщо, ніби нічого не сталося. Коли до нього підбіг лікар, щоб дати допомогу, вояк поклав у свій рот цівку свого автомата МР 38-40 і потягнув язичок.*

Знову надлетіли літаки, але тепер їх зустрів град куль з ручної зброї та кулеметів. Чотирицифрова автоматична протиповітряна гарматка викидала сальви трасуючих куль в небо, аж її цівки розігрілися до червоного.

Рев у повітрі був вражаючий. Вигуки наказів, крики вояків, пронизливе гудіння літаків – все це змішувалося з безперервним стрілянням з рушниць і скорострелів – створюючи сцену, здавалося, взяту з Дантового «Пекла». У цьому пекельному кошмарі горіли машини і вози, налякані коні гасали повз мертвих і вмираючих вояків, вибухи стрясали землю.

Поцілена вантажівка з амуніцією 1-го куреня у вибуху розірвалася на шматки, які тисячами відламків полетіли в небо, разом з розірваним тілом шофера.

Тут і там капелян Йосиф Кладочний, лице котрого видовжилося у скорботному болі, давав останні таїни вмираючим.

У цій пекельній масакрії ще знайшлися вояки з кулеметами, автоматами й рушницями: націлюючись на «надлітаючі танки», «залізні леви» дивізії «Галичина» відбивалися.

* * *

У вечірніх годинах 14 липня 2-ий курінь добився до Чорного лісу, між селами Лукавець, Кругів і Колтів. Тут він застав малий відділ вермахтівців із своїм офіцером. Чи це була запланована спроба налагодження зв'язку, чи просто випадок, ніхто ніколи не буде знати. На запитання: «Де більшовики?», вояки почули відповідь: «Всюди!» Нема потреби казати, що ця відповідь дала до розуміння, в якій критичній ситуації опинився 2-ий курінь.

* * *

Леман ще раз підніс накривку до замка свого кулемета й заглянув, чи до нього не наліз пісок чи інше сміття, а то кулемет затнеться при першому стрілянні.

* * *

У пізніших анналах буде записано, – цілком слушно, – що 2-ий курінь 30-го полку перший прибув на прорваний фронт біля Колтова.

Від околиці Колтова до місцевости дещо на північний схід від Лукавця 2-ий курінь зайняв свої становища: 7-ма сотня (командир поручник Мирослав Малецький) розташувалася на правому крилі, неподалік Кругова; 5-та сотня поручника Юриняка була в центрі; 6-та сотня поручника Петра Сумароківа прикривала ліве крило і дорогу, яка пробігала від Лукавця до Пеняків; 8-ма важка сотня (командир поручник Михайло Макаревич) стояла позаду поміж 7-ою і 5-ою сотнями.⁸

Праве крило куреня не було крите. Вправді, там залишилося близько 40 вермахтівців під командуванням старшого лейтенанта, але вранці ця група відступила з своїх позицій. Наткнувшись на 6-ту сотню, їхній лейтенант повідомив Сумароківа, що яких три кілометри перед ним зайняли позиції досить сильні частини противника з трьома танками Т-34, які обережно підсуваються вперед.

Не відомо, чи 2-ий курінь зайняв оборонні позиції, чи, може, вихідні перед наступом на Колтів. Від 13 до 15 липня нікому – ні командуванню Дивізії, ні 13-му корпусові, ні навіть групі армій – не було ясно, що діялося в околицях Колтова. А 14 липня, цей простір, пізніше названий «Колтівським коридором», все ще розширювався.

В той час 13-ий корпус чи навіть ГАПУ могли ще наказати зайняти серію оборонних позицій в околиці Колтова, стягнути доволі сил та зброї, і в наступальній дії у «коридорі» масово знищити техніку й військо противника. Так не сталося.

Якщо 2-ий курінь цю місцевість використовував для контратаки, йому була необхідна підтримка важкої зброї та потрібна повітряна обсервація. Тому, зрозуміло, чому він вибрав лісистою околицю.

¹ Час наступу подається різно, однак всі джерела вказують на приблизний час – між 04.00-05.00 год. Лященко подає, що 1-ий батальйон, 1087-го полку, 322-ої стрілецької дивізії почав наступ, після півгодинної артилерійської підготовки, о год. 05.00, з ціллю зайняти висоту 396. (Лященко. *С боя в бой*, с. 299).

² Історик Василь Верига подає, що 30-ий полк одержав наказ до вимаршу на Сасів пізно увечері 13 липня; Василь

Верига, «Перший день боїв під Бродами», *Календар-альманах «Нового шляху»* (Торонто: 1984) с. 103. Однак, Верига подає дату 15 липня, коли 13-ий корпус наказав решткам полку піти в контратаку на прорив в районі Колтова; Василь Верига. «Дмитро Паліїв – воїн і патріот», *Вісті комбатанта*, 1968, ч. 5-6, с. 43.

³ Поручник Богдан Підгайний, командир 3-ої сотні, отримав наказ 13 липня, приблизно о год 11.30, щоб у форсованому марші осягнути околицю Колтова – Лукавця не пізніше, ніж до год. 04.00, 15 липня, і зайняти оборонні становища проти советського прориву. Богдан Підгайний, «Два шляхи – одна мета», *Броди*, с. 62.

Петро Сумароків пише, що командир 2-го куреня Віттенмаєр мав коротку відправу із старшинами свого куреня після год. 09.00, 13 липня. Він повідомив їх, що 30-ий полк негайно вирушає до Чорного лісу, між Лукавцем і Колтовим, де займе оборонні позиції, щоб допомогти вермахтові зупинити ворожий прорив в околиці Колтова. О год. 09.30 курінь вимаршував. Павло Сумароків, «В оточенні під Бродами: прорив 2-го куреня 30-го полку УД «Галичина», *Вісті*, ч. 103, с. 70.

⁴ *The Great Patriotic War*, p. 364.

⁵ В. Верига, «Перший день», с. 103; И. Конев, «Завершение освобождения Советской Украины и выход на Вислу», *Военно-исторический журнал*, 1964, №. 7, с. 10.

⁶ Інтерв'ю з В. Веригею, 3 листопада 1987 Див. теж. В. Верига, «Спопнини. І знову Нойгаммер», *Вісті комбатанта*, 1978, ч. 4, с. 71.

⁷ Дехто висловлює опінію, що німецький фронт заламався після замаху на Гітлера. Але замах відбувся 20 липня по полудні, а Конєва офензива почалася 13 липня.

⁸ Згідно з німецькою військовою доктриною, оборонний відтинок куреня мав займати від 750 до 1.250 метрів. Кожна сотня повинна була займати, залежно від місцевості, відтинки від 200 до 750 метрів ширину (пересічно 500 м) і 200 – 250 метрів глибину. Оборонна система, з головними і побічними позиціями, повинна була бути приготована на атаки з кожної сторони. Якщо дозволяв час, закладалися міни, дротяні перегороди й інші перепони. Обидва курені 30-го полку займали відтинки від 750 до 1.250 метрів.

СУБОТА, 15 ЛИПНЯ

Між год. 05.00 і 07.00 прибув 1-ий курінь. Він негайно зайняв становища направо від 2-го куреня, на схід від Сасова, фронтом на Колтів. Як 2-ий курінь, так 1-ий не знайшов розбудованих вермахтом оборонних позицій, однак кілька німецьких підстаршин і один офіцер офіційно передали цей відтинок фронту 1-му куреневі.

1-ий курінь розташувався так: 3-тя сотня поручника Богдана Підгайного прикривала ліве крило, на південь від Колтова, і дорогу, що пробігала від Колтова на Сасів; 2-га сотня (командир – Березовський) і 1-ша сотня (командир – поручник Рожанців) зайняли позиції, що простягалися в напрямі 2-го куреня. 4-та важка сотня, що нею командував поручник Поспіловський, приділила по одній своїй чоті до трьох сотень. Підганий залишився в 1-ій чоті, котрою командував десятник Богдан Гарнавський, звідки було найкраще поле зору. Між українцями теж залишилися деякі недобитки вермахту, які оцілили з боїв попереднього дня. Перед 1-им куренем лежало село Колтів, зайняте советськими бронетковими з'єднаннями, що наступали вслід за 15-им стілецьким корпусом (60-ої армії).

Ситуацію ускладнювало і те, що 30-ий полк не мав інформації про силу противника, його розташування та ідентичність частин. Ні штаб Дивізії, ані місцеві командири не мали часу на розвідувальні дії ані на обслідування місцевости. По дорозі до Колтова полк теж поніс втрати від атак з повітря. Однак в таких обставинах не було часу на нарікати й не було до кого скаржитися.

Вслід за вломом на стику німецьких піхотних дивізій – 349-ої – справа і 357-ої зліва – 15-ий стрілецький корпус під командуванням генерал-майора Петра Бакуловича Тертішного, після короткої інтенсивної артилерійської підготовки, рушив усією своєю силою вперед приблизно о год. 08.30.¹ В той самий час 336-та стрілецька дивізія раптом наткнулася на 30-ий полк Української дивізії

«Галичина» недалеко Кругова й Ліс-Ошовиці, дещо на південний схід від Колтова.²

Командир 336-ої дивізії, що була загартована в боях і у повній силі, полковник Міхаїл Ф. Ігначев, обговорив з своїм начальником штабу підполковником Андреем Д. Нікітиним важливість їхнього наступу, від котрого залежатиме весь дальший успіх офензиви. Тому, крім своїх трьох піхотних полків (1128-го, 1130-го і 1132-го), свого 909-го артилерійського полку, цей наступ підкріпляли своєю бронею частини 3-ої гвардійської танкової армії, самостійної артилерії прориву, реактивних мінометів і літаки. Дивізія мала 373 гармати і важкі міномети.³

Створивши попереднього дня тільки влім у німецькій лінії, свідомі, що для пролomu на північ і південь від Бродів тільки швидкість і сила вогню матимуть успіх – тому вдарили усією силою.

* * *

– Уррааа!!! Побєдаааа! Уррааа!!!

Вриваючись у 2-ий курінь, полки 336-ої стрілецької дивізії намагались вперто поширити прогалину. Малецького 7-ма сотня попала під особливий натиск. Макаревич наказав 8-ій сотні допомогти їй своїми важкими кулеметами й мінометами. Але противник напирав, не зважаючи на розриви гранат, кулеметний вогонь, навіть на вибухи стрілен своєї артилерії і мін мінометрів між своїми солдатами. 7-ма сотня стояла, як мур. Що більше, Малецький наказав щось неочікуване в такій ситуації – протинаступ. Не зважаючи на величезну перевагу противника, 7-ма сотня не тільки встояла, але почала відбивати атаку.

Побачивши, що не все йде гладко, противник змінив фокус атаки на 5-ту й 8-му сотні, не перестаючи атакувати 7-му. Але спроби пройти через сотні виявилися безплідними. Вміло використовуючи важку піхотну зброю 8-ої сотні до максимум, Макаревич наносив наступаючому противнику великих втрат. Проте маса червоноармійців сунула вперед. Побачивши, що його сотня у великій загрозі – а як вона втратить свою зброю, цілий курінь не

встоїться – Макаревич сам заляг за кулемет, залога котрого згинула, і сів смерть по ворогові...

6-ту сотню Сумароківа ворог не торкав. Сумароків післав частину своїх вояків на підкріплення інших сотень, а сам вичікував. Незабаром появилася ворожа патруля, яка обережно промацувала терен, мабуть, щоб захопити головну дорогу й обійти 2-ий курінь зліва. Це була ця частина з танками, що її вчора зголосив Сумароківу німецький лейтенант. Вони не запримітили добре замаскованих позицій 6-ої сотні. Один танк просунувся допереду й зупинився, щоб обстежити місцевість. Його залога напевно не відчула жодного болю, як броня танку, поціленого 6-ою сотнею, запалала пекельним вогнем. Цільні кулі з рушниць посипалися по піхоті. Леман короткими серіями з свого кулемета сів смерть. Противник відступив, але незабаром повернувся у повній силі. Появилось більше танків.

* * *

О ще один танк! За ним тягнеться дим, що виходить з його двигуна. Він сповільнює хід й ледве що посувається. Вибух в'язанки ручних гранат розірвав його праву гусеницю спереду. Танк зупинився боком до трьох дивізійників. Раптом отворилася башта, з якої появилася тулуб танкіста в шоломі, з чорною бородою, в руках автомат ППШ-41. З криком: «Смерть фашистам!» вистрілив довгу серію 7,61-мм куль. Під час стріляння відкрився інший люк танка й темношкірий азійт з цілої сили кинув гранату, вбиваючи лежачих на землі двох дивізійників. Чудом, третій біля них – десятник, що став на повний ріст, залишився живим. Але його вбили кулі танкіста ще заки він підніс свій автомат.

– Уррааа! За Сталіна!!

– Ра-та-та-та...

І ще один підстаршина мертвий.

– Урааа!

– Ра-та-та-та...

Ще одна серія з автомата, і знову двох вбитих.

Вистрілявши всю амуніцію, танкіст кинув свій автомат на землю, а солдат з середини подав йому німецький MP-38-40. Піднісши автомат до плеча, танкіст обстріляв 16-річного Ігора Бурака, котрий з протитанковою гранатою, не зважаючи на вигуки німецького капрала, щоб він не підносився, підбіг ближче танка. Його гнала вперед пам'ять про батька, котрого замордували більшовики, і про п'ятирічну сестричку, яку він залишив у сиротинці у Львові.

– Donnerwetter! Donnerwetter! – закликав німець. – Чому він не слухає мого наказу?!

Щоб не повторилося це саме з іншими вояками, він вигукнув:

– Слухайте! Volle Deckung! Ніхто не підносить голови! Крийся! Затримай холонокровність!

– Ра-та-та-та...

– Ви, буржуазні свині!!! – російські вигуки змішувалися з стріляниною.

Командир танка стояв на командному сидінні всередині танка, а верх його тіла прилип до верха весі, тому було його важко поцілити. І він мав добре поле зору. Його помічник, що ховався за баштою, тільки час до часу висувався, щоб вистрілити з автомата чи кинути гранату.

– Врум...

Знову вибух. Одні просять помочі. Інші кричать.

– Ра-та-та-та...

– Урааа! – За Сталіна! – Смерть... – Смерть... – розноситься кругом.

Комусь пішло на нерви, він не втерпів і піднявся. Кулі його зрізали...

– Zum Gotteswillen! Крийся! – кричить капрал.

– Боже, допоможи! – хтось проситься.

– Ніхто тобі тут не допоможе. Ніякий сучий син не допоможе! Volle Deckung! Крийся!

– Ра-та-та-та...

– Урааа! – За Сталіна! – Смерть... – Смерть... Ви, галічеськіє собаки! – змішувалося з стріляниною.

Іван Возняк не міг більше цього знести. Відповзши яких сто метрів до тилу, він піднявся й розглянувся. Коли досяг краю просіки, Возняк легенько розвів куці. Він побачив перед танка, на якому було двох солдатів: один приліг на башті, а другий прикуцнув за нею. Віддаль до танка досить велика. Затримавши казівний палець на спуску, Возняк націлився на танкіста на башті. Затримавши віддих, потиснув курок.

– Трах! – кріс KAR-98 копнув його в плече. Він швидким руком машинально викинув гільзу й зарядив кріса. Націлився на азіята і вистрілює.

Схопившись долонями за лице, командир танка випростувався на повний ріст. Прицілившись на серце, Возняк натиснув на курок ще раз. Командир звалився у середину танка. Присівши, Возняк витягнув порожній магазинок і заклав новий з п'ятьма набоями. Довкруги залягла дивна тиша...

Ненадовго.

Тління мотору танка вибухло пекельним вогнем, поїдаючи залізного монстра. З середини виповзла висока постать і, піднявши вгору руки, кричала:

– Товарищі! Браття! Я здаюсь!

Возняк націлився на його серце.

«Божє, чи я можу це зробити?» – боровся з собою Возняк, а німецький капрал кричав:

– Убий його! Убий, як собаку! Убий цю падлюку!

Возняк затримав віддих...

– Товарищі! Пожалуйста!

– Убий його!

– Товарищі! Пожалуйста!

– Убий його!

– Товарищі! Пожалуйста!

– *Donnerwetter! Убий його! Убий цю падлюку! Убий! Вже! Зараз!*

Божевілля! Піт облив все тіло Возняка. Він затремтів. Йому ставало то жарко, то холодно, то слабо, то боляче – злість, жаль, лють електричним струмом пробігали крізь його змисли.

– *Убий його! – Товарищі! Пожалуйста! – верещало в його вухах.*

«Що робити?»

Нагло ще один вибух всередині танка і язик яскравого полум'я охопив постать танкіста, перетворюючи його в палаючий людський живий смолоскип. Почувши його зойки й сам відчуваючи його нестерпні болі, Возняк вистрілів...

Опустивши кріс, Возняк дивився на масакру: танк горів, біля нього лежав мертвий азійт, тут і там вбиті дивізійники. З відразою кинув свій кріс на землю. Перед його очима наново повторилася остання картина. Похиливши голову й вхопивши лице у свої долоні, він заплакав.

* * *

Коли два курені Дивізії відбивали атаки, щоб втримати фронт, праве крило 4-ої танкової армії почало розпадатися. Удар 13-ої армії Путкова, частин 1-ої гвардійської танкової армії та повітряні атаки на німецьку 291-шу піхотну дивізію були такі масові й сильні, що вона втратила свою боєздатність.

Ситуація загострилася, коли раніше 15 липня Конев кинув головні сили 1-ої гвардійської танкової армії з метою поширити зайняту місцевість та добитися прориву. 1-ша танкова бригада (1-ої гвардійської танкової армії) провела успішний обхід на північ від Горохова, в районі Володимир-Волинського. Такий маневр зв'язав німецькі 16-ту й 17-ту танкові дивізії у цьому секторі фронту, а тоді 1-гвардійська танкова армія спрямувала свій головний удар на південь, між Гороховим і північним периметром 13-го корпусу.⁴ Тепер вже не було сумніву, що на північ від Бродів прорив вдасться.

Цього дня 1-ша і 8-ма танкові дивізії генерала Германа Балька пішли в контрнаступ на південь від Бродів.⁵ Вклинившись у 38-му дивізію Москаленка,⁶ 1-ша танкова дивізія і частини 8-ої танкової не тільки зупинили наступ противника в районі Оліїва, але почали відкидати 38-му дивізію назад.

Зате на північ від Оліїва основний удар зазнав невдачі. Командир 8-ої танкової дивізії не виконав специфічного наказу генерала Балька, щоб до наступу поїхати лісовим, наперед встановленим шляхом. Він думав, що зискає на часі, тому повів свою дивізію відкритою місцевістю. Помітивши це, повітряні сили Красовського⁷ негайно налетіли на 8-му дивізію.⁸ Впродовж дня спрямовано на цю дивізію приблизно 2.000 вильотів. Коли Бальк лютував, а 8-ма танкова дивізія горіла, 15-ий стрілецький корпус (60-ої армії Курочкіна), підтриманий танками, артилерією і авіацією, пробив на південь від Бродів, в районі Колтова і Тростянця, малий коридор, приблизно 18 км вглибину і 4-6 км вширину.⁹

Цей «коридор» не вдалося продовжити крізь другу німецьку оборонну лінію, як це сталося на північ від Бродів, тому Конєв заризикував перенести до армії Курочкіна – в самий «Колтівський коридор» – свою квартиру, хоч докруги неї вибухали стрільна з ворожої артилерії і гранатометів.¹⁰

Під шаленим натиском, північний сектор фронту (чи лівий фланг, якщо дивитися на схід) почав розпадатися. Якщо його не стримати, то противник досягне не тільки оперативну глибину, але загрозить 13-му корпусові оточенням. Однак корпус уже не мав жодної резерви, крім Української дивізії.¹¹

В час, коли більшовики намагалися прорватися крізь німецьку оборону на південь від Бродів, а дивізії Балька їх контратакували, Дивізія «Галичина» (без 30-го полку) просувалася на Колтів. Конєв у своїй квартирі бачив, що його війська не досягнули потрібного успіху – його

фронтальні атаки не вдавалися.¹² Усвідомляючи, що швидкі й сміливі маневри максимального тиску можуть призвести до прориву, він саме тоді, увечері 15 липня,¹³ не зважаючи на постійні контратаки резерв ГАПУ на фланги «коридору», зробив особливо ризиковане рішення: кинути 3-тю гвардійську танкову і 4-ту танкову армії в «Колтівський коридор». Таке рішення Конєва ще й тим інтересне, що цей маневр був єдиним у всій німецько-советській війні.¹⁴

Дивлячись з ретроспективної точки зору, рішення Конєва було правильне. Правда, воно було ризиковане, але під кожним іншим оглядом воно ідеально відповідало ситуації. ГАПУ кинула всі свої резерви на зупинення офензиви на північ і південь від Бродів (особливо на «Колтівському коридорі»), тому в глибині не залишилося досить війська на оборону. Коли Конєв довідався про розгром німецької 8-ої танкової дивізії, командуючий 1-им Українським фронтом прийшов до висновку, що його переважні сили можуть навалом пробити собі дорогу. Своїм рішенням кинути все у «коридор» для прориву фронту, Конєв припечатав початок кінця групи армій «Північна Україна».

Дійсно, Конєв брав на себе велике ризико. Перш за все, 60-та армія Курочкіна досягла лише часткового успіху, зустрівши впертий опір слабких і дезорганізованих німецьких частин і двох куренів дивізії «Галичина». Їхній опір був такий завзятий, що багато років пізніше генерал Лященко згадає, як «нововведені свіжі сили з тилової оборони противника зорганізували сильну оборону проти наших проривних військ».¹⁵

Колишній штабовий офіцер 322-ої дивізії теж писав: «Ворог втримував свої позиції в районі Колтова. Німецький ворог ще до того загрожував флангам 3-ої гвардійської танкової армії та 15-го стрілецького корпусу».¹⁶ Хоч Лященко не називас частин, які ставили сильний опір та загрожували флангам, але ключовим у цій дії був 30-ий полк Дивізії.

У вечірніх годинах Колтів горів. Цілу ніч полум'я взносилося на сотні метрів угору. Страхітливу заграву видно було на десятки кілометрів. Ні один будинок не вцілів. Серед тріскоту палаючого дерева та розвалених стін були й жителі Колтова, які залишилися в селі.

Але битва тут не закінчилася. Цілу ніч російські вигуки «Ураа!» змішувалися українськими «Славааа!» – серед оглушливих звуків надлітаючих стрілен, голосних вибухів, безустанної стрілянини, брязкоту броні.

¹ Див. примітки на ст. 57. Слід прийняти час, який подає Лященко – 08.30.

² Генерал Петро Курочкін у статті п. н. «Прорыв обороны противника на львовском направлении», *Военно-исторический журнал*, 1973, с. 28, подає, що «частини 14-ої піхотної дивізії СС «Галичина», підтримані штурмовою зброєю і танками 300-ої штурмової бригади, були сконцентровані в районі Колтова й намагалися зупинити 15-ий і 23-ий стрілецькі корпуси під Нуще. Див. теж «Наступление 15-го стрелкового корпуса с прорывом подготовленной обороны противника южнее Броды (14-22 июля 1944 г.)», *Офензива 15-го стрелкового корпуса*, с. 40. Інші советські джерела подають, що вони зустріли 30-ий полк Дивізії 15 липня.

³ Власний артилерійський полк 336-ої стрілецької дивізії був підкріплений додатковими гарматами: 36 (152мм) – 33-ої артилерійської бригади; 20 (57мм) і 40 (76мм) – 7-ої гвардійської протитанкової бригади; 24 (76мм) – 408-го артилерійського полку; 53 (82мм) і 12 (122-мм) гарматами 359-ої стрілецької (резервної) дивізії; і важкими мінометами: 15 (120мм) – 359-ої стрілецької (резервної) дивізії; 14 (76 мм) і 4 (105мм), 35 (120мм) – 616-го мінометного полку (9-го маханізованого корпусу). Див. *Офензива 15-го стрелкового корпуса*, сс. 14,17,19.

⁴ Colonel David M. Glantz, *The Soviet Conduct of Tactical Warfare: Spearhead of the Offensive* (England: Frank Cass and Co., 1975), pp. 170-172.

⁵ Схеми групи армій «Північна Україна» за період 8-15 липня показують, що 1-ша і 8-ма танкові дивізії були підпоковані 3-ій танковій резерві тилу.

⁶ Жуков, т. 2, с. 284; Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, p. 332.

⁷ Німці сподівалися сильної суходільної атаки, але масивна

безспірна повітряна перевага їх здивувала й зашокує з німецьких ветеранів Східного фронту щось по пережив. Див. Seaton, *The Russo-German War*, p. 446; *The Fall of Fortress Europe*, p. 138.

⁸ Панов, с. 376. СССР 1941-1945 подає, що «німці втратили до 75 відсотків своєї бронетанкової зброї», с. 590. Після війни німецький генерал Меллентін признав, що, крім втрат танків «пропала всяка надія на протинаступ». Див. *World War II Encyclopedia*, Vol. 12, p. 1659. Про детальний звіт з повітряних дій у Львівсько-Сандомирській операції, див. Маршал авіації С. Красовский, «2-я воздушная армия в Львовско-Сандомирской операции», *Военно-исторический журнал*, 1964, №. 7, сс. 34-41.

⁹ Звензловский, *Военно-исторический журнал*, 1974, №. 8, с. 52; Штеменко, т. 11, с. 470, подає, що коридор був майже 6 км широкий. Але згодом його продовжено й поширено. Полк. Армстронг пише, що коридор був 6 км широкий і 20 км довгий (*SMR*, December, 1986) pp. 506-507. Полк. Сітон пише, що «Колтівський коридор» був 3 милі (4,8 км) широкий і 10 миль (16 км) довгий. *The Fall of Fortress Europe*, p. 138.

¹⁰ Штеменко, т. 11, с. 470.

¹¹ Як подає Ready (p. 369), українці почали контратаки. Перед тим вони відбили атаки советської кавалерії. Верига, «Перший день» (с. 113), твердить, що 29-ий і 31-ий полки отримали наказ до вимаршу на першу лінію увечері 15 липня.

¹² Полк. Звензловський подає, що удар Конєва сповільнюєся, бо «противник на другий день кинув свої резерви – дві танкові і одну піхотну дивізії – які почали проводити пос. йні контрнаступи». Звензловський не називає дивізій, але одна з них – піхотна – напевно була дивізія «Галичина», див. *The Lvov-Sandomir Operation*, p. 52. Роки пізніше, маршал Жуков признав, що «початок на львівському секторі не проходив згідно з пляном головної квартири. На львівському секторі наші війська наступали поволі». Див. *Zhukov, Marshal of the Soviet Union*, pp. 285 & 290. Див. теж Erickson, *The Road to Berlin*, pp. 234-235.

¹³ Лященко, с. 306.

¹⁴ Панов, с. 376; Armstrong, *SMR*, December, 1986, pp. 507-508. Полк. Светлішін, на основі цього рішення, характеризує Конєва як «рішучого, відважного й здатного брати калькульоване ризико. *SMR*, 1967, December, №. 12, p. 50.

¹⁵ Лященко, с. 306. ¹⁶ Там же, с. 307

НЕДІЛЯ, 16 ЛИПНЯ

Під час обговорення ситуації з Конєвим о год. 03.00 Рибалко особисто попросив дозволу на введення в коридор¹ 3-ої гвардійської танкової армії, хоч деякі частини її були вже включені в 60-ту армію Курочкіна в боях за поширення і продовження коридору для оперативного удару. Конєв наказав головним силам 3-ої піти в наступ. Щоб забезпечити успіх, Конєв наказав кавалерійській механізованій групі Баранова повести наступ крізь 13-ту армію Путкова, а згодом вдарити в напрямі Деревлян, положених приблизно 50 км на захід від Бродів. Як Баранов досягне свою ціль, тоді знищить дорешти німецьку оборону і, найважливіше, не дасть можливості командуванню групи армій «Північна Україна» скріпити брідський фронт, а як німці відступатимуть, перетне їм дорогу.

Просуваючися коридором одною колоною, передні бронетанкові частини Рибалкової армії виїхали на відкриту місцевість. Стало очевидним: якщо німецькі сили не закриють коридору на півдні 13-го німецького корпусу та не зупинять прориву, який пробивають 1-а гвардійська танкова армія і група Баранова на відтинку 46-го танкового корпусу, що притикає на півночі до 13-го корпусу, то советські сили масово розлиються і оточать 13-ий корпус ззаду.

Щоб не допустити до такої катастрофи й зупинити офензиву противника, командування ГАПУ було свідоме, що в цей час не було можливо її головним силам відступати, тому треба було зробити нові спроби замкнути коридор, особливо сектор на південь від Бродів, зупинити офензиву 1-го Українського фронту, ізолювати танки Рибалка, перекреслити пляни Конєва й získати на часі для стабілізації німецької оборони.

Як тільки 30-ий полк вимаршував 14 липня на фронт, заряджено решті Дивізії повну боєготовість. 16 липня 29-

ий і 31-ий одержали наказ приєднатися до 30-го полку.² Щоб закрити коридор, німецькі сили мали вдарити на його південний сектор. До головного завдання Дивізії належало заблюкувати північний сектор коридору й не допустити противника в долину Сасова та на тили ГАПУ. Тому не поодинокі полки окремо, а вся Дивізія іде у проти наступ. А тепер вона йде проти «масової фаланги танків, наступальних літаків та пікіруючих бомбовозів».³

З півночі 31-ий полк прочав свій форсований 35-кілометровий марш через Тур'є, Соколівку і Олесько на нашвидко визначений збірний пункт в районі Підгірців. 29-ий полк⁴ повинен був скоро переміститися з Ясенова до збірного пункту на захід від Майдану. Всі підрозділи Дивізії підуть за полками на південний схід. Через те, що рештки 13-го корпусу були на передовій лінії і не могли зійти з позицій, Дивізії припало завдання зупинити поширення коридору на північ, і його врешті закрити. Обіцяно підтримку з повітря, але кожний знав, що на *Люфтваффе* нема що розраховувати.

Як тільки Дивізія вирушила, відразу попала під атаки з повітря.⁵ Одночасно 29-ий полк вперше зіткнувся з ворожими танками.

Дивізійна зенітна артилерія відкрила шквальний вогонь по літаках. 1-ша і 7-ма батареї, під командою поручника Фрайтгаріва (колишнього учасника Визвольних змагань 1918-1921 рр.) зареєстрували перший поціл. Коли палаючий літак і мертві парашутисти падали стрімголов з повітря, вояки зводили бої з танками на землі.⁶

Ярослав Смиль* ніколи не забуде гуркоту танків, відлуння від удару протитанкових стрілен і п'ястуків (*Panzerfaust*) об бронь танків 6-го і 7-го гвардійських танкових корпусів Рибалка.

Сотник Остап Чучкевич, командир самостійної протитанкової батареї, що була приділена до 29-го полку, виявився безстрашним і винятковим провідником. Він з'являвся, де була критична ситуація, і під його особистим

керівництвом його гармати розбивали ворожі танки. (Згодом його нагороджено Залізним хрестом 1-ої класи).

В таких несприятливих обставинах, із втратами понесеними під час маршу, вояки прибули на збірні пункти. Сильна злива між год. 18.00 і 19.00 притишила фронт, а оба полки приготовлялися до наступу. Кілька годин перед тим, Фрайтаг наказав Форстройтерові вивести його розбитий 30-ий полк на північний захід від Колтова, за р. Бут, в околицю Руди-Колтівської, щоб його реорганізувати й переобладнати.⁷

Спроби полку зупинити головний удар і закрити коридор противника, який мав п'ятикратну перевагу в людях і багато більшу перевагу вогневої сили, не вдалися. Одначе слід підкреслити, що поодинокі сотні затримували й опізнювали атаки 15-го стрілецького корпусу. Без полкового зв'язку, без належної артилерійської підтримки, без охорони з повітря, полкові не вдалося стримати ворожого удару.⁸

Відходячи на перепочинок, полк залишив за собою багато вбитих. Серед старшин зареєстровано наступні втрати:

1-ий курінь: Рожанець (1-ша сотня), Березовський (2-га сотня), Поспіловський (4-та сотня) – вбиті; Підгайний і його заступник десятник Тарнавський – поранені.

2-ий курінь: Юриняк (5-та сотня) – пропав без вісті, Сумароків (6-та сотня), поранений в руку, відмовився від евакуації і, після перев'язки, залишився на командному пості; Малецький (7-ма сотня) разом з німецьким СС-старшим десятником Реном (Rehn) – поранені, Макаревич (8-ма сотня) – вбитий.⁹

Це ще не був кінець пекельних випробувань для 30-го полку. Коли його перефрмують, він знову піде в бій. Наразі він став дивізійною «резервою».

* * *

З розігрітим кулеметом, в ленті котрого не було більше, ніж 20 набоїв, Міхаель Леман мчав угору до руїн

якогось дому. Добігши до стіни, густо подіравленої кулями з танків, гармат, кулеметів, Леман пристав біля тліючої стіни. Довкруги лежали вбиті. Змучений, спочений, він прикляк, щоб відітхнути, й скулився, щоб стати якнайменшою ціллю для ворожого снайпера, який може на нього чигати. Глянувши вниз, він побачив червоноармійців, що заливали руїни Колтова, ще недавно гарного села.

«До чотра! – закляв в думці Леман. – Вони сунуть, мов армія мурашви!»

Леман, галицький німець, єдиний, що вцілів з цілої чоти, яка була гордістю 6-ої сотні 30-го полку. Він знав, що не тут йому місце. Його полк має відступити за Буг на відпочинок, але тут нічого не вказує, що відступ буде легкий. Леман був постійно в боях від того жахливого ранку 15 липня, коли 30-ий полк почав зупиняти ворожий удар, або, може, ворог виступив проти удару 30-го полку, чи один напорвся на одного. – «Яка різниця?»

Біжучи вздовж стіни дозадү звалища, Леман вздрів трьох по зуби озброєних червоноармійців мінометної групи.

– Рат-та-та-та!!!

Всі три попадали мертвими.

Не ступивши й кроку, він запримітив молоденького вояка, – завязтого комсомольця? – що лежав за каменем, мабуть, для прикриття підходу до дому трьох вбитих солдатів.

Леман, заревівши, мов дикий звір, інстинктивно скочив допереду (втікати, не було як, бо обернутися плечими до ворога, означало певну смерть), викопнув автомата з рук юнака, котрий якраз перекочувався на нове місце і був горілиць, вдарив підбором чобота його в живіт, і, вхопивши обома руками скоростріл, бив по його шоломі, голові, мов довбнею. Бив і бив, мов навіжений, без пам'яті... аж глянув на юнака і зжахнувся... Замість лиця і голови, в нього залишилася тільки червона неформемна маса, а довкруги

розприскалася кров... Горло пересохло... Леман відчепив від пояса юнака флягу й випив з неї воду до дна. Відкинувши її, він взяв автомат червоноармійця і побіг далі.

* * *

Цього вечора 31-ий полк і рештки 30-го полку пішли в наступ на Кругів (село на південний схід від Колтова), і Лукавець (містечко, приблизно 10 км на схід від Колтова). Одночасно, 29-ий полк вдарив на Голубець (на північному березі р. Серет), на Пеняки (на південному березі Серету), Гуту Пеняцьку і Гуту Верхобузьку.

Якщо взяти до уваги ту обставину, що полки пішли в наступ просто з форсованого маршу (31-ий полк пройшов понад 30 км і під час маршу попав під атаки з повітря і на землі), то цей наступ показує, що вояки Дивізії мали справжній «переможний дух». Цей факт може послужити доказом тим, хто говорив про «низьку мораль» дивізійників.

Вночі з 16 на 17 липня Дивізія добилася деякого успіху. Артилерія, включно з важким дивізіоном, та батарея 88-мм зеніток своїм обстрілом підтримували піхоту, фіюзилерів і саперів. Від ладування «куферків» до гармат, чорніли руки. Численні сигнальні ракети, скинені злітаків на парашутах світляні ракети, постійні спалахи привистрілі гармат зробили з ночі день. На сотні метрів можна було розпізнати поодинокі об'єкти чи людей. Атакуючи й обстрілюючи коридор, Дивізія сповільнилася, а де-не-де зупинила наступ противника.

Хоч ситуація ГАПУ й Дивізії була важка, але й 1-ий Український фронт зазнавав свою пайку невдач. Конев кинув всі свої сили на прорив на північ і південь від Бродів, але наступ просувався повільно – здобування терену можна було міряти метрами.

Як втрати Конєва зростали, потреба негайного прориву ставала пекучою, бо жодна мілітарна армія на світі, навіть величезної сили, не може провадити довгих безперервних боїв, носячи великі втрати. Знаючи це, Конєв вимагав

від своїх командирів ще більшого зусилля – негайного прориву. Але для цього треба було більше інформацій про ворожі з'єднання, їхню силу, дислокацію. Здогадуючися, що ворог має нові підкріплення, 52-ий стрілецький корпус з 38-ої армії, що діяла на півдні від Бродів, сусідуючи з 60-ою армією, наказав своїм дивізіям післати вперед розвідувальні патрулі.

* * *

Старший лейтенант Баскаков, командир розвідувальної чоти 117-ої стрілецької дивізії з 52-го стрілецького корпусу, дістав специфічний наказ: «Подать языка!» – привести полоненого.

Багато років пізніше, Григор Кривохіжін,¹⁰ розвідник Баскакова, згадував, що від Дніпра до Бродів все йшло гладко й були сподівання зайняти скоро Польщу. Але на південь від Бродів нові підкріплення зупинили наступ 1-го Українського фронту.

Чотири Баскакових патруль не привели полоненого, а його чота втратила 8 солдатів вбитими. Це не жарти! І це для моралі недобре. Ще раз пішли. Запримітивши одного старшину з двома вояками біля одної хати, вони відкрили по них вогонь і кинулися вперед. Схопивши старшину, вони відступили під шквальним вогнем з обійстя. Але по дорозі він помер.

Однак наступного дня советське командування одержало важливу інформацію: 117-та гвардійська дивізія наткнулася на частини зброї СС (Waffen-SS). Кривохіжін, не називає частини. В цей час тільки дивізія «Галичина» була єдиною формацією зброї СС на південь від Бродів – фактично, єдиною на цілому фронті – яка ставила впертий опір і завдавала великих втрат противникові.

* * *

Під кінець 16 липня ситуація була така: Дивізія далі атакувала «Колтівський коридор» з півночі, а німецькі

частини – з півдня. А на схід від Тростянця Малого 357-ма дивізія ген. Вольфганга фон Клюге (48-ий танковий корпус) зводила бої за становища, що дотикали коридору.

¹ Erikson, *The Road To Berlin*, h. 235. Лященко (с. 306) подає, що Конев сам взяв це рішення вкінці 15 липня. Конев пише: хоч 60-та армія не досягнула своїх цілей, 3-тя гвардійська танкова армія Рибалка почала свій наступ 15 липня, хоч деякі її частини уже підтримували 60-ту армію 15 липня. Конев теж подає, що Рибалко особисто просив його дозволу на уведення головної сили 3-ої гвардійської в бої. Див. *Военно-исторический журнал*, 1964, №. 7, с.10.

² Гайке не подає у своїх споминах, хто видав наказ. Він мусив вийти з 13-го корпусу, 1-ої танкової армії або навіть з головної квартири ГАПУ

³ Гайке, с. 78.

⁴ На 1 червня 1944 року полки Дивізії мали таку організаційну схему: штаб полку з одною штабовою сотнею; два курені – кожний курінь складався з штабу, трьох піхотних сотень і одної важкої сотні, які мали числові позначення від 1 до 8 (4-та і 8-ма важкі); 13-та сотня піхотної артилерії та 14-та сотня протитанкової оборони (Panzerjäger).

Кожна піхотна сотня складалася з трьох стрілецьких чот по три рої кожна, та одної чоти 80-мм гранатометів (два), яка мала одного коня й двоколісний візок на амуніцію. (Важкі сотні мали важкі скоростріли і середні та важкі гранатомети. Кожна сотня мала одного або двох старшин, і пересічно 148 вояків, включно з старшинами і підстаршинами.

13-та сотня мала три чоти 75-мм гармат і одну чоту (дві 150-мм гармати).

14-та сотня мала дві чоти 37-мм гармат, протитанкові тарілкові міни, п'ястуки (Panzerfaust), ракетниці (Panzerschreck), в'язанки ручних гранат, як також дві чоти 75-мм протитанкових гармат (РАК). Кожна чота мала кулеметну групу. Вона була моторизована. Вояки їздили на 1,5-тонних, 8-циліндрових вантажівках, марки Styr-Daimler-Benz та Protzkraftwagen (Kfz. 690) – це 6-колісна легка вантажівка, що тягнула одну 37-мм або одну 75-мм гармату та причіпку з амуніцією.

СС-полковник (SS-Standartenführer) Фрідріх Дерн (Friedrich Deern) був командиром 29-го полку. 1-им куренем комадував

сотник Михайло Бригідер, а 2-им – СС-сотник Вільгельм Аллеркампф (Wilhelm Allerkampf).

Під Бродами всіми сотнями 29-го полку командували українські старшини. (Деякі з них служили теж у штабах). На 42 старшини 34 були українці, а 8 німці.

Див. Юрій Крохмалюк, «Обсада старшинських функцій в 29-му полку на 1 червня 1944», і Любомир Ортинський, «Піхотний полк 1-ої УД. Організаційна схема і завдання поодиноких функцій», *Вісті*, грудень, 1951 - січень, 1952, ч. 14-15; о. Михайло Левенець, «З архіву 1-ої УД», *Вісті*, липень, 1951, ч. 7, сс. 5-9; інтерв'ю з Юрієм Крохмалюком.

⁵ Михайло Ліщинський. «Наступ советської армії і бої під Бродами», *Сурмач*, 1968, с. 25; Аркадій Веремечук, «Брідни – полон – УПА». *Вісті комбатанта*, грудень, 1993, ч. 2, сс. 70-74.

⁶ Ліщинський пише, що бронетанковий удар Рибаяка відбувався після сильного артилерійського і повітряного бомбардування. Див. *Сурмач*, 1968, с. 25.

⁷ Гайке, сс. 76-78; інтерв'ю з Ю. Крохмалюком і В. Веригою.

⁸ В. Верига. *Перший день*. с. 112.

⁹ Рен. *Мозаїка мого життя*, с. 173; Гайке, с. 76.

Євген Лопушанський, з 5-ої сотні, 29-го полку, який попав у полон під Бродами 24 липня, прочитавши спомини Павла Сумарківа «В оточенні під Бродами», що поручник 8-ої сотні, 30-го полку, Макаревич загинув; оточений на коні більшовиками від їхніх багнетів, засвідчив, що насправді він лишився в живих:

– Коли більшовики оточили його й хотіли покінчити з ним, він крикнув: «За мене получите орден!» (Це з його слів). Його забрали в штаб якоїсь частини, а там він зізнавався, як йому було вигідно. Вкінці його засудили. З поручником Макаревичем я був разом (липень-серпень 1945) в одному з лагерних шпиталів у Харкові. З його слів знаю, що був учасником Визвольних змагань 1917-1920 рр. Опісля жив у Польщі, як багато таких, як він, емігрантом. Був родом з Білої Церкви. Високого росту, обличчя подовгасте, чоло високе, стрункий (Див. Євген Лопушанський, «Поручник Петро Макаревич не загинув під Бродами», *Вісті комбатанта*, 1996, ч. 2, с. 97). – *Ред.*

¹⁰ Г. Кривохижин. «Будни разведчика», *Звезди солдатской славы* (Киев: Издательство ТСК ЛКСМ «Молодь», 1980), сс. 21-29.

ПОНЕДІЛОК, 17 ЛИПНЯ

Світало. Важкі бої лютували на північ і південь від Бродів. Конев кинув свіжі бронетанкові сили район Колова. На півночі 1-ша гвардійська танкова армія – з наданням вдарити в напрямі Рави-Руської – скріпила 13-ту армію та групу Баранова. Одночасно на південь від Бродів Лелюшенкова 4-та танкова армія скріпила 3-тю гвардійську танкову армію. Ці дії Конєва не тільки посилювали тиск на фронті, але також унеможливили контратакуючим німецьким військам «латати діри» в обох проривах, що тепер швидко розширювалися.

* * *

Пізнім ранком великі маси піхоти й бронетанкової зброї рушили вперед. З свого спостережного пункту на висоті 416, біля Волох, Михайло Дялбога обсервував місцевість. О год. 10.30, командир 29-го полку Дєрн прибув на цей пункт. Дялбога поінформував Дєрна, що противник починає нові атаки, але про це ніхто не повідомив 29-ий полк, який ще не приготував оборонних позицій. Тому Дялбога починає обстрілювати ворога, щоб зірвати його наступ та попередити цілий 29-ий полк про дійсну ситуацію. Не чекаючи на вище розпорядження, Дялбога наказав при Дєрнові встрілювання батареї до намічених цілей.

– Чи Ви здуріли? На кого збираєтеся стріляти? – викричався Дєрн, думаючи, що тут щось не все гаразд і Дялбога помилково стрілятиме по своїх. Вояків противника не було виразно видно у пізньоранковій мряці. Дєрн заборонив обстріл і погрозив Дялбозі карою на місці за непослух.

– Іван комит! – відрубав Дялбога, продовжуючи приготування до вогню.

Наступила емоційна перепалка слів між ними. Тим часом прояснилося і стало ясно, на кого спрямовує Дялбога вогонь спочатку своєї батареї, а згодом цілого 2-го дивізіону. Дєрн замовк.

Цільні постріли десяткували наступаючу каральну частину більшовиків. Спочатку, не зважаючи на втрати, вони йшли далі вперед, але більша канонада й жертви від шрапнелів зупинили цей похід кримінальників, які мали й свою мету – грабування і пљундрування. Вони почали відступати. Однак для них не було вороття, бо на них заду посипався вогонь з загонів НКВД.

Побачивши, що діється, Дялбога подав батерії координати на постій НКВД і наказав пробний вистріл. Почув вгорі знайоме шелестіння лету стрільна, що розірвалося кілька метрів від цілі. – «Вогонь!»

Гарматні стрільна розривали вантажівки, частини з яких летіли в повітря і на боки. Його хлопці посилають ворогові смерть і спустошення...

* * *

Вирішивши увести ще одну танкову армію в район Колтова для осягнення оперативної глибини коридору, Конев того ж дня підтягнув фронтові стратегічні резерви. Свіжі з'єднання кинуті теж проти Дивізії, і цим Конев створив для неї серйозні проблеми. Прийнятні вже втричі більша перевага противника в людях постійно зростала – реалістично кажучи, перевага була шість-сім разів більша, не враховуючи величезної переваги вогню на землі і в повітрі. Ніхто не знав тоді й ніколи не знатиме, яка перевага в дійсності була.

Того самого дня німецька 357-ма дивізія розпалася. Дивізія «Галичина» перейшла виключно до оборонних дій. Знову слід підкреслити, що поодинокі сотні обійшли коридор й увірвалися всередину, але коридору не вдалося закрити, бо артилерійська підтримка зменшилася, зв'язок майже не існував, а повітряної охорони зовсім не було. Якщо якимось чудом група армій не пришле підкріплення, нічого не можна буде зробити.

Але битва не вгавала. Як перед тим було важливе закриття коридору, тепер за всяку ціну треба було не допустити, до його розширення.

Кулеметник Михайло Томаш і вся обслуга важкого кулемета, вкопалася на горбі, на північний схід від Кругова. Не забули приготувати окіп на зміну становища. Другим кулеметником був Павло Колько, а третім – молоденький Павло Будка.

Зі свого гнізда Михайло мав добре поле зору: спереду й зліва терен був злегка похилий, переходячи вниз у невеличку долину, а далі піднімався до кількох горбів. Тут і там росли дерева. В загальному місцевість була відкрита. Яких 300 метрів справа розтягалася покрита лісом висота, на якій добре замаскований ворог приготовлявся до наступу. Але з ліса він муситиме йти в долину й знову вгору через відкриту місцевість. А дальша дорога наступу вестиме через цей пагорб, де його «зустріне» Михайло.

Їхня позиція, з якої можна було обстрілювати сотні метрів, була ідеально положена. Незабаром їх відвідав командир їхньої важкої сотні, який завжди дбав про своїх вояків. Він приніс харчові консерви, свіжжу воду й, розглянувшись, післав їм ще більше амуніції.

– Тепер маємо досить, щоб зупинити цілу армію, – зажартував Стефан, перевіряючи ленти.

Михайло собі засміявся, в душі надіючися, що Стефанове «віщування» не здійсниться. Але Стефан був ближче правди. Не зважаючи, що наліво й направо розмістилося більше дивізійних кулементних гнізд, головна сила 99-ої стілецької дивізії була навпроти їхнього пагорбу і тільки їхні кулемети загороджували їй дорогу.

– Уррааа! Уррааа!

З лісу й зпоза горбів зліва виринають сірі постаті й біжать, немов оп'янілі від ось-ось здобутої перемоги.

– Ох, Боже! – зітхнув Стефан. – Виглядає, що цілий полк нас атакує.

Михайло спокійно чекав, стиснувши долонями кулемет. Він пічне стріляти на солдатів, що вийшли з ліса, але підпустить їх ще на 50 метрів ближче.

– Готов!?! – він глипнув на Стефана, який мов загіпнотизований дивився перед себе.

Михайло намірився. Зарядив замок і натиснув на курок. Стріляв «зигзагами». Зліва направо, серії куль сіялися вгору й вниз, потрапляли в перші лави, в середні й задні. Націлюючи кулемет вліво, на наступаючих з горбів, він так само їх обстрілював.

– Вьююююгннь! – вив кулемет. – «Урааа»... солдалів поволі затихало й вони в повному безладді втікали назад до лісу.

– Боже! Що за зброя! – подумав Михайло, обстрілюючи переднє поле. І ці солдати скоро повернули й бігли назад, щоб сховатися поза пагорбами.

Він ще не встиг добре відітхнути, як з лісу вибігла ще більше маса.

– Уррааа! Победааа! Урааа! – Вони бігли, виглядало, з ще більшою впертістю.

Михайло повторив свої «зигзаги» ... і нагло кулемет замовк.

– Амуніцію! – крикнув до Стефана.

Коли кулемет мовчав, почулися постріли з інших окопів.

Михайло знову наміряється. Стріляє. Знову і знову. Перед ним вояки падають поодиночі, по двох, а то й кілька нараз. Тим часом довкола їхнього гнізда розриваються гарматні й мінометні стрільна.

– Вврум!!

Небезпека!

– Зміна становища!! – верещить Михайло й уже у іншому окопі. За ним вискочив Стефан.

Михайло знову наміряється, натиснув на курок. І нічого, кулемет мовчить.

– Кулемет затявся!!! Набій не вистрілив! – верещить Михайло. – Зміна цівки! Де Павло?!

– Я тут! Готовий! – гукає Павло, вискакуючи з нори.

Поки Михайло вспів його зупинити, Павло повалився біля нового становища, прошитий кулями.

– Врумм! – на них посипалася земля й осколки.

– Боже! Він вбитий, – з жалем та з резигнацією в голосі сконстантував Михайло, споглядаючи на Стефана, руки котрого були обтерті й червоніли від крові.

– Павлусю, прости нам, – він заговорив до мертвого товариша, якби він чув, посуваючи його тіло на край, спереду окопу, – може кулі від тебе відбиватимуться, – його голос задрожав...

Михайло поглянув назад себе і закричав:

– Ззаду ворог! Підходить до нас!

– Долів! – відповів Стефан, викидаючи за окіп яйце-гранату. Відразу після вибуху, вони оба піднялися – Михайло стріляючи з пістолета, а Стефан з автомата.

– Звідки вони з'явилися позаду нас? – спитався Михайло.

– Хто знає! До чотра, хто хоче знати!?! – кричав Стефан.

– Врумм! – Еееееее! – Ба-бух! – кулі дзижчали, стрільна вибухали. Невідомо звідки й де. Вони оба притиснулися до дна окопу, визираючи час до часу, знаючи, що тільки прямий пдціл в окіп їх знищить.

– Ввююююгннь! – Врумм! – Еееееее! – Ба-бух!

Канонада і перестрілка повторялися знову і знову, і так цілий день. Михайло скрутився й зітхнув. Він не вірив собі, не знав, як довго витримає. Тіло спітніло, руки пашать, лице замурзане, голова болить, вуха заткало від постійного реву битви. Але він, на диво, спокійний..

** * **

Впродовж всього гарячого 17 липня завзяті оборонні бої не вгавали. Особливо жорстокі бої велися за Голубицю, Пеняки, Гуту Пеняцьку, Гуту Верхобузьку, Майдан Пеняцький, Кругів, Суходоли, Колтів, Опаки, Лукавець. Сили противника раз по раз ударяли, а Дивізія рішуче їх від-

бивала. Довкруги горіли будинки, тріскотіло від полум'я дерево, дим стелився полями...

* * *

Під Гутою Пеняцькою дивізійний капелян о. Володимир Стецюк, побачивши пораненого вояка, пристав біля нього. Якийсь підстаршина-німець підбіг і з криком наказав капелянові йти далі. Капелян не реагував, забираючися дати пораненому останні тайни. Німець в люті вистрілив у капеляна. Деякі вояки бачили ту безглузду трагедію. Той німець пізніше «згинув на полі бою за фюрера».²

* * *

З інформацій, зібраних від полонених, перехоплених ворожих радіонаказів, позначень на машинах, наступні частини противника ідентифіковано – вповні або частково – на відтинку Дивізії:

68-ма гвардійська стрілецька дивізія,

99-та стрілецька дивізія,

336-та, 322-га і 148-ма стрілецькі дивізії, що входили до 15-го стрілецького корпусу,

6-ий і 7-ий гвардійські танкові корпуси,

9-ий кінно-механізований корпус.

В додатку тут діяли підрозділи таких з'єднань:

23-го самостійного стрілецького корпусу,

52-го і 102-го стрілецьких корпусів,

17-го гвардійського стрілецького корпусу,

13-го корпусу,

кінно-механізованої групи Соколова, що складалася з 31-го самостійного танкового корпусу і 6-го гвардійського кавалерійського корпусу.³

Ці дивізії і корпуси входили в склад 3-ої гвардійської танкової армії. 13-ої, 38-ої, 60-ої армій та стратегічної резерви 1-го Українського фронту.

У декількох ситуаціях підрозділи Дивізії стояли проти цілих советських дивізій. 17 липня 29-ий полк боровся проти цілої 68-ої гвардійської стрілецької дивізії, підкріпленої артилерією, танками й літаками. 31-ий полк мав

проти себе цілу 99-ту стрілецьку дивізію та пів 336-ої стрілецької дивізії, теж з сильною підтримкою танків і важкої зброї. Неповні полки Дивізії мали на своє підкріплення своїх фюзилерів, самостійну протитанкову сотню і артилерію. Але без повітряної підтримки, сили Дивізії далеко не дорівнювали силам противника.

Для кожної стрілецької і танкової дивізії, котрі мали власні артилерійські полки, 1-ий Український фронт постачав їм підкріплення самостійними дивізіями артилерії та реактивних мінометів, як от: 7-ий артилерійський корпус прориву (1-ша гвардійська артилерійська дивізія прориву і 3-тя гвардійська дивізія реактивних мінометів), котрий був підпорядкований 13-ій армії та 13-та і 17-та артилерійські дивізії прориву.⁴

Крім регулярних частин, Дивізія ще мусила битися з «трофейними українцями», насилу мобілізованими до Червоної Армії поліційними військами НКВД; каральними батальйонами і спеціалізованими військами.⁵

Найбільше турбували вояків бої з невишколеними мужчинами й хлопцями, навіть 15-річними, котрих в Галичині зігнано й примушено йти до «добровольчих» батальйонів. У Червоній Армії їх трактовано як звичайну робочу тваринну силу. Вони все частіше появлялися на фронті, часто йшли в наступ перед регулярними частинами. Між тими «добровольцями» вояки Дивізії зустрічали навіть своїх рідних.⁶

* * *

– Уррааа! – ще в ухах надокучало...

Мирон Баран лежав на землі. Піднявши голову, побачив, що на нього гнався червоноармієць з наїженим штиком на його гвинтівці Токарева. – «Що ж рукопашний бій», – мигнула думка, – і Мирон зірвався на ноги, замахнувся своєю рушницею вправо, а тілом, мов боксер, раптово нагнувся вліво. Одночасно підставив йому ногу, й солдат впав на землю. Мирон натиснув на курок і витрілив, машинально зарепетувавши, вистрілив ще раз.*

«Ти вбив людину! Вперше!» – мигнуло в його свідомості й Миронові стало маркітно. В цей момент він ще не знав, що на цьому не кінець...

Біля голови вбитого лежав його гаманець – певно випав з кишені. Мирон подивився всередину й витяг рівенько складений лист. Розгортаючи, з нього випала світлина – молода жінка з немовлям на руках і малим хлопчиком біля неї.

«Мій Доронький Івасю! Проминуло більше півроку, як ми бачилися. Наша друга дитинка вже має два місяці. Ось і світлина. Не гарні діточки? Маркіян і Галинка»...

Мирон не читав далі, очі набрякли сльозами... Сівши біля трупа, Мирон поклав листа й фото назад у гаманець. Жаль стиснув сильніше його горло: він вбив людину – і свою, українця, як Каїн Авеля. Гірше, бо з сім'ї вбитого лишилася вдова з двома дітьми-сиротами...⁷

* * *

Під масовою навалою війська і концентрацією вогню, Дивізія почала заломлюватися. Її фронтова лінія, що була встановлена 15 липня – від Літовиць, через р. Серет, попри Пеняки, Луквавець, Крутів до Нуще – приблизно 10 км ширини, під натиском нових сил почала відсуватися. Як 357-му німецьку дивізію розбито, Дивізія була змушена боронити і правий фланг, на захід від Колтова до Сасова. Наступ советської 359-ої стрілецької дивізії на захід від Колтова, примусив до дальшого відступу на захід. Вночі фронт Дивізії простягався від околиць Сасова до Підгірців і на північ від Загірців – 13 км шириною. Під жодним оглядом одна дивізія не повинна була займати такого довгого відтинку фронту. Але ані 13-ній корпус, ані Українська дивізія не мали іншого виходу.

¹ Гайке, сс. 84-85.

² В інтерв'ю з автором Юрій Крохмалюк розповів, що о. Стецюк допомагав важко пораненим і давав останні таїни своїм і ворожим воякам аж до своєї смерті з рук німецького вояка.

Дивізійному капелянові о. І. Нагаєвському, який розвідував про обставини смерті о. Стецюка, розповів один німецький підстаршина, що він чув, що німецький офіцер – не підстаршина – його застрілив. Це мало б статися під час важкого бомбардування літаками й «катюшами», коли о. Стецюк відмовився залишити транспорт з пораненими. Див. *Спогади польового духовника*, сс. 77-78, 84.

Роман Крохмалюк подає, що о. д-ра Володимира Стецюка розстріляли 19. 7. в селі Беребежа, б. Золочева, під закидом, що, мовляв, він відмовився виконати свої священничі обов'язки і піти між ранених вояків в лінію. Див. *Заграв на сході*, с. 250.

У листі до журналу *Вісті коабатанта*, з 30 березня 1978, о. Мирон Головінський, близький приятель о. Стецюка, подає такі три версії його смерті:

а) Як Дивізію окружили під Бродами, генерал (забув його прізвище) скликав старшин, між якими був і о. Стецюк. На запитання генерала, що в тій ситуації робити, о. д-р Стецюк, який був простолінійна людина, мав сказати, що він сумнівається, чи вдасться їм вирватися з того положення. На таке – генерал мав сказати: „*Sie zweifeln?*“ (Ви сумніваєтеся?) і на місці застрілив його. Цікаво, що ніхто зі старшин не zareагував?!

б) Генерал вислав д-ра В. на стежу, а о. д-р В. мав сказати, що то не його обов'язок як духовника. Отже, за непослух генерал його застрілив. На мою думку, рація була по стороні отця доктора.

в) Отець д-р В. мав би боятися піти до ранених. Знаючи отця д-ра В. як дуже солідного священника, рішучо відкидаю такий закид. Він був і очайдух і певно нічого не здержало б його від услуги хворим чи раненим воякам. Це абсолютно не мислиме. Пишу це тому, що о. д-р Стецюк сам себе не може боронити... Див. *Заграв на сході*, с. 251.

³ 68-ма гвардійська стрілецька дивізія, первісно була зформована в грудні 1923 р. як 96-та гірська дивізія; в січні 1942 р. переформована як 14-та гвардійська стрілецька дивізія, а в лютому одержала свою останню назву.

99-та стрілецька дивізія, зформована 1936-1938 рр. в Умані, здобула приз «Червоного прапора». Під командуванням генерала Власова, вважалася елітною формацією. В серпні 1940 року маршал Тимошенко висловився, що «вона найкраща дивізія Червоної Армії». В липні 1941 року відбила Перемишль й тим самим була першою советською дивізією, яка добилася успіху

проти німців. Розбиту під Ізюмом (Харківська область), дивізію реформовано у Волжській военній окрузі в серпні 1942 року. Після битви під Сталінградом переформована як 88-ма гвардійська стрілецька дивізія в квітні 1943 року. В травні 1943 року стала самостійною 99-ою дивізією. В січня 1944 р. стояла в резерві 1-го Українського фронту й служила як пробоева сила.

336-та стрілецька дивізія, зформована в Горкому в листопаді 1941 року, в грудні брала участь у боях під Москвою, а в 1942 і 1943 рр. – в Росії та Україні. Від січня 1944 року в 1-му Українському фронті. Її 1130-ий полк отримав почесну назву «Тернопіль» за бої в тому місті, а ціла дивізія – назви «Житомир» і «Катовіце».

322-га стрілецька дивізія, зформована в Горкому в липні 1941 р., в грудні брала участь у боях під Москвою. Оточена під Сукельнічами в лютому 1942 р., боронилася, аж прийшла допомога в серпні. Брала участь в битві під Курськом, у боях на Прип'яті, за Київ, Житомир і Тернопіль.

148-ма стрілецька дивізія, кількакратно нагороджена орденом Червоного прапора, зформована влітку 1941 р., в грудні дислокована на Центральний фронт. Була в битві під Курськом, у боях за Дніпро. Через цілу війну була самостійною дивізією.

15-ий стрілецький корпус брав участь у війні з Фінляндією в грудні 1939 р. В вересні 1941 р. був оточений в битві за Київ, але вирвався з оточення.

6-ий гвардійський танковий корпус, спочатку під назвою 12-го танкового корпусу, був зформований в травні 1942 р. в Москві. Розбитий в зимовій контрфорсній Манштайна, котра знову здобула Харків в березні 1943 р., відтягнений з фронту для переформування. Вступив у битву під Курськом в липні 1943 р. вже як 6-ий гвардійський танковий корпус. Уважаний за елітний корпус, отримав ордени Леніна, Червоного прапора і Богдана Хмельницького.

7-ий гвардійський танковий корпус був зформований в липні 1943 р. з експериментального механізованого піхотного корпусу, який створено в 1938 р. в Білорусії. Добре вишколений, загартований в боях, уважався елітним корпусом.

9-ий механізований корпус, створений з мобілізованих вояків в районі Київ – Житомир у червні 1941 р., воював в Україні і Росії. На весні 1943 р. кинений проти СС-2-го танкового корпусу, котрий наступав на допомогу оточеній німецькій 1-ій танковій армії. Відтягнений з фронту в червні, тимчасово перенесений до

резерви, але незабаром підпорядкований 3-му гвардійському танковому корпусові Рибалка, де залишився до кінця війни.

23-й самостійний стрілецький корпус, зформований в Білорусії в серпні 1939 р., а у вересні вступив у Польщу. Брав участь у війні з Фінляндією. Реактивізований в Транссільванії в 1940 року як 23-й механізований корпус. Після його включення в 25-ту армію він став 23-ім самостійним стрілецьким корпусом. В червні 1944 року брав участь в офензиві у Білорусії, а вже в липні – у Львівсько-Сандомирській операції.

52-ий стрілецький корпус, зформований в Сибірі в червні 1941 р., вже влітку був на Смоленському фронті; його дві дивізії одні з перших отримали почесне звання «гвардійських».

102-ий стрілецький корпус був вперше зазначений на фронті влітку 1944 р.

17-ий гвардійський стрілецький корпус брав участь у Курській битві; його 68-ма гвардійська стрілецька дивізія належала до найбільш елітарних з'єднань.

Кінно-механізована група Соколова – зформована при кінці 1943 р.

31-ий самостійний танковий корпус, зформований в липні 1943 р., брав участь в боях за Харків.

6-ий гвардійський кавалерійський корпус, попередньо – 7-ий кавалерійський корпус, вперше появився на північно-донецькому фронті в лютому 1943 р. Згодом служив як резерва на різних фронтах.

3-тя гвардійська танкова армія (кол. 3-тя танкова армія) була першою експериментальною армією комбінованої зброї. Її зорганізовано в травні 1942 р. з трьох танкових корпусів, трьох стрілецьких дивізій та самостійної танкової бригади. Майже розбита у «краснодарському мішку» в березні 1943 року, була перетворена й уже в липні 1943 року брала участь в Орлівській операції. У травні 1943 р. командування нею перебрав Рибалко. З усіма допоміжними частинами армія налічувала приблизно 60.000 вояків.

13-та армія вперше була зорганізована Троцьким в березні 1919 р. із «бойової групи», яка складалася з твердих марксистів, чужоземців і червоних гвардійців. Здемобілізована в листопаді 1920 р. В червні 1941 р. зформована наново. Служила стратегічною резервою.

38-ма армія, розбудована на базі 8-го механізованого корпусу в серпні 1941 р., розбита в битві за Харків у вересні, швидко

переформована, брала участь в різних діях. Вступаючи на Україну в листопаді 1943 р., вона часто поповнювала свої лави «трофейними українцями», насильно мобілізованими до поліційних батальйонів НКВД.

60-та армія, зорганізована у Московській військовій окрузі в серпні 1941 р., в грудні стала 3-ою штурмовою армією, опісля 3-ою резервною армією, а в липні 1942 р. – знову 60-ою армією, яка служила як резерва Ставки.

⁴ 7-ий артилерійський корпус прориву вперше появився в Курській битві в липні 1943 р.

1-ша гвардійська артилерійська дивізія прориву була переформована з 1-ої артилерійської дивізії й переназвана 1 березня 1943 року.

3-тя гвардійська дивізія прориву реактивних мінометів мала в своєму складі в липні 1944 р.: 4-ту, 19-ту, 32-гу бригади і 312-ий та 313-ий гвардійські полки.

13-та артилерійська дивізія прориву вперше появилася в Києві в листопаді 1943 р. і стояла в резерві Ставки всю війну.

17-та артилерійська дивізія прориву була зформована в березні 1943 р. в Московській военній окрузі як 17-та артилерійська дивізія. Коли додали їй важкі гармати, її переназвано. В червні 1944 р. вона мала в своєму складі: 37-му бригаду легкої артилерії, 39-ту артилерійську бригаду, 108-му бригаду важких гавбиць і 22-гу бригаду реактивних мінометів.

⁵ Наприклад, приблизно 40 відсотків піхоти 38-ої армії були «трофейні українці». (Див. Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, p. 279). Але, згідно з бойовим розпорядженням Червоної Армії, в березні 1944 р. 80 відсотків піхоти складалося з «трофейних українців». (Там же, с. 55). Очевидно, різні джерела подають різні цифри, але з певністю можна припустити, що понад 50 відсотків піхоти 38-ої армії перед офензивою 13 липня становили «трофейні українці». Під час битви стало відомо, що інші армії, наприклад, 60-та, поповнювали свої лави змобілізованими рекрутами, яким видавано гвинтівку, пару штанів, одну гімнастюрку й 50-100 набоїв. Без жодного вишколу, такими переляканими рекрутами поповнювано втрати, понесені в боях на фронтах.

Каральні батальйони, складені з мобілізованих кримінальних злочинців, були в кожній стрілецькій дивізії, і по два-три батальйони в більшості бронетанкових і механізованих корпусів. Їх командувачем був генерал Абукомов. Командирами цих

підрозділів були добровольці – поліційні офіцери НКВД, які за це отримували високу винагороду. Ці офіцери носили звичайну армійську уніформу, мабуть, щоб приховати їхню справжню приналежність до НКВД. Але більшість (якщо не всі) знали, хто командує цими батальйонами. Рекрути не одержували жодного вишколу, а озброювали їх зараз перед наступом. Їхнім єдиним завданням на фронті було привернути на себе вогонь ворога і тим самим виявити його позиції. Їм обіцяли горілку, здобич і жінок ворога, тому вони гнали вперед, під суворим наглядом поліції НКВД. Якщо вони не мали іншого наказу, каральні батальйони не брали полонених. Своїх важко поранених вони або офіцери НКВД завжди дострілювали.

Під Підгірцями й Княжим Дивізія зустрілася з советськими вояками в маскувальних комбінезонах. Це були спеціалізовані війська, парашутисти або і ті, і ті. Можливо, вони були з 2-ої і 6-ої гвардійських авіадесантних дивізій 1-го Українського фронту, дислокованих над Дністром.

⁶ Л. З. у споминах п. н. «38 років», *Вісті комбатанта*, 1982, ч. 5-6, сс. 53-55, пише, що між 12 полоненими-червоноармійцями один був батьком дивізійника з околиць Тернополя. С. М. у споминах п. н. «Гарячі дні під Бродами», *Вісті комбатанта*, 1979, ч. 3, сс. 43-44, описує, що він бачив, як привели полонених: «Було їх десь біля сотні. Майже самі українці з Кам'янця-Подільського. Старші люди, віком 40-45 років. Залякані, задубілі зі страху. Простяг, щоб ми не відходили, бо німці їх вистріляють». В особистому інтерв'ю з автором Юрій Крохмалюк сказав: «Коли наші вояки під Бродами брали в полон насильно мобілізованих українців, їх відпускали додому. В деяких випадках давали цим мізерним рекрутам першу допомогу, харчі тощо.

⁷ Мирон Баран досьгодні не може забути цього випадку. Місяцями його мучили душевні переживання. Дещо допомгла сповідь у капеляна, але його біль не проминув. «Забуду, як помру», – сказав Мирон.

⁸ 359-та стрілецька дивізія, зформована в жовтні 1941 року в Північно-Кавказькій військовій окрузі, була спочатку в резерві. В січні 1944 року перенесена на територію України. Під Бродами була спочатку в резерві, але її кинуте в «Колтівський коридор», коли бої поінтенсивнішали.

ВІВТОРОК, 18 ЛИПНЯ

Польово-запасний курінь Дивізії, розміщений зараз на північ від Буська, продовжував свій вишкіл у відносно безпечній віддалі від фронту. Правда, кілька разів показалися тут советські літаки, але поза тим нічого особливого не сталося. Зранку 18 липня вояки стояли в черзі за кавою, як почули серії з кулемета.

– О, вермахт уже вийшов на вправи, – пробурмотів німецький підстаршина.

Але постріл танкової гармати та несподівана поява ворожого танка, що виїхав на край лісу, вказували на зловісну ситуацію.

– *Тра-та-та-та...*

Всі розбіглися і поховалися. Ті, хто ще вчора голосно виявляли своє незадоволення – не рідко в прокльонах – що вони попали тут і били бриндзю, як Дивізія стояла в боях з ворогом ч. 1 України, тепер не хотіли бачити того ворога на очі. Хоч курінь був озброєний, але мало хто мав амуніцію, а протитакової зброї майже не було.

На їхнє щастя, танки не були зацікавлені встрявати у бій, і так, як скоро вони з'явилися, так скоро і зникли. Курінь негайно радіозв'язком повідомив штаб Дивізії, що стояв три кілометри на захід від Підгірців, про появу ворога, і під проводом командира Кляйнова, разом деякими резервними частинами вермахту, подався на захід.⁷

Коли Рибалкові танки з'єдналися з кінно-механізованою групою Баранова в районі залізничного містечка Красне і м. Буська (50 км на північний захід від Бродів), вони не тільки прорвалися крізь німецький фронт, але – можливо, й не освідомлюючи собі – опинилися позаду розбитого, а тепер ще й оточеного корпусу.⁸

Одне з золотих правил війни: не дай себе оточити. Але якщо якийсь з'єднання опиниться в такому незavidному становищі, воно має два вибори: або залишитися на тому самому місці і чекати аж прийде допомога ззовні, або самому прориватися з оточення.

Дивізія, як і рештки корпусу, мала тільки один вибір – прорив. На це говорили ще такі факти: німецькі 1-ша і 4-та танкові армії почали відступ; хоч 4-та танкова армія напевно зробить спробу допомогти корпусові вирватися з оточення, однак весь тягар боїв мусить взяти на себе оточений корпус.

Прорив – це виключно наступальна операція, що проводиться оточеним військом: Військо вважається тотально оточеним, коли його постачання, підкріплення і евакуаційні шляхи є комплектно відтіяті наступаючим противником. Завдання прориву: встановити контакт з своєю армією, уникнути знищення і захоплення в полон, відвоювати свободу рухів, уціліти для майбутніх операцій. Реалістично кажучи, уціління, тобто продовження існування, було для Української дивізії набагато важливіше, ніж для німецьких частин корпусу.

Коли військо попаде в оточення, це ще не означає, що довкола нього стоять переважні сили ворога, щоб відразу його заатакувати. Советська мілітарна доктрина підкреслювала важливість тягlosti офензиви, швидкості й глибокого врїзування у ворожий фронт. Часто Червона Армія в офензиви поминала оточене вороже військо й залишала його ліквідацію своїм силам другого ешелону.

Зате оточене військо мусить старатися змити ворога щодо своєї чисельности, складу, плянів; мусить провести успішну розвідку; організувати прорив, підкріплення, охорону флангів і тилів, виділити «службу безпеки», яка була б спроможна справитися з критичними ситуаціями, що виникатимуть на окремих секторах; сконцентрувати вогонь в точках прориву. Основна засада: швидко діяти, і понад усе – не гайнувати часу.

Спочатку «Брідський котел» займав велику територію овальної форми: з північного заходу до піденного сходу – 40 км, з півдня від Білого Каменя до Тур'є на півночі – 30 км і приблизно такої самої пересічної віддалі з заходу на схід.³ В цьому оточенні, згідно з советськими джерелами, опинилося 8 німецьких дивізій,⁴ але інші джерела подають

інші дані.⁵ У Брідському оточенні до 13-го корпусу входили: 349-та і 362-ша піхотні дивізії, 14-та гренадирська дивізія зброї СС (галицька ч. 1), 454-та дивізія польової безпеки і корпусне з'єднання «Ц». Інші джерела подають дещо інші дані, а силу корпусу від 32.000 до 40.000, хоч в час оточення його сила мусила бути вже меншою.⁶

Яку цифру не брати б, на 18 липня було в корпусі приблизно 7.000 вояків Дивізії «Галичина»,⁷ яка тримала і боронила в південно східному секторі кітла площу з такими вимірами: від сходу до заходу – 13 км, від півночі до півдня – 10-12 км. Тут велися важкі бої за Колтів, Сасів, Білий Камінь і за панівні висоти біля Підгірців. Це містечко, положене на панівній висоті, з добрим полем зору на всю місцевість, було ключем до перемоги або поразки. Якщо його займе противник, з цього пункту він зможе керувати вогнем не тільки по Дивізії, але, фактично, по цілому корпусі. Цей вищий терен використовувала Дивізія для керування вогнем і забезпечення фланги для себе і для цілого корпусу. Тому впродовж двох днів Підгірці переходили з рук до рук.⁸

Збоку міста, на горі, стояв старовинний замок, збудований галицькими князями для спротиву проти наїздів монголів і татар. Впродовж цілих століть за цей замок билися як оборонці галицької землі, так і її наїзники.

* * *

Спинаючися по схилі гори до замку з планкою вибухових коробок в одній руці та автоматом в другій, сапер Василь Сорока сам собі дивувався, що впродовж століть ніхто нічого не навчився з воєнного досвіду. Скочивши до дротяних засіків, Василь клякнув, приліг до землі й підложив вибуховий матеріал під дроти. Він підкотився до великих валунів з правого боку й, перескочивши один, сховався.*

– Ба-бух!

Масивний вибух прорвав дроти. Василь відразу кинув димову гранату якнайдалі поза дроти й з свого автомата посіяв свинцем у величезну діру у стіні замку. Піднявши автомат догори, він випорожнив решту магазинка у

верхню частину старовинної споруди. Густий дим подав знак гренадирам-дивізійникам, що дроти прорвані.

– Славааа!!!

Перебігши через хребет гори, гренадири проскочили через прорвані дроти. Прикриваючи їхню атаку, Василь ще встиг прострілити одного червоноармійця, який був наставився кидати гранату зверху замку. Солдат впав, а з ним і його граната. Почувши вибух, Василь подумав: щоб граната ще когось там зачепила...

– Славааа!!! Славааа!!!

Добігши до півтораметрової стіни у піднізжю замку, вояки кидали гранати. Після вибухів кинулися досередини. Генер битва за замок вирішувалася у рукопашному бою, де зброя вживається як довбня, з пістолета стріляєш впритул, де ножі, лопатки, багнети, а часом голі руки, вирішують вислід поєдинку.

* * *

В час усіх цих випробувань зв'язок, постачання, медична й ветеринарна служби не переставали діяти.

Ветеринар, хорунжий д-р Володимир Кішко з своїм асистентом, студентом ветеринарії Стефаном Бальком з ветеринарної сотні, був у постійному русі, провіряючи коней в колонах 31-го полку. Не раз їм приходилося заспокоювати і вояків, бо втрата доброго коня завжди болюча, а втрата доброго приятеля-коня в бою, якого, важко пораненого чи скаліченого, доводилося дострілювати, часто залишала болючу психологічну рану у вояка.

Дивізіон зв'язку мав повні руки роботи, встановлюючи, доповнюючи і направляючи засоби зв'язку. Зв'язківцям довелося протягувати тисячі метрів каблю, направляти надавчі й відборчі радіоапарати та встановлювати сполучення. Комплікувало ситуацію ще й те, що тисячі вибухів бомб і стрілен рвали лінії, які треба було знову налагодити. З усе сильнішим ворожим натиском й інфільтрацією диверсантів та партизан, які нищили зв'язок, ситуація погіршувалася. Нераз вояки йшли вздовж лінії і, шукаючи за розірваним каблем, натрапляли на ворожих солдатів.

До того не стало командира з'язку Вольфганга Вуттіга. І дивізійний зв'язок почав обриватися ще перед оточенням.

Дивізійні піонери (сапери) круглу добу виконували свої завдання в обороні й наступі в дуже трудних обставинах, особливо в околицях Кругова, Лукавця, Колтова, Пеняків і Гути Пеняцької. При відступі 29-го і 30-го полків, під постійним натиском ворога, сапери замінювали поля й ставили інші перешкоди. Допомогали своїм частинам у відступі, знищуючи нашвидко збудовані ворожі позиції, атакуючи танки, беручи участь в протинаступах.

* * *

Іван Коваль виліз на ворожий танк і підложив тарілкову міну під його везю. Він скотився дозад на землю й зірвався до бігу, як з танка посипалися на нього кулі. І тоді, секунду запізно, міна прорвала діру в танковій везі.

* * *

Верстатна сотня, під командуванням сотника Леоніда Мартинюка й поручника Теодора Винника, ремонтувала радіоапарати, автомашини й інше спорядження, часто під обстрілом з літаків чи важкої зброї. Той факт, що сотню знищив ворог, вказує на важкі обставини.

У провіантовій сотні не було інакше. Хорунжий Шуган ніколи не забуде того дня, коли, відбивши ще одну ворожу атаку, повернувся назад і побачив сотенного кухаря у білому фартусі, як він, притуливши обидві долоні до рота, й вигукував: «Хлопці, обід готовий!» Коли вони були в акції, кухар робив своє діло, а котел з гарячим гуляшем був цьому доказом. Пекарня, м'ясарня і харчова чота справлялися з своїми обов'язками доти, доки приходило постачання. Вони пробивалися з оточення як звичайні вояки.

Маловідомий факт, що військова поліція Дивізії була розбита, коли вона разом з штабовим персоналом однієї ночі обороняла дивізійну квартиру. На Східному фронті напад на штаби був нормальним явищем. Команди спеціального призначення, вибрані з червоноармійців або з

диверсантів (часто і з тих, і тих) виконували такі завдання. Знищенням командних пунктів разом з командирами, вони ширили безлад, обезголовлюючи з'єднання зсередини.⁹ Вночі з 18 на 19 липня військова поліція та дивізійний штаб відбивали такий напад: Вранці знайдено біля 30 вбитих. Всі озброєні, деякі в цивільному одязі. Між ними лежала жінка, мабуть, їхній командир.

Лікарі Дивізії з своїми санітарами працювали вдень і вночі, щоб рятувати поранених і покалічених. Лікарі не мали часу на перекур, не то на сон. Пільовий шпиталь з операційними залами в ліску під Майданом був теж під обстрілом, хоч був позначений великими червоними хрестами. Ворог знищив дві чоти амбулянтів. Перед 18 липня його перенесено до «безпечнішого» місця – Ожидова. Тут деякий персонал перейшов до УПА з ліками й апаратурою.¹⁰

Дивізійні капеляни ходили поміж вояків, допомагаючи, як могли. Не один вояк пізніше згадував, що завдячує своє уціління капелянові, який його підтримав на душі. Але капеляни теж заплатили дорого. Василь Лещишин згинув, Іван Дурбак пропав без вісті,¹¹ Йосифа Кладочного зголошено, що він убитий, але насправді він був поранений.¹² Про долю о. В. Стецюка ми вже згадували.

Наприкінці дня 18 липня 29-ий полк перестав існувати як бойова одиниця. Його командир поранений, а інші старшини або вбиті, або пропали без вісті. Його штаб і рештки полку зробили останній спротив біля Підгірців. З 275 вояків штабової сотні тільки 7 повернулося з-під Бродів.¹³ Рештки полку включено в 30-ий і 31-ий полки.¹⁴

* * *

Вечорі 18 липня ОУН втратила одного з своїх найкращих активістів – Остапа Рудакевича. Народжений у Львові, Рудакевич в 1931 році відбув службу у артилерії польського війська. Там він закінчив підстаршинську школу й інші курси. Коли повернувся з війська додому, займався культурно-освітньою працею. Вступив

до ОУН, в якій спочатку був кур'єром, а згодом у Кракові викладав на військових курсах ОУН. Перед загрозою арешту німцями втік до Парижа, де працював в часописі «Українське слово».

Після вибуху німецько-советської війни, ОУН післала його до Харкова, де він заложив таємну клітину, яка допомагала переховувати переслідуваних німцями українців.

На весні 1943 року Рудакевич повернувся до Галичини й зголосився до Дивізії під псевдонімом Андрія Левчика. Закінчивши з відзначенням перевишкіл у Бенешово, у Чехії, Рудакевич в Дивізії став артилерійським передовим спостерігачем, і на тій позиції його вбив ворожий снайпер.

¹ Ю. Крохмалюк; «Польовий запасний курінь під Бродами», *Вісті*, 1952, лютий-березень, ч. 2-3, с. 12. Крохмалюк був одним з тих, котрим перервав сніданок советський танк.

² Панов подає, що оперативну глибину прориву досягнуто до вечора 18 липня. Крім цього, «деякі частини 3-ої танкової армії досягнули Деревляни, де вони зіткнулися з кінно-механізованою групою Баранова і замкнули в оточенні вісім ворожих дивізій в районі Бродів»; *L'vov-Sandomir Operation*, р. 376. У книзі СССР, 1941-1945, с. 592, подається, що в цей час советські сили просунулися приблизно 50-85 км. Див. теж *Marshal Zhukov*, р. 164; Генерал С. П. Платонов, *Вторая мировая война, 1939-1945* (Москва: 1958), сс. 598-600; Ziemke, *From Stalingrad To Berlin*, р. 322; *Великая Отечественная война*, с. 364.

³ Советські джерела подають наступну площу кітла: з заходу на схід – 24 км, з півночі на південь – пересічно 20 км. Котел був положений на північ від р. Буг, з селом Білий Камінь (на р. Буг) як його південний опірний пункт. Полковник В. Кравець подає в журналі *Сурмач*, 1964, ч. 1-2, с. 7, що 13-ий корпус був оточений в наступній зоні: Ожидів, Олесько, Гута, Майдан, Опаки, Руда, Хильчниця, Княже, Красне. Однак ця територія значно зменшилася на 19/20 липня, коли південним опірним пунктом став Білий Камінь.

⁴ *Panov*, р. 332; *Marshal Zhukov*, Vol. 2, р. 285; *Marshal Zhukov* (Moscow: Planeta Publishers, 1987) №. 1-2, р. 164; СССР, с. 592.

⁵ Ziemke, *From Stalingrad to Berlin*, р. 322, подає, що 5 німецьких дивізій і 14-та «Галичина» опинилися в оточенні. Ю. Крохмалюк

у статті п. н. «Матеріяли до історії 1-ої Української дивізії», *Вісмі комбатанта*, 1978, ч. 3, с. 35, подає 7 дивізій. Це правильно, якщо числити нумерацію дивізій, бо корпусне з'єднання «Ц» складалося з решток трьох дивізій. Василь Верига у книзі *Дорогами другої світової війни*, с. 186, теж пише, що 18 липня оточений 13-ий корпус складався з 4 німецьких дивізій і української дивізії «Галичина»; Robert Goralski, *World Almanac, 1939-1945* (N.Y.: Putnam and Sons, 1981), pp. 333-334, подає, що в 1944 році у Західній Україні, на захід від Бродів, захоплено 5 дивізій.

⁶ Seaton, *The Russo-German War*, p. 447; *The Fall of Fortress Europe*, p. 138, подає силу 13-го корпусу від 35.000 до 40.000. Без сумніву ця цифра подана на 13 липня, перед советською офензивою. В час оточення одна третя корпусу була вже знищена. (Особисте інтерв'ю автора з Ю. Крохмалюком).

⁷ Р. Крохмалюк, *Заграва на сході*, с. 99; це підтвердив Ю. Крохмалюк в особистому інтерв'ю з автором

⁸ Е. Побігуший-Рен пише у *Мозаїка мого життя*, сс. 178-179, що коли два курені 29-го полку підійшли до Підгірців, їх безустанно атакував ворог. Одначе 17 і 18 липня 29-ий полк встояв проти переважних сил ворога, підкріпленого артилерією і танками. Коли втрати дуже зросли, полк був змушений відступити вранці 18 липня, між год. 06.00 і 08.00. Капелян М. Левенець у спогаді п. н. «З архіву 1-ої УД», *Вісмі*, 1951, ч. 7, с. 5, підтверджує опис Побігушого. – «Наступ большевиків був ведений піхотою, при сильній підтримці гранатометів і артилерії. і тривав цілий день і ніч з 17 на 18 липня», – пише о. Левенець. І далі: «Вечором 17 липня прийшов наказ покинути становища[...] і відступати на лінію Підгірці-Загірці. 1-ий курінь мав вийти зі становищ о год. 24.00, а 2-ий – о год. 04.00 вранці». Про точніші інформації про склад 13-го корпусу, див. розділ «Середа, 28 червня – середа, 5 липня» у цій книжці.

⁹ Тепер ці з'єднання мають назву «Спецназ» (Специальные назначенные войска). До їхніх завдань належить теж ліквідація високопоставленого персоналу як військового, так і цивільного.

¹⁰ Див. Д-р В. Прокопович, «Медично-санітарна служба в 1 УД», *Вісмі*, 1955, ч. 51-52, сс. 3-5. *Ред.*

В яких важких обставинах доводилося лікарям працювати, хай послужить наступний випадок: обслідивши розторощену руку пораненого поручника Михайла Ліщинського, сотенного командира 1-го куреня 29-го полку, д-р Володимир Прокопович вирішив ампутувати її на місці, бо гангрена заподіяла б смерть. Серед вибухів стрілен довкруги, без належних медикаментів,

він успішно провів операцію. Ліщинського евакуйовано з іншими пораненими і він вижив. Див. Ю. Т. К., «Д-р мед. хірург Володимир Прокопович», *Вісті комбатанта*, 1981, ч. 1, с. 65.

¹¹ Смерть о. Дурбака, капеляна санітарного куреня, не підтверджено. Останній раз його бачили, як він опікувався пораненими у Почапах, які були останнім місцем постою знищеного куреня. Він не повернувся до Дивізії, ані не перейшов до УПА, тому припускали, що він або вбитий на фронті, або його, разом з важко пораненими вояками, знищили більшовики. Якщо так сталося, тоді він похований у спільній непозначеній могилі.

У 1950-их роках почали з'являтися історії, що о. Дурбак не згинув, але глибоко в Карпатах виконував свої греко-католицькі священничі обов'язки. Його також ніби хтось бачив у Сибірі, біля китайського кордону, то знову в різних місцевостях України. Отця Дурбака могли засудити й він міг перебувати в різних таборах ГУЛАГу. В кінці 1980-их років появилася чутка, що він проживав в Україні під іншим прізвищем. Десь в 1991 році хтось розповідав, що в Карпатах помер старий німецький чоловік, який перед смертю заявив, що він священник і був свідком боїв на Східному фронті.

¹² Отець д-р Йосиф Кладочний, близький співробітник митрополита Андрея, був капеляном для українських в'язнів у польських тюрмах, пізніше запроторений у польський концтабір – Березу Картузьку. За німців він був секретним кур'єром митрополита Андрея до Риму. В Дивізії капелян 30-го полку. Поранений під Бродами, він добився до митрополичої палати у Львові, де допомагав у різних справах. Був при смерті митрополита Шептицького і лишився в палаті при митрополитові Йосифові Сліпому. Але 14 квітня 1945 року його арештовано. Притриманий два роки в ізоляторі в тюрмі в Києві, засуджений на 10 років, перебував на каторзі у Воркуті й Мордовії. Звільнений в 1957 році, повернувся до Львова, де 14 вересня 1994 р., на 89 році життя, помер. Див. «Автобіографія», *Вісті комбатанта*, 1994, ч. 5-6, сс. 67-70; Олег Гринів, «Невтомна праця на винограднику господньому», *Вісті комбатанта*, 1996, ч. 3, сс. 67-73. – *Ред.*

¹³ Василь Сірський, «Молодь 2-ої світової війни», *Вісті комбатанта*, 1988, ч. 1, с. 79. Деякі вояки Дивізії перейшли до УПА, деякі змішалися з населенням, але більшість загинула. Ю Крохмалюк підтвердив, що 29-ий полк поніс найбільші втрати.

¹⁴ Адіютант Дерна, СС-майор Ваїс (Weiss), перебрав командування полком. Знову о. Левенець пише, що адіютант називався Діце, див. «З архіву 1-ої УД», *Вісті*, 1951, ч. 7, с. 5.

СЕРЕДА, 19 ЛИПНЯ

З історичної точки зору 19 липня можна вважати як дату розвалу німецького фронту.¹ Цього дня група армій «Північна Україна» не мала найменшого шансу стримати советську офензиву. Армії Конєва швидко посувалися вперед, і в їх руках лежала повна ініціатива.

13-ий корпус вирішив негайно прорватися з оточення. Щоб це здійснити, периметер корпусу пересунуто ближче до р. Бугу, зформовано більші штурмові групи, швидко видано решту запасів, все зайве спорядження знищено, бльокуючі позиції визначено. Одночасно, як корпус посуватиметься на південний захід, рештки 8-ої танкової дивізії, тепер під командуванням генерала фон Меллентіна, разом з частинами 20-ої панцергренадирської дивізії, заатакують ззовні в напрямі на північний схід.²

Але відразу виникли складні проблеми. Перш за все, зв'язок не працював не тільки в межах корпусу, але і генерал Бальк не міг встановити належного контакту з генералом Гауффе. Тим часом фон Меллентін особисто роз'яснив своїм полковим командирам ситуацію з психологічної точки зору й вказав на важливість фізичного врятування 13-го корпусу та запропонував повести відтяжувальний наступ вранці 18 липня. Але сталося щось, що його зовсім зашокувало. Він дізнався, що його командири відступають з відтинка фронту, де вони мали наступати.³ Хоч фон Мелентін на місці усунув їх з їхніх постів і сам переорганізував свою формацію, щоби допомогти корпусові, але критичний час було втрачено.

В той сам час, коли ГАПУ і 4-та танкова армія робили пляни, щоб врятувати 13-ий корпус, більшовики негайно зареагували на посталу ситуацію. Коли 18 липня вони усвідомили, що 13-ий корпус оточений, негайно вирішили його знищити. Чи таке рішення вони прийняли тому, що в корпусі була українська дивізія чи тому, що 13-ий корпус стояв на дорозі їхньої офензиви на захід, чи тому, що

советська воєнна стратегія вимагала знищення оточених більших ворожих сил, чи, може, всі оці фактори заважили на рішення, фронт Конєва (з повним схваленням Ставки) рушив на свою жертву.⁴

З свого боку, 13-ий корпус прискорив готування до прориву. Генерал Лянге не вперше був в оточенні, і знав, що робити. Він відразу вислав на захід і південний захід сильні патрулі, з завданням вибрати шляхи на прорив, обслідувати місцевість та встановити контакти з своїми військами. В цей час Українська дивізія обороняла північний та частину південно-східного секторів корпусу. Але увечорі того дня, приблизно о год. 10-ій, Дивізія втратила Підгірці, коли советські війська, мов нестримна повінь, влилися в палаючі руїни Підгірців, на краю яких 2-ий курінь 29-го полку й інші підрозділи Дивізії нашвидкоруч реорганізувалися.

Коли корпус відступав на південь, противник перетяв залізничну лінію Красне-Броди на північ від Олеська й звідтам почав наступ на дугу корпусу. Прорвавшись, він не тільки створив хаос в центрі оточення, але й тим скріпив свої частини, що наступали на Дивізію з півночі. А введення ще одної, 359-ої стрілецької дивізії, у бої в кїтлі погіршило ситуацію до краю.⁵ Перейшовши Буг 359-та вдарила на північ, на південну випуклину фронту Дивізії. Тепер Дивізії загрожувало не тільки бойове знищення, але теж це, чого боїться кожний командир у модерній війні – виснаження. Бо вичерпання, стрес, голод, якщо над ними немає контролю, можуть знищити військо так само швидко, – або й швидше, – ніж бойові дії. Як подає Гайке, дивізійні командири, які стояли в постійних боях, самі були на краю вичерпання, а 19 липня почали зголошувати, що вони далі не зможуть втримати своїх позицій. Стало очевидним, що треба було знайти якийсь вихід, хоч добровольці далі протистоялися ворогові, черпаючи з своїх найглибших внутрішніх резерв досить сили, потрібної для останнього зусилля. Чи це сталося внаслідок доброго вишколу, чи зі страху перед більшовиками, чи

свідомість своєї місії, чи боротьба на рідній землі, – про це все можна тільки здогадуватися.

З'єднавшись з півночі й заходу, Конєва бронетанкові війська вдарили негайно, щоб захопити Олесько. Це дало б можливість вдарити з крила на частини Дивізії, що зводила бої 7-8 км на схід від Підгірців. Але їхні надії на швидке захоплення містечка незабаром розвіялися, коли вулиці міста й сусідні з ним пагористі поля перетворилися в пекло палаючої бронетехніки, як один танк за другим загоралися. Дивізійні протитанкові гармати та фюзилери з протипанцерними п'ястуками й ракетницями, з тарілковими мінами й навіть пляшками, наповненими бензиною, виявили свою рішучість і героїство перед переважаючими силами противника. Підкрадаючися до близької віддалі, фюзилери нападали на ворожу піхоту й танки. Звичайно ця тактика виглядала так: добре замасковані вояки дозволяли ворожим танками проїхати поміж них, а коли танки починали обстрілювати цілі спереду, фюзилери починали своє «мисливство» на танки ззаду. Цю «мисливську» тактику винайшла й вдосконалила зброя СС на Східному фронті, й вона була успішна. Немає потреби підкреслювати, що такі акції позаду ворога й поміж їхніми танками вимагають великої холонокровності, контролю нервів і відваги. Але дивізійні фюзилери, під командуванням Бріштота, якраз такі були.

* * *

*– Тра-та-та-та-та!!! Тра-та-та-та-та!!! Та-рах!!!
Погойдуючися на своїх спружинах, жерло гармати
танка Т-34 викидало клуб диму після кожного вистрілу.
Знову пролетіло ще одне стрільно над Шуганом.
– Та-рах!!!*

Стрільно пролетіло не більше метра над головою Шугана. Він відчував на собі невидимий гніт, що посилювався після кожного нового пострілу, і тиснувся тілом якмога нижче у заглибину землі. Однак з одного був задоволений: танк стріляв на нього, а не на його хлопців.

Тра-та-та-та-та!!! Тра-та-та-та-та!!! – Пінг-пінг-пінг-пінг-пінг-пінг!!!

Кулі з кулемета посипалися перед ним, підкидаючи землю в усі боки, а одна куля рикошетом відбилася від його шолому.

– Та-рах!!!

Ще одне гарматне стрільно вибухло поза ним, обкидаючи його землею. – «Добре тобі так, сучий сину! Вистрілюй намарно свою амуніцію!» – сказав собі Шуган. Він знав, що лежить заблизько до танка, щоб гармата його поцілила, бо її жерло не може спуститися до нижчого кута траєкторії.

Припинивши стіляти, танк застиг на місці. Запанувала неприродня тиша в повітрі. Та ненадовго. Загудів двигун і танк почав цофатися.

Шуган знав, що діється. Танк хоче віддалитися, щоб могли навести свою гармату на нього. – «Мушу забиратися з цього місця – якнайскоріше!» – сказав собі, і перший імпульс був втікати навпростець – що буде, хай буде. Але ні, золоте правило каже: «До нового місця не смієш бігти довше, ніж п'ять секунд. Якщо тобі забере більше часу, лишайся там, де ти є. Або розглянься за ближчим сховком». – Шуган не думав ламати цієї засади, тим більше, що бачив, як двох таких вояків, котрі вискочили без надуми, скосила серія куль з танка.

«Ось там спереду заглибина в землі, яку розорав ще глибше вибух стрільна з гармати чи гранатомета. Донеї добіжусь за три-чотири секунди, – розцінював Шуган, – там буду ще ближче танка, і жерло гармати не націлиться так низько на мене». – Шуган зірвався і побіг, тримаючи в одній руці протитанкову гранату, в другій – автомат. На плечах мав причеплений ремінцями до рамен бойовий напелечник.

«Раз, два, три, чотири», – числив у бігу.

– Тра-та-та-та-та!!! Тра-та-та-та-та!!!

Як тільки Шуган шмигнув у заглибину, кулі засвистіли над ним. Він підсміхнувся: «Не дам себе так легко знищити».

І танк не наважиться під'їжджати до нього, бо його залога найбільше боялася відважного фюзилера з протитанковою гранатою і, можливо, ще з тарілковою міною, яку він міг мати в напличнику. Цією зброєю легко танк знищити.

«Якщо я видержу, я можу виграти поєдинок з цим сучим сином» – додавав собі духа Шуган.

– Та-рах!!!

Ще одне стрільно просвистіло над Шуганом. – «Добре вам так! Стріляйте Богові у вікна!»

Ця смертельна гра продовжувалася... І в такому випробуванні вже не такий молодий фюзилер ні на секунду не потрапив у паніку, не заламався – жодних сумнівів не було. Його тіло, мов тіло витренованого атлета, рефлексом реагувало на кожну ситуацію, на кожен наказ мізку. І він ще раз похвалив себе за те, що його хлопці оминули біду.

Смеркалося... Залізна потвора заревіла. Проїхавши пару метрів назад, танк повертався. В той момент Шуган зірвався на ноги й добіг до іншої заглибини зліва нього, а звідтам до купки кущів. Його маскувальна уніформа повністю зливалася з тереном. Він наслуховував, не поворохнувшись. Коли стемніло, Шуган випив холодну каву з фляги, з'їв свою залізну порцію. Сон находив на очі після такого напруженого дня. Поклавши свій автомат на груди, з вказівним пальцем на курку, він наказав своєму мізкові, щоб збудив його о год. 3-ій вночі, і...пірнув у кріпкий сон.

* * *

На короткому обговоренні з командирами дивізії і вищими офіцерами генерал Гауффе схватив прорив на південно-західному відтинку фронту. Прорив не повинен тривати довше, ніж три дні. Для максимального успіху наказано деяку реорганізацію. Плян наступний: корпусне

з'єднання «Ц» (тепер переназване на бойову групу «Ц», далі під командуванням Лянге), до якої підпорядковно більшість частин 361-ої дивізії генерала Ліндеманна, при підтримці 349-ої дивізії Ляша (на лівому крилі), захопить Білий Камінь (над р. Буг) та висоту 366, продовжить наступ на південний захід, здобуде Почапи для переходу р. Золочівки; негайно опісля обсадить висоту 257 (приблизно 3 км на південний захід від Почапів і Княжого) для захисту флангу.

В цей сам час 349-та піхотна дивізія Ляша здобуде Сасів і висоти 334 (зараз на півночі від Хильчиць) та 274 (поміж річками Бугом і Золочівкою). Це забезпечить фланги й поширить коридор прориву. Одночасно з штурмовим ударом, 454-та дивізія польової безпеки Нетвіга втримуватиме правий фланг й частину тилу корпусу. В середині корпусного периметру розмістяться постачання й обслуговування, командний пост корпусу та зформовані з 361-ої дивізії Ліндеманна бойові групи, які стоятимуть до диспозиції командування для підкріплення секторів, де постане критична ситуація.⁶

Як тільки вдасться прорив, перші вийдуть з оточення бойова група «Ц» і 349-та дивізія, за ними слідуватимуть 454-та дивізія і Українська дивізія, охороняючи тил корпусу. Командування надіялося, що третього дня, а може ще другого, якщо все піде згідно з пляном, крізь цей «комин» просмикнуться бойова група «Ц» і 349-та дивізія та злучаться з 48-им танковим корпусом генерала Балька на шляху Тернопіль – Львів, поміж Ляцьким і Золочевом.

У цьому пляні «ніхто навмисне не залишив українську дивізію позаду на те, аби німецьким частинам влегшити вихід з кітла». Зрештою, німецькі частини, що штурмували вперед на прорив, мали не менше, а може і важливіше завдання у початковій стадії наступу, ніж ті частини, що охороняли фланги і тили. Взв'язавши до уваги той факт, що корпус мав прориватися на південний захід, а Дивізія була на східно-південному секторі кітла, не могло бути мови про якенебудь пересунення частин під постійним тиском

ворога. Оцінюючи це з мілітарної точки зору, Дивізії логічно випало в тій ситуації бути останньою.

Атака корпусу: 20 липня, о год. 03.30.

¹ СССР, 1941-1945, с. 592.

² Гайке, с. 86, пише: «До наступу з південного заходу пішли 8-ма танкова дивізія і 20-та дивізія панцерних гренадирів. Оточений 13-ий корпус повинен одночасно вдарити на південь у напрямі відтяжувальної атаки. Але до відкриття кінця ззовні не дійшло, бо обидві наступаючі дивізії мусили відступити під сильним тиском переважаючих сил ворога з півдня, щоб самим не потрапити в оточення». Mellenthin, pp. 286-287, подає, що тільки 8-ма танкова дивізія була вжита. Пізніше, ніби для оборони Львова, мала бути на швидку руку зформована бойова група з ядра 40-го полку СС-панцергренадирів 18-ої СС-дивізії (SS-18. "Horst Wessel" Panzergrenadier Division), але про це з'єднання нема офіційного потвердження. Див. Klietmann, p. 215. Під командуванням СС-майора Ернста Шафера (Ernst Schafer), «Бойова група Шафера», разом з 8-ою танковою дивізією, мала б допомагати у прориві 13-го корпусу. Див. теж Bender and Taylor, Vol. 4, pp. 171-172. Reade, p. 370, подає, що декілька німецьких частин, як 18-та СС-дивізія та неповна французька штурмова бригада зброї СС допомагали у прориві 13-го корпусу.

³ У своїх споминах (с. 286) Меллентін подає дату 17 липня, коли він увечері старався радіозв'язком встановити контакт з оточеним корпусом, того ж дня відбулася відправа офіцерів, а 18 липня дата відтяжувального наступу. Правда, події відбувалися в тій черзі, як він описує, але він помилився з датою на один день, бо всі джерела подають, що оточення відбулося 18 липня.

⁴ На додачу до свіжозалучених дивізій, як 359-та стрілецька дивізія, 13-ий корпус атакували різні з'єднання й повітряні сили, включно з поліційними бойовими батальйонами НКВД. Згідно з даними полк. Андерсона, один цілий танковий корпус з 3-ої гвардійської танкової армії Рибалка кинено в бої.

⁵ Інтерв'ю автора з дивізійниками-учасниками боїв.

⁶ В той час дивізія «Галичина» також стала організувати свої групи прориву на випадок, як би дорогу прориву ворог замкнув, чи фланги потребували б підкріплення, або коли треба було б захопити ключові точки терену, як сама Дивізія про-сватиметься з кінця крізь цей «комин».

ЧЕТВЕР, 20 ЛИПНЯ

Перед проривом виникли серйозні проблеми. Зв'язок у 13-му корпусі був слабкий, а з 48-им танковим корпусом Балька й ГАПУ практично не існував. Генерали Ляш і Лянге не мали поняття про силу ворога, його розміщення і пляни. Вислані патрулі принесли мало інформацій, а те, що вони звітували, змальовувало невтішну картину. Наглий сильний дощ перетворив дороги в болотняні баюри, а потоки вилилися у річки. До того всього командир корпусу генерал Гауффе десь пропав.¹

Командування корпусом перебрав генерал Лянге. Свідомий того, що Українська дивізія, яка прикривала ліве крило корпусу, була під безперервними атаками противника, Лянге післав деякі німецькі частини їй на допомогу.

В той час делегація УПА прийшла до штабу Дивізії. Що там обговорювалося і що пропонувала УПА, не відомо. Але відомо, що генерал Фрайтаг відкинув її пропозицію. Однак УПА не залишила ситуації без контролю. Ще перед зустріччю з Фрайтагом бійці УПА почали проникати в цей район, щоб прийняти в свої лави вояків Дивізії та позбирати зброю.

Після деякої затримки бойова група «Ц» вдарила на противника. Пройшовши через Білий Камінь і річку Буг, праве крило корпусу, просуваючися на південний захід, перейшло річку Золочівку й взяло Белзець. На південний схід від Білого Каменя ліве крило бойової групи «Ц» звело завзятий бій за висоту 366, захопивши на ній кілька протитанкових гармат, котрі відразу повернуло проти Червоної Армії. О год. 09.00 здійснено початковий прорив.

Маючи забезпечені фланги, центр бойової групи «Ц» рушив уперед. На північ від Почапів розгорілася завзята битва з ворожою бронєю, в якій було знищено не менше, ніж 20 танків. Рушивши в Почапи, де укріпився противник, сапери кинулися направляти й скріпляти міст через річку. В цей час перша колона постачання зближалася через

пробитий «комин» до Білого Каменя. Але після світанку, приблизно о год. 07.00, з'явилися совєські літаки й почали атакувати колону. Єдина зенітна батарея Польщі, що мала завдання охороняти свої літаки, не змогла знищити совєські літаки, збиваючи не менше 25 до того, як ворого не допомгло, бо вся колона разом з батареєю була зовсім знищена. Ці, що залишилися в живих, ніколи не забудуть зойків і криків пораних, які живцем горіли в санітарних машинах. А сотник Порфїрій Силенко, який два дні пізніше проходив через Білий Камінь на Почапи, зустрів зовсім знищену, з покрученими й спаленими машинами, санітарну колону. Довкруги лежали обгорілі трупи, деякі в макабричних позах, деякі напів повислі з амбулянтів, не вспівши з них висісти.

– Це не Білий Камінь, а «Червоний Камінь»! – сказав сам до себе Силенко.²

Вполудне сили Лянге взяли Почапи й здобули висоту 257. Одночасно праве крило бойової групи «Ц» зводило бої за Зуличі. Лянге хотів використати початковий успіх і дав наказ лівому крилові бойової групи вдарити з висоти 257 на Княже, а правому крилові – на Хильчиці (на річці Золочівці) та зайняти пануючу над селом і річкою височину.

Чи усвідомив собі Лянге, чи ні, але його корпус почав пробиватися в тил ворога,³ загрожуючи обірвати зв'язок, підкріплення та постачання для совєських військ, що діяли вже поза Буськом. Вкінці цей наступ допоміг би в стабілізації німецького фронту. Конев не міг до цього допустити, тому вирішив зупинити прорив з остаточною метою знищити 13-ий корпус. Кінцевий результат – масивний лобовий удар двох військових сил.⁴

Летунство 1-го Українського фронту взяло масивну безперервну участь в атакуванні німецьких військ. Мало коли занотовано в анналах німецько-совєтської війни таку шалену атаку авіації. Вона атакувала не тільки проривні частини, але й артилерію на північ від Білого Каменя, що підтримувала бойову групу. Скидаючи нові 80-фунтові

бомби, зчіплені у в'язанки, які при вибуху розсівали шрапнелі в радіусі до сто метрів, наносячи жахливе нищення вояків, коней і легких машин. Оборона проти літаків була тільки з землі, бо німецькі літаки не показувалися.

Біля години 17.00 наступ Лянге почав зупинятися. Праве крило досягло Княжого, але тут зустріло вкопані танки, гвардійські й парашутні з'єднання, які не можливо було пробити чи обійти без артилерійської та повітряної підтримки. Одночасно ліве крило й 349-та дивізія зустріли нові сили, котрі швидко наспівали з південного сходу й відразу почали змагатися за Зуличі й височину а північ від них. Треба було підкріпити ліве крило, щоб оборонити висоту 366 й не допустити до закриття пролomu. А це послаблювало загальний наступ. Конев вирішив зупинити даліше німецьке просування.

Горіли села й містечка: Підгірці, Білий Камінь, Белзець, Жуличі, Ясенівці, Сасів, Почапи, Княже, Хильчиці. На південь від рік Бугу й Золочівки розгорілися завзяті й брутальні бої. На північ від Бугу ситуація не була краща для крил і тилу 13-го корпусу, що приготовлялися слідувати за проривними з'єднаннями.

На північ від Сасова 31-ий полк почав розпадатися. Без команандира, який загинув, без більшості старшин й підстаршин, які були вбиті чи поранені, полк відступав через Ушню й Черемошню на Білий Камінь. Здесяткований 29-ий полк, що втримував старовинний замок в Олеську, з якого довкруги можна було все бачити, як на долоні, не міг даліше встоятися. Роман Осташевський з іншими оборонцями нашвидко хоронили своїх побратимів – Стефана Гладія (4-та сотня), Федора Салаяника (3-тя сотня), хорунжого Данилишина, Івана Копчука, Петра Бахера (що походив з самих Бродів) й інших.

Цілий день рештки дивізійної артилерії обстрілювали перехрестя доріг і підходи до Олеська й Підгірців, щоб вможливити відступ полку під прикриттям фюзилерів.

* * *

Після попередньої потрясаючої пригоди з советським танком Шуган знову злучився з своєю частиною, але її відступ з Олеська до Підгірців перервало дзвінке торохкотіння танкових гусениць.

– Сучі сини! Не можуть лишити мене в спокою! – майже вигукнув Шуган, спостерігаючи, як танки об'їжджали півколом і займали становища на останню розправу.

Страх охопив вояків. Вони мали тільки легку зброю – безнадійна ситуація проти танків!

– Врумм! Брумм! Тарахх! Ра-та-та-та!

Кулі калібру 7,62мм рили землю, гарматні стрільна ламали кущі й дерева, а з ними розривали вояків, що там шукали прикриття. Їм усім кінець!!!

Зненацька, як грім з ясного неба, з'явилася замаскована галуззям вантажівка, яку вів німецький офіцер постачання. Побачивши, що постачання розладнане, що вояки не мають протитанкової зброї, він на своєму мотоциклі поїхав всередину кітла, і привіз в критичний момент повну амуніції вантажну машину.

– Сюди, хлопці! Розвантажуйте скриньки! – кричав, зіскакуючи з машини.

Фюзилери вискочили на машину й почали скидати скриньки. Ламали їх прикладами крісів чи навіть відривали дошки голими руками, скроплюючи їх своєю свіжою кров'ю.

– Кожен бере по дві! – кричав офіцер.

Як тільки скринька відчинялася, з неї зникали чотири п'ястуки-«фавстпатрони». Кулеметники тягнули пояси амуніції, зчіпаючи їх до купи.

Озброєні вояки відразу атакували танки, які вибухали й горіли, мов похоронні вогнища. Настрій піднісся. Тут і там чути було радісні вигуки. Шуган числив розбиті танки: один, два, три...16... Інші танки завернули і просто втекли.

Після такого труду німецький офіцер став поза ван-

тажівкою серед розбитих ящиків. Він сягнув до кишині штанів, щоб витягнути пачку й закурити сигарку після «доброї роботи». За його плечима несподівано появився танк. Шуган його побачив і давав знак рукою, щоб офіцер сховався. Але де там. Офіцер тільки помахав до Шугана рукою, думаючи, що це вітання. – «Та-рах!» – І стрільно з танка розірвало надвоє офіцера, а горюча вантажівка торувала вогненну дорогу вдолину добрих 50 метрів.⁵

Прокльони й крики виривалися з грудей вояків. У той танк, не зважаючи, що він уже цілий був охоплений полум'ям, вдаряли раз у раз протинанкові п'ястуки розлючених вояків.

* * *

В маленькому гайку між Білим Каменем і Почапами генерал Лянге зарядив оперативну нараду з своїми командирами. З Дивізії присутніми були Фрайтаг, Гайке, Баерсдорф, Силенко, Долинський, Паліїв. Лянге говорив прямо й чітко: наші сили осягнули свої початкові цілі у прориві, але потрапили у труднощі. Вихід: негайно почати новий наступ. Відпочинок побажаний, однак ворог напевно підтягне нові сили вночі, а вранці заатакують нас знову літаки. В нічній атаці можливо буде осягнути головне шосе на Львів поміж Ясенівцями і Ляцьким.

Після свого слова Лянге просив, щоб кожний командир здав рапорт про свою частину. Коли прийшла черга на Фрайтага, він заявив, що жодного звіту не може дати, бо «він втратив контоль над своєю дивізією». І несподівано заявив, що резигнує з командного посту.

Несподівана заява Фрайтага засвідчила не тільки про брак в нього професіоналізму, але теж грубість і тупість. Вражений Гайке не вірив своїм вухам. Лянге подивився криво та іронічно на Фрайтага, але прийняв його резигнацію. Він підпорядкував Дивізію генералові Ліндеманнові, а Фрайтага взяв до свого штабу.

Фрайтагова поведінка й рішення не тільки представили дивізійних командирів у негативному світлі, але

бого звинувачення, що Дивізію не можна було контролювати, було неправдиве. Правдою було, що Дивізія зазнала величезних ударів і втрат, але до її повного знищення було ще далеко. Розбиті підрозділи переформовувано та включувано в інші частини.⁶ Постачання їй допоміжна техніка та зброя функціонували. Не було паніки. Ніхто не перебігав на сторону ворога. Фюзилери далі кидалися від одного сектора в інший, щоб допомогти воякам у першій лінії фронту. Незнищені гармати й зенітки були в дії. Ніхто з дивізійних старшин не натякував Фрайтагові, щоб піддатися. Інші високі німецькі офіцери йшли поруч своїх вояків з рушницею чи пістолетом у руці, й дехто з них заплатив своїм життям, а Фрайтага мало-хто бачив. Це було причиною чутки, що Фрайтаг вилетів з кітла у дивізійним літаку.

Якщо Фрайтаг мав якінебудь сумніви щодо спроможності Дивізії далі втриматися на фронті, то він повинен був бодай порадитися з своїм шефом оперативного відділу Гайке.

Якщо Фрайтаг боявся, що Дивізія розпадеться, то як справжній вояк його звіт генералові Лянге повинен був звучати:

– Пане, генерале! Моя дивізія в тяжкій ситуації, але ми ще маємо боєздатні підрозділи... Ми будемо продовжувати битися, але, я не вірю, що ми довго встоїмося. Тому я прошу про підкріплення. Моя пропозиція в цій ситуації: створити з вояків Дивізії бойові групи, котрі будуть до диспозиції корпусу для втримування флангів чи коридорів при прориві. Коли корпус вийде з кітла, тоді вони відступлять. Я прилучуся до однієї такої бойової групи.

Таким чином Фрайтаг продемонстрував би був зльовляльність і турботу за своє з'єднання, додав би деякого оптимізму та, вселяючи більше гордості, втримав би вояцький дух у критичний момент. Замість того, його рішення спричинило загальне вороже ставлення до нього. Можливо, що пізніше він сам шкодував про своє рішення.⁷

Слова Фрайтага не забулися... Декілька днів пізніше, коли Долинський зустрівся випадково з Лянге, почув від нього: «Ваша дивізія має дивного командира».⁸

При кінці дня 31-ий полк розпався. Павль Гермс майже з усім своїм штабом впали на північ від Сасова.

Рештки розбитих 29-го й 31-го полків влилися в інші з'єднання. Ще того самого дня спроби відбивати чи втримувати Опаки припинилися.

* * *

Марко Торк лежав на землі без поруху, вдаючи мертвого. Довкола нього ходили советські офіцери й дострилювали поранених. Два солдати підійшли до нього й стягнули чоботи з його ніг. Вони почали між собою сперечатися, кому мали б належати його штани. Ця суперечка врятувала Маркові життя, бо в той момент надбігли дивізійні фюзилери й прогнали червоноармійців.*

* * *

Всередині темного лісу в горах Карпатах Ващенко зустрівся з командуючим генералом УПА Романом Шухевичем. Знаючи, що 13-ий корпус не мав жодних шансів для успішного прориву з оточення, виникла дискусія, як допомогти воякам Дивізії. Це справа не легка. Бо корпус, призначений на знищення, був оточений сталевим кільцем Червоної Армії.

– «Але кожний вояк, кожна рушниця, кожний набій, які ми візьмемо, будуть корисні для нас», – сказав Шухевич.

І УПА-Захід одержала наказ рятувати кожного дивізійного вояка, якого можна було врятувати.

¹ Точна дата смерті Гауффе не відома, але правдоподібно це сталося 20 липня. Відомо, що 19/20 липня генерал Лянге перебрав командування корпусом, бо невідомо було, де подівся Гауффе. Однак в 1960-их роках капелян Бадер, який служив у 454-ій дивізії польової безпеки, повернувшись з советського полону, розказав, що він бачив Гауффе по полудні 22 липня в північній частині Княжого. Гауффе був у стані депресії, кажучи:

«Їхня (советська) перевага надто велика. Немає ніякого сенсу вести боротьбу далі. Ми не можемо дозволити на дальшу безглузду масакру наших вояків. Почекаймо до ночі. Ситуація безнадійна».

Про останні дні в китлі див. Buchner, *Ostfront 1944*, pp. 234-236.

Гайке, (с. 92) подає, що у Гологорох «згинув командуючий генерал».

Юрій Крохмалюк твердив, що Гауффе не командував корпусом 20 липня під час першої спроби пролому. Отець Нагаєвський пише у книжці *Спомини польового духовника*, (с. 83), що генерал Лянге командував корпусом 20 липня, бо генерал Гауффе був убитий. Нема рекорду, що генерал Гауффе був взятий у полон; мабуть, він був убитий.

World War II, Vol. 12, p. 1660, подає, що Гауффе попав у полон 23 липня.

² Силенко щасливо вирвався з оточення, але його син згинув при кінці війни.

³ Інтерв'ю з Юрієм Крохмалюком. Див. Лященко, сс. 318-319 і *СССР, 1941-1945*, с. 592. Того дня 1-ий Український фронт звільнив такі міста: Володимир-Волинський, Раву-Руську, Перемишль і Зборів. Однак «на захід від Бродів советські сили вели битву, щоб знищити оточені ворожі сили й не допустити їх до прориву».

⁴ Дійсно, це була одна з найжорстокіших битв на Східному фронті.

⁵ На жаль, прізвище того офіцера не відоме.

⁶ Інтерв'ю з Юрієм Крохмалюком, Веригною, Веринном; теж Гайке, с. 89.

⁷ Гайке, с. 88.

⁸ Р. Крохмалюк. *Заграда*, с. 98.

П'ЯТНИЦЯ, 21 ЛИПНЯ

О год. 01.00, без ніякої артилерійської підготовки, праве крило бойової групи «Ц» знову пішло в наступ. Дійшовши до Почапів приблизно о год. 05.00, Лянге негайно переніс свій командний пункт допереду. Прийшло повідомлення, що праве крило захопило Княже, але сильна контратака ворога місто відбила. Реорганізаційні проблеми й нічні сутички на лівому крилі спізнали наступ аж до год. 04.00. Але підкріплене вояками інших дивізій та штурмовими гарматами, ліве крило пішло в наступ на Ясенівці з вихідних становищ у Хильчицях. Нарешті 13-ий корпус досяг головного шосе.

Через брак зв'язку Лянге нічого не знав про дійсну ситуацію. Маючи наказ з'єднатися з 48-им танковим корпусом і побоюючись зупинити наступ, командування лівого крила рішило прямувати на південний захід місцевістю на південь від Ясенівців (зараз попри село Залісся), захоплюючи висоту 412.

Продовжуючи наступ на південь, передові частини дійшли до Жукова, 17 км на південь від Ясенівців і шосе. Нарешті ліве крило корпусу встановило контакт з 1-ою танковою дивізією, а праве крило повело наново наступ на Княже, але знову без успіху. Коли вояки бойової групи «Ц» билися за Княже і там гинули, інші групи на схід від Княжого оминули головні советські сили й прорвалися, перейшовши шосе на схід від Ляцького, попри висоту 412. Пройшовши швидко приблизно 8 км на південний захід, вони наткнулися на 8-му танкову дивізію Балька.

Однак Лянге про це нічого не знав. Цей коридор советські війська закрили ще до полудня, підкріпили свої сили у Княжому та повели наступ на висоту 257. А 349-та піхотна дивізія Ляша зустрінула серйозні перешкоди на південь і південний схід від Зуличів. Послаблена через те, що багато її вояків якимось чином опинилося в бойовій групі «Ц», тому вона застрягла на своєму місці, де зазнала систематичної ліквідації. Поминаючи відносно мале число

вояків, що під натиском з усіх сторін вірвалися з кітла, в оточенні залишилися головні сили бойової групи «Ц», 349-ої і 454-ої дивізій та українська дивізія. А перстень скоро затискався.

Цього дня розбито рештки 454-ої дивізії польової безпеки. Вона й так була слабка, бо складалася тільки з двох полків безпеки, одного розвідувального полку, одної протитанкової сотні й сотні саперів. Залишки її вояків включено в інші частини корпусу.

Ситуація в кітлі погіршувалася: брак амуніції, безперервні бомбардування літаками, артилерією, катюшами, мінометами та піхотою стискали кільце оточення. Брак амуніції до гармат і зенітної артилерії та знищені батерії давали вільну руку діянню противникові. Тепер часто ворожі танки зненацька появлялися всередині кітла, безкарно знищуючи все, що появлялося їм на очі.

* * *

– Ра-та-та-та!!!

Важкий танк КВ-85, стріляючи з своїх важких кулеметів, прямував на віз, повний поранених, розтороцив його й ще зупинився, покручуючися на ньому, щоб все розтолочити й не лишити живої душі, і покотився далі.

– Ра-та-та-та!!! – Ра-та-та-та!!!

Вистріл з танкової гармати – і два коні, станувши дуба на задніх ногах, жсалібно заскигливши, перевернулися біля воза. Візник зіскочив з воза, але ще не ступив ногою на землю, як постріл з гармати скопив його і він упав на мертві коні. Танк їхав по них, втискаючи в землю вояка й коней. Його гусениці обприскала свіжа кров.

Раптово веза сталевого монстра поверулася вліво. Неподалік, біля дороги під деревами, стояв амбулянс, позначений великим червоним хрестом. Стрільно з танка розірвало амбулянс на куски й вбило цілу санітарну команду. Обкручуючи везу на 360 градусів, танк обстріляв співвісним кулеметом усе довкруги. З ревом мотору танк посунув вперед, залишаючи за собою смерть і руїну.

Один капелян, який не був у силі зносити такий жах,

вийшов з-поза воза й, піднісши догори хрест, став на дорозі танка.

– Ра-та-та-та!!!

І він впав прошитий кулями.

Протитанкова гармата намірилася на сталевого монстра. Встрілвши зависоко, куля тільки відбилася від вежі. Ще заки обслуга намірилася вдруге, один постріл з танка знищив гармату й цілу обслугу.

Хтось націлив на танк протитанковий п'ястук, але не попав у нього. П'ястук вибух біля танка, що й поштовхнуло залого танка до дальшої дії.

– Ра-та-та-та!!! – Ра-та-та-та!!!

Люди й коні падали мертві чи поранені. Якийсь офіцер постачання з перебитими ногами пробував відпозти від танка, але гусениці його швидко наздігнали й розплющили. Ще одне стрільно попало в машину для ремонту. Механік, чи що з нього залишилося, вискочив з піднесеними руками, ступив кілька кроків, і на тому місці залишилася палаюча купа вогню.

Тим, що були на шляху танка, наближався кінець. А тут, як вує, вився поміж трупами одинокий вояк з сумкою у правій руці. На рукаві його маскувальної уніформи видний був жовтий галицький лев. Видрапавшись на танк, він скочив до вежі і приліг на верху вежі, вхопившись за ручку дверцят. Залого почала крутити вежею, щоб скинути вояка. Надаремно. Вояк хотів відкрити дверцята вежі, але це йому не вдалося. Тоді він прив'язав сумку з вибухівкою під вежу, витягнув з халяви чобота гранату, потягнув шнурок до запальника, приложив її до сумки й винукнув: «Слава Україні!»

Величезний вибух вирвав діру у вежі й цілий масивний танк загорівся. Вогонь був такий сильний, що його було видно ще кілька годин після вибуху. А гренадира, котрий розбив танк, ніхто більше не бачив.

* * *

Спроба 13-го корпусу прорватися сконцентрованим наступом не вдалася. Лянге настоював на ще одній спробі,

бо знав, що якщо тепер вони звідси не вирвуться, всі пропадуть. Але новий прорив заплановано провести самостійними окремими бойовими групами, а не, як попередні – спільними силами. При цьому Лянге найбільше боявся того, що всі командири ненавиділи – фронтальних атак.

* * *

Приготовлячи себе і своїх вояків до прориву, Евстахій «Стасьо» Ільницький не знав, як події розвинуться. Як першокласний механік, «Стасьо» служив у польській армії в ранзі десятника. В останніх днях німецької «блискавичної війни» «Стасьо» разом з іншими розбитими частинами польської армії вирвався з кількох німецьких оточень й перейшов румунський кордон.

Звідтам попав до Франції, де в 1940 році у переформованій 1-ій піхотній дивізії бився проти німців. Але й тут блискавична війна скоро скінчилася. Разом з іншими польськими, бельгійськими, мароканськими вояками й французькими легіонерами він прикривав відступ британських військ під Данкірком. Завдяки таким, як він, багато поляків, англійців, французів та інших евакуйовано через Англійський канал з Франції до Англії.

«Стасьові» не вдалося з ними втекти й він попав у німецький полон. Та скоро втік і добився до Парижу, де була українська громада. Українці постаралися для нього фальшиві документи й він, під прибраним прізвищем, жив у Парижі. В 1941 році повернувся до Галичини й працював на пошті, а в 1943 році зголосився до Дивізії.

Тепер, як командир чоти, «Стасьо» спокійно викладав своїм вояками, чого можна сподіватися під час прориву.

* * *

У створеній ситуації було ясно, що організований прорив цілого корпусу не можливий. Час втрачається, допомога не прийде, а зв'язок не існує. Єдина можливість – прориватися окремими бойовими групами. Одні групи швидкими ударами зв'яжуть противника, а інші тим часом їх обійдуть і прорвуться. Шлях з Білого Каменя до Почапів був затарасований знищеними й погорілими

машинами й спорядженням, а ворожі літаки далі атакували все, що рухалося; тому видано наказ, щоб знищити решту машин і техніки.

Плян був такий: всі частини корпусу, що діяли на північ від Бугу, прийдуть назад до Білого Каменя та перейдуть тут Буг. Після переходу всі мости висадити в повітря. Цей маневр скоротить лінію фронту й послабить тиск ворога з півночі. На південному березі Бугу розбиті формації переорганізуються у бойові групи, залишать все непотрібне спорядження, заберуть з собою тільки конечну зброю, і, після перепочинку, приготуються до прориву. Під час переходу через Буг буде зберігатися довкола Білого Каменя охорона флангів і тилів корпусу.

Коли північний периметер корпусу відступав до Білого Каменя, ворожий натиск не вгавав. Ворог хотів зайняти Білий Камінь і знищити військо, що ще залишилося на північ від Бугу. Під вечір бої розгорнулися на окраїнах палаючого Білого Каменя, де фюзилери Дивізії, підкріплені розбитками інших частин, втримували свої позиції, як довго було можна.

* * *

– Мамо! Мамо! Я нічого не бачу! Я нічого не бачу! – кричала в агонії маленька дівчинка, не більше 4-5 років, яка вибігла з палаючої хати і своїми рученятами закрила очі.

Обі сторонці припинили вогонь.

Вийшовши на середину вулиці, дівчинка замовклала на мить. І знову заскиглила:

– Мамо! Мамо! Мені болить...

Запала похмура тиша. Тільки було чути лускіт і шипіння горючого дерева в руїнах будинків.

– Я її заберу! – почувся вигук. Санітар вискочив на дорогу, вхопив дитину на руки й почав бігти назад. Та тут затарахкотіла серія з автомата й кулі, що прошили плечі санітара, обірвали життя дівчинки.¹

¹ Санітар був, мабуть, з 29-го полку, який опинився серед фюзилерів у Білому Камені, але його прізвище не відоме.

СУБОТА, 22 ЛИПНЯ –
ПОНЕДІЛОК, 24 ЛИПНЯ

В ранніх година 22 липня у кітлі, розміром приблизно 8 км з заходу на схід і такою самою віддаллю з півночі на південь, розбитий 13-ий корпус приготувався до остаточного пролomu. Останні вояки залишили Білий Камінь, який опинився поза кітлом, а північна межа оточення тепер пересунулася на південний берег Бугу.

* * *

Знаючи, що він буде тягарем для своєї 1-ої сотні 31-го полку, поранений СС-сотник фон Зальцінгер застрілювався. Почувши постріл, Лешко Зур підійшов до вбитого й вкритив його тіло плащпалаткою.¹*

* * *

Створені тепер групи не склалися з вояків тої самої частини. Крім фюзилерів і деяких артилерійських батарей, дивізійні полки й курені пререстали існувати, а їхні вояки включалися до змішаних бойових груп. Незабаром піхотинці, артилеристи, гармаші зеніток, механіки, зв'язківці, кухарі й інші вояки з крісами чи без зброї, з усіх підрозділів Дивізії змішалися разом у бойових групах. Знову інші попали до німецьких груп. Такими групами звичайно командували старшини з найвищою рангою або просто той, хто виявляв провідницькі здібності.

Лянге плянував початок наступу на год. 03.00. Проте в такій ситуації не можливо було комусь наказувати, щоб охороняв фланги чи обсаджував ключеву місцевість. І зв'язок не існував. Тому кожна окрема група, коли пічне наступ, то або успішно прорветься або згине.

Поранені, яких не забрали товариші на ношах чи не винесли на своїх плечах, залишалися позаду на ласку ворога. Багато поранених привезено до Почапів, де їх приміщено в церкві. Довкола церкви лежали поранені й покалічені, чекаючи на першу поміч лікаря чи санітара.² Капелян Дурбак був між пораненими, відмовляючися йти у пролом. Що з ним сталося, ніхто не знає.

Перейшовши в Білому Камені міст через Буг, Дялбога з своїми людьми пропихався на Почапи, минаючи спалені й знищені машини й вози. Тут і там сиділи або крутилися на місці здеморалізовані німецькі вояки, пасивно чекаючи на полон. Було ясно, що велика частина корпусу погодилася з поразкою. Зате Дялбога єдиний з цілого артилерійського полку мав свою повну батарею – чотири гармати. Дивлячись, як його вояки тягнули й пхали гармати, він дивувався, звідки в них береться стільки сили. Він з ними пройшов через пекло в останніх п'ятьох днях, але ні один з них не нарікав й не заламався.

«А бодай тебе, – подумав Дялбога, – вони справжні молодці! Тверді 16-ти й 17-ти річні юнаки і колишній боксер, і вже старший вояк австрійської армії, що збрехав про свій вік при призовній комісії, і колишній офіцер НКВД, і упівець, який тільки два дні тому признався, що вступив до Дивізії, щоб навчитися артилерійського діла, та що він у квітні 1943 року вбив двох агентів гестапо біля Станиславова, і Спиридон Грибенко, і Василь Добушук, і Остап Довгань, і Василь Сагайдачний, і Роман Левандівський, і Борислав Долик, і Юрій Колодинський, і Володимир Валій, і Іван Винничук, і Юрій Богонюк, і Михайло Батюк, і полковий капелян Василь Лецишин... Боже, Боже, – зітхнув Дялбога, – де буде кінець?»

Як тільки вояки поставили свої 105мм гармати в становища поблизу інших гармат, що теж сюди прибули, Дялбога пояснив їм, що плянується.

Нову атаку на прорив назначено на світанок. Перед наступом артилерія обстріляє наперед визначені цілі поблизу Княжого. Вогонь буде короткий, але сильний, бо не залишилося багато амуніції. Негайно після цього артилеристи долучаться до якоїнебудь бойової групи, з надією, що вже буде проламана ворожа лінія; якщо це не станеться, вони муситимуть самі пробивати собі дорогу. Всі гармати треба знешкодити, а коней розпрягти.

Сумно стало, що гармати, які так добре досі служили, треба знищити. Але нема ради. Тому причеплено до кожної гармати вибуховий пакет з годнниковим пристоем.

Длябога вже п'ять днів не спав, підтримуючи свою притомність цигарками й залізними порціями, тому ліг біля одної з своїх гармат.

Але вже десять хвилин перед 05.00 Длябога був на ногах. Його тіло тремтіло від повного виснаження і високої гарячки. Його вояки вже стояли біля гармат: Секунди минали: 04.56, 04.57, 04.58, 04.59. Година 05.00: «Вогонь!»

За хвилину почувлися далекі вибухи.

Наставивши годинники на вибухових приладах, вояки підірвали гармати, а самі долучилися до змішаної з німців і українців бойової групи. З рішучістю і завзяттям приреченого на все, група рушила вперед.

Під Княжсिम Длябога впритул застрілив ворожого кулементика. Відкинувши порожнього автомата, Длябога кинув гранату на нашвидко споряджену ворожіу заставу. Рознеслися крики, а згодом настала тиша – граната влучила у свою ціль. І тут тіло Длябоги безсило повалилося на землю. Він хотів піднятися, але його ноги підкосилися – чи це кінець!? Але хтось перекинув його через плече й заніс у безпечне місце. І Длябога не згинув.

* * *

Взявши Хильчиці, змішані бойові групи прямували на Княже. Між ними всіма вирізнявся майор Микола Палієнко: радіоприймач-надавач на плечах, польова ташка з картою при боці, олівець, компас, далековид на шиї, на голові селянський кашкет – він виглядав більше на професора, як на командира дивізіону важкої артилерії в бою. Проте ця людина, що говорила м'яким приємним голосом, що була дуже терпеливою і рідко коли сердилася, не мала в собі ні крихти боязкості. Положившись на землю кілька сот метрів перед Княжсिम, він почав шукати

цілей для вцілілої пари дивізійних гармат і двох танків «Тигрів», що раніше сюди пробилися. Він відразу знищив два вкопані танки Т-34. Помітивши ще один Т-34 в stodолі, він направив стрільно на нього, а скорегувавши координати зарядив ще два постріли, які підірвали танк. Пробігши ще яких сто метрів, Палієнко помітив окопи піхоти й один танк справа них. Подавши координати, Палієнко попросив один постріл, який попав між солдатів. Ще кілька стрілен і ворожі станoviща завмерли. Підозріваючи, що в розбитій школі сховалися снайпери, Палієнко передав їй положення до молодого гармаша. Майже дитячий голос при гарматі повторив його інструкції, і Палієнко наслухував за шелестом понад ним летючого стрільна, яке вибухло в школі разом з добре схованим танком. Запримітивши ще два танки, Палієнко подав їхнє положення. Але дитячий голос при гарматі звітував: «Пане майоре, залишилося тільки два стрільна і чотири димові гранати».

– Зачекай! – наказав Палієнко, а сам звернувся до двох «Тигрів», які слідували за його діями й тепер, за його координатами, обстріляли ворожі танки.

Ворог почав відступати з Княжого. Палієнко дав наказ вистрілити два останні набої на відступаючу ворожу піхоту поза Княжим, а чотири димові гранати – перед Княжим, щоб заслонити наступаючу свою бойову групу.

«Шкода, що нема більше димових гранат», – подумав Палієнко, обсервуючи наступ на Княже.

– Славааа! Славааа! – лунали оклики. Українська бойова група проходила через Княже. Коли противник відіб'є це село, воно не буде вже стояти на дорозі до прориву.

Палієнко піднісся, в тілі потепліло й щось закололо. Він пальцями повів по тілі під маскувальним піджаком і намацав липку кров. Кілька вояків підбігло до нього, але він дав їм знак, щоб спішили за бойовою групою... і в тому моменті повалився на землю...

І тут 13-му корпусові знову не повело. Хоч він пробив ворожу оборону, ніде не було видно 48-го танкового корпусу Балька, який повинен був відтяжити ворожий тиск. Що більше, корпус опинився у масах Червоної Армії, яка прямувала на захід, і тому мусив далі зводити бої поза оточенням. В таких обставинах, коли, правдоподібно, ціла група армій «Північна Україна» відступала, а з нею і 48-ий танковий корпус, Лянге дав наказ індивідуально пробиватися далі на південний захід. Скільки вояків отримало цей наказ, не було важливо, бо кожний з них знав, що єдиний шлях порятунку веде у південно-західному напрямі.

* * *

Підійшовши до Ясенівців з заходу, група поручника Каратницького підпалила на краю села stodолу, щоб створити димову заслону, а 9 скорострілів групи сотника Феркуняка залягли на залізничному насипі, на східному краю Ясенівців, звернувши свій вогонь на оборонців села. Тил Феркуняка прикривала група СС-майора Ціглера, а на східному крилі – група сотника Чучкевича. Їх усіх разом було приблизно 1.000 чоловік. Їхня мета: перейти до лісів поблизу Залісся.

До Ясенівців усе йшло гладко. Хоч коридор на південь від Почапів звузився до 150-200 метрів, але його скоро перейшли. Далі йшла одна група впереді, дві посередині й одна ззаду. Кожний вояк мав тільки легку зброю, амуніції, скільки можна нести, та протитанкову зброю. Передня група старалася оминати більші сили ворога, а за нею слідували три інші групи.

Однак Ясенівці треба було здобувати в рукопашному бою. До год. 07.00 всі чотири групи перейшли шосе і дійшли до Залісся. На висоті 412 вони зупинилися на перепочинок. І тут появилася одинокий німецький літак. Взявши групу за ворога, обстріляв її бортовою зброєю. Хтось після цієї пригоди сказав:

– Вище командування не збрехало, що «люфтваффе» появиться. – Всі розсміялися.

Після відпочинку група пішла далі. Вночі з 22 на 23 липня появився зв'язковий на мотоциклі й подав вістку, що німці опускають Жуків. То ж нічого не залишалося, як йти далі.

Над ранком група з'єдналася з відступаючим фронтом. Тут зустрілася з групою капеляна Левенця, яка начисляла 120 добре озброєних вояків. Запанувала коротка радість, але на збірці показала сумна цифра: з 750 дивізійників у чотирьох групах лише 430 вийшли живими. Інші згинувли в боях за Ясенівці або при переході шосе.³ Згинув і хорунжий Пашак, який, поранений, застрелився.

У відчайдушних боях дивізійники разом з іншими вояками 13-го корпусу торували собі дорогу на захід, не підпускаючи ворога близько. В боях були втрати, але ворогові не обійшло легко. Крізь палаючі містечка і села: Білий Камінь, Белзець, Острявець, Скваряву, Почапи, Княже, Хильчиці, Ляцьке, Золочів, Стінку, Гологори, Луні, Зашків, Жуків, Вишнівчик, Плеників – вояки 13-го корпусу проходили крізь пекельний стрій.⁴ Намагаючися зупинити прорив, советські льотчики зробили в той день не менше, ніж 2.340 нальотів.⁵ В Жукові та Гологорах успішно встановлено бльокуючі застави, котрі захистили корпус від повного знищення.

Коли стало ясно, що прориву не зупинити, що 13-ий корпус пробивається на тили 1-го Українського фронту, загрожуючи його лініям зв'язку, Конев перевів деякі свої передні частини, що наступали на захід, назад у Білий Камінь, Красне, Почапи, Гологори і Жуків. Але вони зустрілися з рішучими бойовими групами корпусу, які мали одну мету – прорватися з оточення. 91-ша танкова бригада «Проскурів» (з 3-ої гвардійської танкової армії Рибалка), перекинена на південь від Красного біля Острівчика й Скваряви, перейшовши річку Золочівку, вдарила на Білий Камінь з завданням закрити коридор прориву

Але тут вона попала під такий сильний обстріл, що практично перестала існувати. Кілька днів пізніше знайдено

прошите кулями тіло одного з командирів бригади на каркасі знищеного танка.⁶

По цілому районі поля боїв перетворювалися на цвинтарище советської броні, доказуючи, що і в поразці вояки 13-го корпусу разом з дивізійниками завдавали ворогові великих втрат. Не тільки самостійні бойові групи, але й поодинокі вояки боролися і перемагали.

* * *

Коли битва лютувала в згарищах і кругом Жукова, стрілець, а тепер снайпер Олег Дир вів «свою власну війну», і навіть він – один – міг змінювати перебіг подій. Дир не стріляв на звичайних вояків, бо вони, як і він, тільки «нещасні байструки, яких захопив цей божевільний млин війни». А от офіцери, особливо офіцери ненависного НКВД та їхні комісари – це інша річ. Він вишукував їх з пристрасстю мисливця. Лежачи в задимлених руїнах колишньої школи, Дир дивився на поле бою й на хвилину пригадав собі події, що привели його сюди.*

З природи Дир не був злою людиною. Вихований в нормальних обставинах, він, мабуть, закінчив би був студії, як бажав його дядько, якби не війна. Дир мав несповна три роки, як згинув його батько у нещасливому випадку. Проте він ніколи не був без «батька». Хоч він з матір'ю жив у іншому кінці Львова, його «вуйко» – зовсім з ним неспоріденний – завжди йому помагав. Пізніше, коли вуйко одружився і мав уже свою дочку, нічого не змінилося. Дир дуже шанував свого вуйка й дуже з ним зжився.

Але все це зруйнували божевільні роки, починаючи з 1941. Однієї суботи вранці його збудив плач його тітки, яка раптом прийшла до них, шукаючи порятунку. Його вуйка заарештував безжалісний НКВД, а його тітка й восьмирічна дочка шукають сховку. Цілий червень продовжувалися арешти, а від вуйка не було жодної вістки.

Одного вечора Дир крадькома вийшов на вулицю і почув вибухи, що долітали здаля. Наступного дня у місті

появилися автомашини з біло-чорними хрестами. Прийшли німці.

Наступного дня Дир з матір'ю і тіткою – дівчинку вони залишили у сусідки – пішли до тюрми на Бригітках. Тут вже були маси народу. Що вони побачили, зсахнулися.

На подвір'ю Бригідок розлягався плач жінок, які ходили поміж рядами трупів, шукаючи за своїми рідними. Йдучи вслід за матір'ю і тіткою, які підносили накривала й дивилися на лиця трупів, то знову накривали їх, його зупинив зойк жінок. Вони обнялися й заплакали. Дир дивився на стортуроване тіло свого вуйка, який ніколи нікому нічого злого не зробив і жив мирним життям. Чому він тут? За що? Дира охопило дивне змішане почуття – жслю, злости, немічності й болю.

Наступні дні нічого доброго не принесли, а тільки жсах і біду. Дир старався давати моральну й матеріяльну підтримку матері, тітці й малій дівчинці. Але почате божсвілля продовжувалося. Перші німецькі окупанти були порядні люди, вони роздавали дітям цукерки, помагали населенню. Але по них прийшли інші окупанти, в інших уніформах і з іншими вимогами. За найменший непослух слідував швидкий арешт.

Майже два роки Дир жив у своєму домі, стараючися заступити дівчинці батька. Як би він не старався, однак безжурність колишніх днів ніколи не повернулася. Дир боявся за себе, бо його могли запроторити на невільничі роботи в Німеччину. А часом він бажав мати зброю. Але що з нею зробить, не вміючи нею орудувати? Він задумував кудись втекти, але куди? Творилася підпільна армія – УПА. Романтика притягала, але практично: що він робитиме в лісі, де кожний бойовик мусить боротися за своє існування, і з ворогом за своє життя? Німці, виглядало, почали злагіднювати свій режим. Може Гітлер отямиться і після знищення комуністичної імперії залишить Галичину українцям?

Дир не знав, що східна кампанія німців провалюється. Він читав про битву під Сталінградом, але це було так далеко, а німецька пропаганда далі трубіла про перемогу над більшовизмом, і годі було визнатися. Тому Дир старався не наптити собі біди; наразі жити сьогоднішнім днем, опікуватися сім'єю – може колись придуть кращі часи?

При кінці квітня 1943 року, повертаючися з праці додому, Дир прочитав проклямацію. Звертаючися до галицької молоді плякат закликав:

– Галицько-українська Молоде! ... Ти покликана до боротьби зі своїм смертельним ворогом, большевиком, до боротьби за віру і Батьківщину, за свої родини і рідні ниви... Ти покликана вступити добровольцем у ряди СС-стрілецької дивізії Галичина... Тільки зброя вирішує долю нації!

«Тепер час боротися проти тих, котрі безвідповідально й жорстоко нищили наших людей», – продумав Дир і зголосився.

Здоровий, двометрового росту, русявий, з синіми очима; його відразу прийняли. Коли отримав карту покликання, щойно тоді сказав матері й тітці. З жалобними сльозами вони його прощали.

У вишкільному таборі у Гайделяґрі – згодом у Нойгаммері – Дир у всьому був відмінником, а найбільше у стрілянні. Він потрапляв у ціль з якоїнебудь віддалі. Кріпкої будови, його фізична витривалість і сила скріпилися під час вишколу. Його зір, координація, реакція надзвичайні. А під наглядом інструктора «фельдфебля» Вальдера ці якості ще більше розвинулися.

Вальдер був втіленням справжнього професійного вояка. Колись він був теж снайпером, то тепер порекомендував сотенному, щоб Дира вишколити на снайпера проти снайперів. Дир подружився з Вальдером, бо побачив у ньому чесний характер. Перед його від'їздом Вальдер звірився Дирові, що Гітлер ідіот, а його політика антимо-

ральна. При сердечному прощанні Дир знав, що свого інструктора він ніколи не забуде.

Обстежуючи поле перед собою, Дир тримав свою рушницю – КАР-98 – на поготівлі. Вона була випродукована в 1938 році, коли виробництво зброї досягло свого вершка. Рушниця, добре зблянсована, важила не цілих 4 кілограми, мала довжину 1,10 метра, швидкість вистріленої кулі калібру 7,92 міліметра виносила 1.085 метрів на секунду, акуратна до цілі до 800 м. Дир мав ще 4X оптичний приціл Hensold. Але рушниця була цільна і тоді, коли Дир брав ціль на мушку. Замок, який ніколи не затинався, легко було заряджувати. – «Якщо щось доброго є в армії Гітлера – це хіба деяка зброя», – подумав Дир.

Маскувальна уніформа, посипана попелом, перфектно зливалася з руїнами школи. Крім кріса, Дир носив з собою два пістолети – Вальтера Р-39 на 9-міліметрові кулі та 7,62-міліметровий ТТ, якого він взяв з трупа офіцера НКВД, котрого забив з відстані 600 метрів. У правій кишені штанів носив бойовий ніж парашутистів і кілька пачок набоїв до кріса, а у спеціально вшитій кишені була фляга на воду, складена хустинка до носа, кілька консерв залізної порції. Додаткову амуницю він носив у кишені всередині піджака. На голові мав маскувальний кашкет 1944. Для справності рухів, – бо кожна секунда затримки могла скінчитися для нього смертю, – він не носив з собою наплечника, коца, плащпалатки, їдунки, нараменників. Дир дуже серйозно підходив до свого завдання, він навіть замаскував телескоп, рушницю і кашкет клаптиками матерії з рядна мішка на бараболю.

Добрим снайпером не легко бути, – Дир це знав. Він мусить мати спеціальну особливість – вміти перебувати на самоті. Так, снайпер належить до куреня чи сотні, він втримує з ними зв'язок, але на полі бою він самотній.

Бути на самоті з своїми думками, побоюваннями, сумнівами; у холод і спеку, часом голодний і без води, у

болях чи вигоді; на самоті чигати й битися, і, можливо, самотнім згинути – вимагає особливої фізичної і психологічної відваги. Снайпер сам «полює» на свою здобич. А як він самотній – всі його чуття – зір, слух, нюх; його інтелект і координація – мусять бути кращі та гостріші, ніж у пересічного вояка. Снайпер не може керуватися ненавистю до ворога, бо тоді він буде стріляти їх поголовно, а в поспіху напевно зробить помилку й себе зрадить. А в бою найменша помилка – це смерть. Особливо, якщо вояк сам один.

Дехто засуджує снайперство як неетичну, неморальну боротьбу. Але сама війна несправедлива з моральної і етичної точки зору. А в цих гарячих липених днях під Бродами не один вояк зберіг своє життя завдяки Дировій вмілості.

У тліючих руїнах Дир залишався невидимий, але він бачив усе перед собою. Ось зліва група вояків появилася на північному сході. Це дивізійники йшли у південно-західному напрямі, несучи на ношах двох поранених товаришів. А там справа багато більша група червоноармійців прямувала на українців. За кілька хвилин вона переб'є багато меншу українську групу.

Дир був у сприятливішій позиції: він був на вищому місці, диміючі руїни прикривали його зовсім, захід сонця за ним засліплював ворожих солдатів, які не знатимуть куди відстрілюватися. Ще одна важлива деталь: цілу групу проводив тільки один офіцер. Як він його вб'є, група, правдоподібно, розбіжиться і наші матимуть більше часу на втечу.

Ворожя група була яких 500 метрів від нього. Поглянувши на верхки дерев, Дир помітив, що вони стояли нерухомо. – «Чудово, – подумав, – вітру нема. Хай ще підійдуть 200 метрів»...

Націливши рушницю на груди офіцера, Дир автоматично виконував завчену рутину: притисни приклад до

рамена, кріпко обійми рукою рушницю за замком, націлься, глибоко вдихни, видихни, але не все повітря з легенів, потягни курок до спускового пункту, втримай хрестик телескопу на цілі та спокійно потягни курок.

– «Траххх!» – постріл прошив тишу.

Куля прошила легені й серце офіцера. Дир, механічно зарепетувавши, вистрілів просто в лице солдата, що сховавшись в заглибину поза деревом шукав телескопом «Мосін-Нагант» на своїй гвинтівці місця, звідки Дир стріляє.

Дир виконував усі свої вивчені й засвоєні до нюансів рухи механічно, із справністю балетмайстра; він теж грав свою роль соліста у балеті війни.

І так постійно. День і ніч. Зблизька й задлека – аж поза 500 метрів. Дир клав офіцерів, снайперів, командирів танків, кулеметників, партизан і енкаведистів. Практично, кожна ним послана куля влучала у ціль. В дійсності він один притримував від акцій цілі ворожі чоти, сотні, а навіть батальйони. Він успішно прикривав відступи, прориви, втечі своїх військ. Завдяки йому багато вояків вирвалися з кривавого брідського оточення.

* * *

– Урааа! Урааа!

З усіх сторін ринули солдати на сотню. Підстаршина С-ий вистріляв всі набої з автомата, кладучи шістьох ворожих солдатів, а для себе притримав гранату, з якою кинувся на ворожего офіцера. Вибух і вони оба мертві.

Пізніше під час сильного обстрілу поранило Любомира Заха.* Він втратив притомність, а коли очуняв, побачив довкола себе інших поранених. Вранці советські солдати привели ще більше полонених. Страх напав на Любомира. Надіявся, що може їх звільнять, як він відпустив советських полонених раніше. Однак так не сталося. Їм забрали особисті вартісніші речі й усіх, хто міг йти, поставили в ряди. – «Що буде з тими, що вже не можуть йти?» – подумав Любомир, а черга з кулемета дала йому відповідь.

Вони марширували на схід. В одному місці Любомира й ще одного полоненого привели до головної квартири Конєва. Генерал Соколовський пильно їх оглянув і сказав до свого ад'ютанта:

– Це молоді хлопці, і ще до того добровольці.

Коли головна квартира 1-го Українського фронту довідалася про присутність дивізії «Галичина» під Бродами, видала наказ, щоб привести кількох полонених. Тут Любомир побачив на столі свій гаманець, якого докладно провірювали, що в ньому було. Після короткої затримки їх обох вивели надвір і долучили до інших полонених.

Дивізійникам відрізували емблему лева з рукавів. Згодом марш далі на схід, аж до залізничних товарових вагонів, які на них чекали на якійсь станції. Як тільки їх завантажили серед спекотної задухи, залізні двері з гуркотом замкнулися. Любомир знайшов місце, щоб лягти. Пробував заснути.

Так почалася його подорож з одного пекла в друге.⁷

* * *

– Сюди, панове! Швидше сюди! – гукав генерал Фрайтаг, стоячи біля автомобіля з генералом Лянге в селі Княже. Він наказував групі Силенка швидко йти на південь.

Княже було повністю знищене. На вулицях і на подвір'ях лежали покотом побиті вояки й коні. Кожний будинок горів або вже тлів. Поперевертані вози, авто, розбиті танки Т-34, вантажні машини лежали всюди. З того, як лежали трупи, було видно, що тут відбувся рукопашний бій.

Спрага палила. Силенко подумав про потік, що плив почерез Княже. Побачивши повно трупів червоноармійців у воді, йому відхотілося пити.

– Вони відступали, але побачили, що не пройдуть відкритою місцевістю, то тут пробували сховатися. Але ми їх і тут викінчили. Яка різниця! – сухо описав якийсь вермахтівський підстаршина, що сталося.

На південь від Княжого місцевість хилилася вдолину, а далі знову піднімалася до малого ліска. Залишатися в Княжому було неможливо. Кілька хвилин тому промайнув советський літак, скидаючи 80-фунтівки, що нищили все довкруги. У Силенкову пам'ять назавжди врзалися, мов болючі уколи, поодинокі постріли – це поранені вояки відбирали собі життя.

Силенко рушив із своєю групою далі на південь.⁸

** * **

Дотепер фюзилери вели бої разом з цілою дивізією, кидаючися з одного сектора в інший, де часто змінювали ситуацію на краще. Так було. Тепер вони самі проривалися на південь від Княжого.

На чолі з такими старшинами, як поручник Данилко, вони ще раз доказали, що вміють достосуватися до найважчих обставин. Данилко був втіленням справжнього бойового командира. У маскувальній уніформі, обвинений лентами набоїв, в руках скоростріл МГ-42, при поясі пістолет – він виглядав на «бога війни». Своїм хлопцям, яких 200 зібралось в бойову групу, він сказав:

– Йдемо вперед! Йдемо там, де є життя, свобода і любов!

І вони йшли і билися! Врзавшись у маханізований і поліційний батальйони НКВД, вони, розлючені, зовсім знищили його насильно й рішуче так, як тільки вояк міг у такій розпачливій ситуації боротися – стрілянням впри-тул, багнетом, прикладом, а то й голими руками. Цільні постріли протитанкової зброї розривали ворожі танки й машини. Від самого початку боїв фюзилерам ворог не давав відітхнути, а тепер вони за це йому віддячуються.

** * **

Честер Туш кинувся на здоровезного, понад два метри високого солдата, від якого несло неприємним запахом поту, а з рота, повного сталевих зубів, дихнуло розгаром самогону. У його масивне тіло Туш всадив свій багнет так глибоко, що не міг його відразу витягнути.*

Витерши свої руки з крові об штани, Туш намірився взяти собі відзнаку НКВД з гімнастюрки лежачого трупа, але змінив думку – взяв тільки його автомат ППШ і запасний диск з патронами. – «Кінець, кінцем, в пеклі є багато місця для енкаведистів», – заспокоював себе Туш.

* * *

Рештки штабової сотні 29-го полку обережно йшли з Білого Каменя на Почапи. Між ними Василь Сірський. Десь о год. 05.00 найшов такий густий туман, щопару кроків перед собою нічого не було видно. Але з Ясенова долітав гуркіт – там почався більший бій. У Почапах, що лежать вище в місцевості, піднісся туман і було видно Княже. Між Почапами і Княжим терен був подзьобаний тисячами дір від вибухів стрілен і бомб.

В Почапах Сірського група зустріла кілька зенітних гармат, яких вояки знешкоджували, бо не було амуніції – вони тепер стали піхотинцями. Він взяв скоростріл від якогось вермахтівця й передав його Кульчицькому, котрий командував протиповітряною групою.

– Кулеметники! Протитанкова зброя! До переду! – передавалася від вояка до вояка команда спереду.

– Починається, – промимрив Сірський, бо всі знали, що ворог вкопався довкола Княжого. Він ще запримітив групу советських полонених, що без жодної сторожі крутилися на місці – напевно боялися повертатися до своїх. – Що ж, починаємо!

І група рушила до наступу.

По дорозі вона зустріла іншу німецьку бойову групу, що зібралася довкола одного танка, під командуванням вищого офіцера, який звернувся до українців:

– Панове, наша ситуація важка, але не безнадійна. Давайте, разом вдаримо на Княже!

Наступ був вдалий. З переверненого залізничного вагону Сірський почав обстрілювати ворожих вояків, котрі щойно окопалися на краю Княжого. Інші штурмували село. Ворожий снайпер одним влучним пострілом

вбив вермахтівського офіцера, але його застрілили й на снайпера посипалися постріли.

Біля офіцера лежав перевернутий кашкет, і Сірський виконав останній ритуал – наклав кашкетом лице вбитого.

Змішана німецько-українська група перейшла Княже краєм села й зупинилася на перепочинок. Між ними було шість поранених – чотири українці і два німці. Всі погодилися, що поранених не лишать позаду, і тут саме над'їхав «швімваген» з відкритим дахом. Позаду водія в авті сидів сам один вермахтівський сотник. Побачивши поранених, він зупинився і поміг їх покласти у своє авто. Як скоро появився, так скоро зник у дорозі на Майдан. За ним поспішали вояки Сірського групи.

По дорозі на Жуків вони зустріли ще іншу групу в якій був командир 29-го полку Дєрн.

* * *

Кінця боїв не було видно... В наступних днях й ночах в Сірського вухах ехом перегукувалися оклики: «Урааа!» – «Славааа!», що їх заглушували вибухи стрілен і бомб, голосіння вмипраючих, свист куль. Сірський теж стріляв впритул на солдатів, проходив рукопашні бої; він, без перебільшення, протинав і пробивав собі шлях на волю. Одне було йому завжди на думці: «Я мушу вижити!» І він був би вбив чотра в пеклі, щоб зберегти собі життя.

І так пройшло наступних два тижні.⁹

* * *

З 23 на 24 липня рештки 13-го корпусу вирвалися з оточення.¹⁰ Для них, крім вбитих, поранених і тих, котрим забракло волі до остаточного бою на прорив, битва закінчилася. На тих, що залишилися збиті вкупу на оточеній місцевості, Конєв наказав пекельний безперервний барабанний вогонь. Земля дрижала, розриваючи все у сильних вибухах, поглинаючи в своїх червоно-оранжових полум'ях цілі вози, дерева, машини... Практично кожна п'ядь землі постраждала від вибухів. Гармаші заряджали стрільно за стрільном у розжарені гирла гармат, їм

притуплювався мозок від високого гуку вистрілів, а деякі з них від надзвичайної напруги й перевтоми падали мертві біля гармат від розриву серця.

* * *

Для гармашів було погано, але що казати про тих, на яких спрямовано вогонь? Теодор Рух у своєму житті щось такого не уявляв.*

Сховавшись під розлоге дерево в придорожній канаві, він чувся безпечним. Він не хотів залишати свого воза, але коли побачив, як два вози з постачанням у вибухах зникли з-перед його очей разом з кіньми й візниками, Теодор зметукував, що йому самому треба шукати кращого сховку. Втягнувши голову в плечі, він чув тільки вибухи.

Коли підняв голову, побачив великий кратер, де стояв його віз з кіньми. Ворожі артилерійські обсерватори мусили добре наводити вогонь гармат. Звуки надлітаючих стрілен не дозволяли Теодорові вибігти з канави. Величезні вибухи розносили все на шматки.

– Господи, прости мені всі гріхи і спаси мене! – молився Теодор.

А стрільна сипалася, мов град. Він задихнувся від диму й пороху, йому стало нудно – він так зірвався б і кудись втікав би... але свідомість наказувала йому лежати в канаві – інакше певна смерть...

Каміння, земля, шутер, куски дерева й галуззя й інше хабаззя сипалося на Теодора... і він втратив притомність...

Прийшовши до тями, Теодор здивувався, що він ще живий. Помацався за голову – шолома нема. Зброї також. Мундир пошарпаний. Довкола дивна похмура тиша... Довкола земля гола, подіравлена кратерами, нагадувала краєвид пустелі... Ніде не залишилося ні деревини, ні куща, ні навіть голого стовбура... Присілок, через який він проїжджав, теж не існував... Довкруги нічого не залишилося – нічого!

Армагедон найшов і, залишивши руїну, пігнався далі.

*Пригнічений та вичерпаний Теодор не знав, що робити.
Він заповз в один кратер і заснув...*

Збудила його упівська розвідка і взяла з собою.

* * *

Коли зайшло сонце 23 липня 1943 року, «Битва під Бродами» закінчилася. Наступного дня очищувальні команди Червоної армії ще перестрілювалися тут і там з малими ворожими групами, але битва закінчилася. У Москві Сталін наказав відзначити перемогу під Бродами 24-ма гарматними сальвами.¹¹

Під кінець липня Дивізія відступила з Галичини. У другому році свого існування, аж до кінця війни, Дивізія не діяла в Галичині ані на території Радянського Союзу. Тому вона не могла «вбивати, грабувати, гвалтувати цивільного населення, особливо євреїв, в околиці Львова. І не могла була проводити масових розстрілів, вішань, тортурів, побиття і медичних експериментів на живих людях», як фальшиво натякає Курт Фляйшмен.¹²

¹ Л. З. «38 років», *Вісті комбатанта*, 1982, ч. 5-6, с. 55.

² Богдан Левицький у споміні «Почапи», *Броди, 1944-1964* (N.Y.: East Side Press, 1964), с. 10, пише, що переходячи Почапи, він бачив ряди поранених, які лежали поблизу цвинтаря і церкви, котру використовували як головний дивізійний санітарний пункт. Можна було помітити лікарів і санітарів, що піклувалися пораненими. Аж до останнього моменту робилися спроби евакуювати поранених, але після 22 липня всі, хто залишився, попали в руки більшовиків.

Слід підкреслити, що в той час УПА післала в район битви своїх медсестер і санітарів, щоб заопікуватися пораненими. Деякі дівчата були не старші 15-16 років. Вони теж були в Почапах. Санітарна служба УПА також намагалася забрати деяких поранених і покалічених у підпілля. Серед дуже невідрадних обставин УПА виявила справжній гуманізм, помагаючи не тільки українським дивізійникам, але також німецьким воякам і полоненим червоноармійцям.

³ Деякі з пропалих пізніше повернулися до Дивізії, але більшість загинула.

⁴ Б. Левицький, сс. 10-11. Згідно з о. Клепарчуком, головний прорив ішов через Почапи, Белзець, Скваряву і Княже. Див. *Дорогами і стежками Брідцини*, с. 213. Гайке, сс. 99-104.

⁵ *СССР, 1941-1945*, с. 593. Советські джерела подають, що цілий день 22 липня советські війська старалися знищити оточені сили ворога в околиці Бродів. Хоч вони подають, що їхні сили знищили велику кількість техніки та війська, але той факт, що авіація зробила таку велику кількість налетів на котел, вказує, що бої не так легко для них проходили.

⁶ Рештки 91-ої самостійної танкової бригади, правдоподібно, включено в інші частини. У бойових наказах Червоної Армії від серпня 1944 року про 91-шу танкову бригаду нема згадки.

⁷ Див. спомини Л. З. про полон. ув'язнення і втечу: «38 років». *Вісті комбатанта*, 1982, ч. 5-6, сс. 53-55; теж «Полон». *Вісті комбатанта*, 1983, ч. 1, сс. 74-76.

⁸ Див. П. Силенко, «За прорив з оточення», *Бій під Бродами*, сс. 255-264.

⁹ Див. теж, М. Висоцький, «Спомин: В річницю бою під Бродами», *Вісті комбатанта*, 1978, ч. 3, сс. 63-64.

¹⁰ Сучасні советські джерела стверджують, що завзяті бої проходили в Княжому, див. Лященко, сс. 318-319. Згідно з ним, тільки в околиці Княжого захоплено сотні полонених.

Різні автори підтверджують, що в останній фазі прориву відбулися численні рукопашні бої – не тільки Юрій Крохмалюк, Верига й багато інших учасників тих боїв, але теж інші, як: Madej, *Russo-German War: Summer 1944*, pp. 56-58; Ready, p. 370; німецькі воєнні звідомлення 18-23 липня 1944; *Ostfront 1944*, pp. 236-238. *World War II Encyclopedia*, Vol. 12, p. 1660, описує, що оточення під Бродами було «рухомим кітлом, з якого кілька тисяч війська вирвалося під час нічної атаки й рукопашних боїв». Такий «рухомий» котел загрожував тилам противника, тому все робилося, щоб знищити більші його сили. Це, очевидно, приводить до рукопашних боїв.

¹¹ Верига, *Шляхами...*, English Synopsis, p. 186.

¹² Kurt Fleischmann. "Conspiracy to Conceal" *World War II Investigator* (London: England, 1989) Vol. 10, p. 10.

ОЦІНКА ВТРАТ ДИВІЗІЇ ПІД БРОДАМИ

Приїхавши до Львова кілька днів перед приходом Червоної Армії до столиці Галичини, що сталося 27 липня 1944 року, Юрій Крохмалюк зайшов до Військової управи. Його дуже вразила перша вістка у Військовій управі, що під Бродами загинуло 10 тисяч вояків Дивізії.¹

Не віричи таким цифрам, він почав переглядати списки полеглих. У них знайшов не тільки тих, що прорвалися з оточення, але й тих, які не були в кінці, наприклад, вояків з польово-запасного куреня, де, між іншими, натрапив на своє прізвище.

Під будинком Військової управи стояв натовп людей, які оточили вояків, що приїхали з Крохмалюком, випитуючи їх про своїх рідних. З трудом Крохмалюк добився до свого військового автомобіля.

Проїжджаючи вулицями Львова, він бачив багато людей, що прямували в одну сторону – на захід. Крохмалюк був вражений і злий не тільки на те, що так багато добровольців «поховали живцем» під Бродами, але й що деякі родини вже були дістали повідомлення про їх рідних, що «впали у бою».

Отже, скільки насправді згинуло під Бродами?

У книзі *Бій під Бродами* подається, що з 11.000 в оточенні 7.000 вояків втрачено – велика частина з них згинула або попала в полон.²

Петро Саварин подає наступні дані: втрати під Бродами – 7.000, повернулося до Дивізії – 3.000.³

...«з 11.000 дивізійних вояків і старшин тільки приблизно 3.000 повернулося з оточення».⁴

Ready пише, що «при переліченні з 18.000 вояків 7.000 бракувало».⁵

При зізнаваннях перед Комісією Дешена подано, що «14.000 пішло в бій, а 3.000 повернулося».⁶

І. Т. подає, що «приблизно 2.000 повернулося».⁷

Іван Кедрин писав: «...чи за саму ідею збройної боротьби проти большевицького окупанта України обов'язково треба було дати 7.000 квіту молоді під Бродами?»⁸

Щоденник *Свобода*, подав, що «7 тисяч впало за ідею.⁹
Енциклопедія Українознавства подає, що «7.000 згинули або були взяті в полон».¹⁰

В одному еміграційному часописі, у статті про битву під Бродами, подається, що «в оточенні згинуло понад 7.000».¹¹

У статті, що появилася 29 травня 1991 року у Львові, пишеться, що «з 11.000 воїнів дивізії тут, під Бродами, загинуло 5 тисяч, в живих залишилося близько 3 тисячі».¹²

Колишні вояки Дивізії також подають різні цифри: Кол. капелян о. Нагаєвський подає, що «близько 8 тисяч молодих українців згинуло»;¹³

В. Молодецький: «з 11 тисяч загинуло 5 тисяч»;¹⁴

Кол. старшина Дивізії Любомир Ортинський писав, що «4 тисячі згинуло в оточенні»;¹⁵

Ярослав Тир* подав цифру «майже 10 тисяч».¹⁶

Інші численні джерела подають цифри не менші, ніж 7 тисяч полеглих в бою, а деякі й більшу цифру

Юрій Крохмалюк ствердив, що з 10.400 вояків (включно з польовим запасним кураем) появилася після битви під Бродами 3.000. Не відомо, скільки перейшло до УПА, але напевно велике число.¹⁷

Крохмалюк докладно занотовував усіх, хто повернувся до Дивізії в Нойгаммері, у Словаччину, Слбвєнію та Австрію, тижні, а то й місяці після битви під Бродами. Деякі прибули з УПА, інші з німецьких частин, у які вони попали під час битви, а дехто – з Червоної Армії. Так було з тими, що змішалися з цивільним населенням, а згодом їх покликали до військової служби й післали на фронт. При першій нагоді вони перебігали на німецький бік і за якийсь час поверталися до Дивізії.

* * *

Нерідко радісні вигуки, сміх, вітання чулися серед вояцтва:

– Степане! Що ти тут робиш? Ми думали, що ти капут, і в пеклі грієш ноги!

– Так, я був там, але пекло для мене загаряче! Тому повернувся до вас, с... с...

Або знову:

– Михайло повернувся! Дивися, дивися! Ходи сюди, хай побачу тебе, чи ти той самий!

Коли вояки втихомирювалися і новоприбулий розповідав про свої пригоди, настрої змінювався.

– Де Стефан?..

– Ми його поховали в Колтові...

– Іван? Ми його не бачили. Якщо він не в УПА, то певно вже там, перед святим Петром.

* * *

Згідно з даними Крохмалюка, дещо більше, ніж 2.300 повернулося пізніше. Додавши їх до 3.000, що повернулися негайно після битви під Бродами, то матимемо 5.300 поворотців.¹⁸ Ця цифра не включає тих, що залишилися в УПА й боролися в підпіллі аж до 1950-их років.¹⁹ Ані не включає тих, що залишилися серед населення в краю, ані тих, що до кінця війни були в німецьких частинах.

Юрій Крохмалюк підкреслює, що з понад 10 тисяч вояків Дивізії під Бродами понад 5 тисяч прорвалося, а інші пререйшли до УПА. З цього видно, що Дивізія успішно прорвалася з оточення, не зважаючи на дуже тяжкі умовини боротьби – її у тій битві не розбили, як багато говорить. Крохмалюк оцінює, що згинуло в боях не менше, ніж 1.600, і не більше, як 2.000.²⁰ Ця цифра не включає тих, що попали в полон і пізніше згинули у невідомих таборах.

Висновки з дослідів Юрія Крохмалюка підтверджує його брат Роман, кол. член Військової управи. Він обчислює, що 10.050 вояків були під Бродами,²¹ з них 3.000 повернулося, оцінюючи число поранених, котрих евакуйовано перед оточенням та тих, що перейшли в підпілля чи повернулися додому, можна припустити, що 2.690 згинули в боях або були важко поранені.²² Очевидно, це велика й трагічна втрата, але вона менша від поданих втрат іншими дослідниками.

Советські джерела теж подають різні цифри. Але, як завжди, вони дуже перебільшені й використовувалися тільки для їхньої пропаганди. Згідно з одним післявоєнним советським підрахунком, у битві під Бродами знищено 8

німецьких дивізій, вбито 38.000 тисяч офіцерів і вояків, а 17.175 захоплено в полон.²³ Але під Бродами перед офензивою Конєва 13-ий корпус, в який входила українська дивізія, не мав більше, ніж 32-35 тисяч вояків.

Щойно після «гласности» Горбачова багато советських істориків почало подавати об'єктивну історичну інформацію й нові відомості (не цензуровані владою).²⁴

Одну таку інформацію, яка появилася у Львові й кружляла таємно в 1970-их роках, а в 1989 році вийшла на яв, були дані полковника УПА «Калини», що майже 3 тисячі вояків Дивізії скріпили лави УПА після битви під Бродами.²⁵

Сьогодні відомо, що ще більше вояків Дивізії були готові перейти до УПА. Такий випадок стався в серпні 1944 року: приблизно 300 вояків шукали зв'язку з УПА в Карпатах, котрими командував славний уже командир Гуцул. На жаль, через підозрілий зв'язок, дивізійники попали в засідку, з котрої вирвалося не більше, як півсотні.²⁶

Ващенко подає, що не менше, ніж 3.000 вояків Дивізії пішло в підпілля і великий відсоток з них залишився у підпіллі. Після війни деякі загинули, деякі повернулися до Західної Європи й пізніше виемігрували, а інші залишилися в краю й змішалися з населенням.

Вояки Дивізії переходили до УПА такими шляхами: дезертирували під час поїздок в рідні сторони, перебігали під час бойових дій, наприклад, під час операції бойової групи «Баерсдорф», битви під Бродами й опісля. Ю. Крохмалюк у своїй праці стверджує, що вояки Дивізії використали повний хаос в оточенні, щоб перейти до УПА й тим оминати захоплення советськими військами. Однак він не подає числа.

Вояки Дивізії звичайно переходили до УПА групами – часто чотами. Зрідка – поодинокі. Вони сильно скріпили лави повстанців. Після битви під Бродами такі новостворені сотні УПА, як: «Лисоня», «Бурлаки», «Рубачі», «Дружинники», «Галайда-I», «Галайда-II» й інші, мали в своєму складі до 50 відсотків кол. дивізійників, що творили ядро,

а решту поповнювали нові добровольці. Це число, однак, не включає тих, що служили в командних структурах різних куренів і воєнних округ, і навіть у штабі генерала Романа Шухевича.²⁷ Ось два такі випадки: Богдан Гвоздецький, і Володимир Юркевич.

Богдан Гвоздецький, правник, один з чотирьох українців, котрі були у польській дипломатичній службі. Виконував службу в польських амбасадах у Трієсті та в Римі. Був делегатом Українського червоного хреста від партії УНДО у Франції, член французьких збройних сил, нагороджений за боротьбу проти німців, в Італії був інтернований і тоді зголосився до Дивізії. Під Бродами перейшов до УПА. Під час одної інспекції Роман Шухевич зустрів свого давнього приятеля і забрав його до головного військового штабу УПА – відділ зв'язку, де Гвоздецький – псевдо: Емір бен Кора – був членом політичної колегії та редактором видань «За Українську державу» і «Повстанець». Разом з полк. «Калиною» (Юрієм Лопатинським) брав участь у переговорах УПА з польською підпільною організацією ВІН (Вольность і Незавісність). Згинув в бою 16 травня 1945 року.²⁸

Володимир Юркевич зголосився до Дивізії в 1943 році. Після закінчення рекрутського вишколу в Гайделягрі, він закінчив підстаршинську школу в Лявенбургу (Помор'я). Повернувшись до Нойгаммеру, він командував чотою. Незабаром від'їхав на старшинський курс, з якого перед закінченням повернувся до Дивізії. Від'їхавши останнім транспортом до Галичини, він перейшов під Бродами до УПА. Його призначено до командування військової округи, де він перебував і в післявоєнний період. Згодом прийшов до Німеччини.

Майор Побігуший-Рен пише, що після битви під Бродами «багато вояків Дивізії перейшло до УПА й тоді створено нові сотні «Дружинники».²⁹

Кол. старшина Дивізії Богдан Підгайний теж подає, що дивізійники були в штабі головного військового командування УПА.³⁰

Виглядає, що до УПА вступило не менше, ніж 3.000, а може й 4.000.³¹ Одні затрималися в УПА дуже коротко, а інші залишилися аж до кінця війни. Правду кажучи, німецькі побоювання щодо масової дезерції дивізійників до УПА були оправданими.

Щодо українських джерел, які подають втрати на «чотири, п'ять, сім, вісім тисяч і більше» і стверджують, що Дивізія під Бродами була «знищена», «зліквідована», «стерта з лиця землі», то вони все це перебільшують, базуючи свої висновки на фальшивих припущеннях, погосках і пропаганді. Справу цю ще комплікує той факт, що такі помилкові дані тих джерел інші дослідники приймають за дійсні і тим самим перебільшують неточність.

¹ Інтерв'ю автора з Ю. Крохмалюком.

² *Бій під Бродами*, с. 157. Ця цифра включає полеглих, поранених і попавших у полон.

³ Петро Саварин, *Вісті комбатанта*, 1984, ч. 5-6, с. 18.

⁴ «Факти про Українську дивізію», *Вісті комбатанта*, 1985, ч. 4, с. 25.

⁵ Ready, p. 370.

⁶ «Комісія Дешена для розшуку воєнних злочинців», *Вісті комбатанта*, 1984, ч. 2, с. 47.

⁷ І. Е. «Бій під Бродами», *Вісті комбатанта*, 1984, ч. 3, с. 74.

⁸ Іван Кедрин, «Проблема Дивізії», *Вісті комбатанта*, 1958, ч. 5-6, с. 15.

⁹ О. Лисяк, «Бій під Бродами», *Свобода*, 2 серпня 1952, сс. 50-51.

¹⁰ W. Kubijowycz, *Encyclopedia of Ukraine*, Vol. 1, p. 177.

¹¹ *Детройтські новини*, червень 1988, ч. 188.

¹² Анатолій Недільський, «Як ви умирали, вам дзвони не грали». *За вільну Україну*, середа, 29 травня 1991.

¹³ о. І. Нагаєвський, *Спогади польового духовника*, с. 84.

¹⁴ В. Молодецький подав це число в промові на горі Жбир, див. прим. 12 вгорі.

¹⁵ Любомир Ортинський: *Броди, 1944-1964* (N.Y.: East Side Press, 1964). с. 9.

¹⁶ Інтерв'ю автора з Тиром.

17 Інтерв'ю автора з Ю. Крохмалюком.

18 Інтерв'ю, автора з Ю. Крохмалюком.

19 Таким чином кол. вояки Української дивізії (кол. 14-ої дивізії зброї СС) встановили світовий рекорд найдовших бойових дій. Див. теж Gaucher, p. 354.

20 Деякі галицькі німці з Дивізії, які вийшли з оточення, не повернулися назад до Дивізії, тому припускається, що вони залишилися в німецьких з'єднаннях.

21 Роман Крохмалюк, «Рецензія на *Спогади польового духовника*, о. д-ра І. Нагаєвського», *Вісті комбатанта*, 1985, ч. 3, с. 69.

22 Інтерв'ю автора з Романом Крохмалюком. Якщо взяти до уваги, що польово-запаний курінь не був в оточенні, то менше, ніж 10 тисяч опинилося на фронті. Р Крохмалюка цифри взяті з військових документів Дивізії, а інформації – з німецьких архівів і від поворотців з советського полону та з УПА.

23 *История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941-1945*, (Москва: 1962), т. IV, с. 214; *СССР, 1941-1945*, с. 593, подає, що 17.000 солдатів і офіцерів було захоплено.

24 В 1960-их роках в Україні подано більш реалістичну інформацію про Брідське оточення, в якому німецькі сили (згадується теж дивізію «Галичина») були знищені – 15.000 вбито і 25.000 гітлерівських солдатів захоплено. *Історія міст і сіл Української РСР, Львівська область* (Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1968), с. 125.

25 Віталій Виноградський, *І настав світанок*, повість (Львів: «Жовтень», 1979), сс. 48, 58; Василь Сірський, «Дивізійники в УПА – десятник Євген Смик», *Вісті комбатанта*, 1990, ч. 1, с. 75. Смик завжди твердив, що зголосився до Дивізії, щоб отримати військовий вишкіл, і на фронті перейде до УПА.

26 Там же, с. 75.

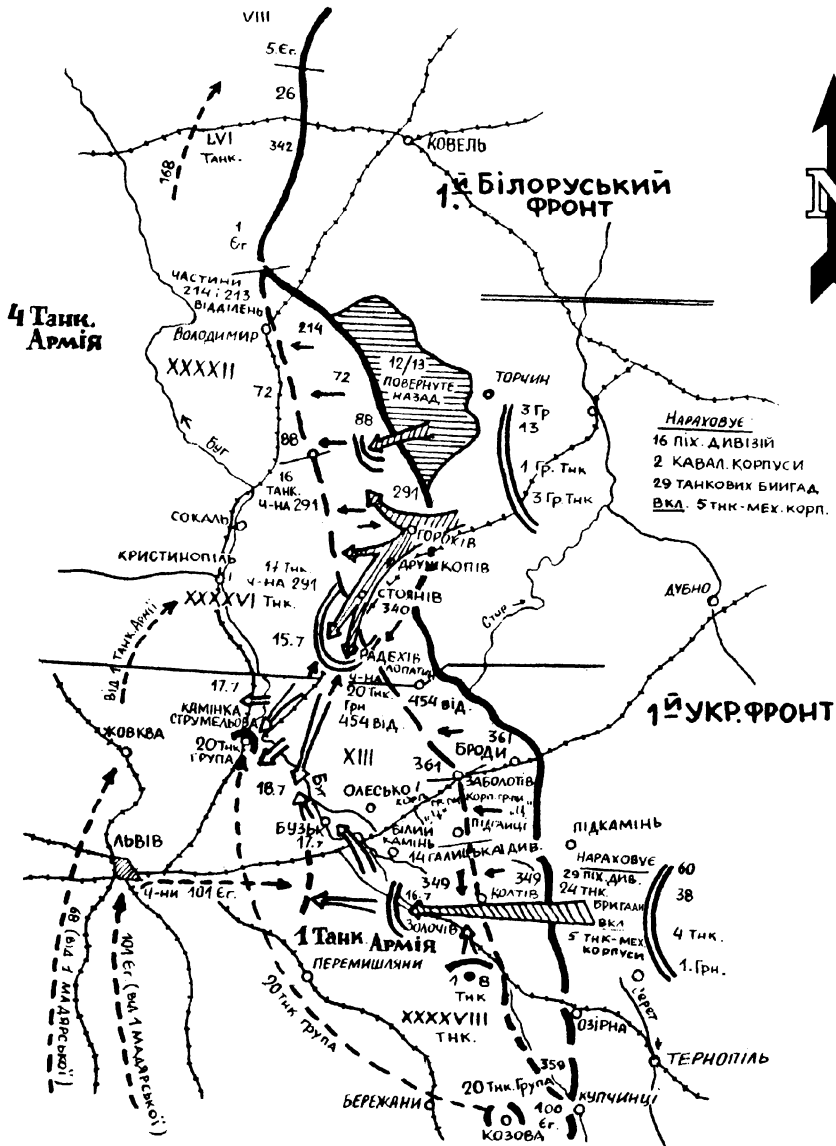
27 Юрій Крохмалюк, «Вояки дивізії "Галичина" в Українській Повстанській Армії», *Вісті комбатанта*, 1975, ч. 6, сс. 32-34; Yury Krokmaluk, *U. P. A. Warfare in Ukraine* (New York), p. 449, illustr.

28 Подав д-р Остап Сокольський. (Ред.)

29 Побігуший-Рен, *Мозаїка мого життя*, с. 165.

30 Там же.

31 У працях Юрія Крохмалюка й особистих зустрічах з автором він твердив, що «багато вступило до УПА, але не відомо скільки». Однак у статті «Матеріали до історії 1-ої УД». *Вісті комбатанта*, 1978, ч. 3, сс. 35-36. Крохмалюк пише, що «понад дві тисячі знайшлися у відділах УПА».

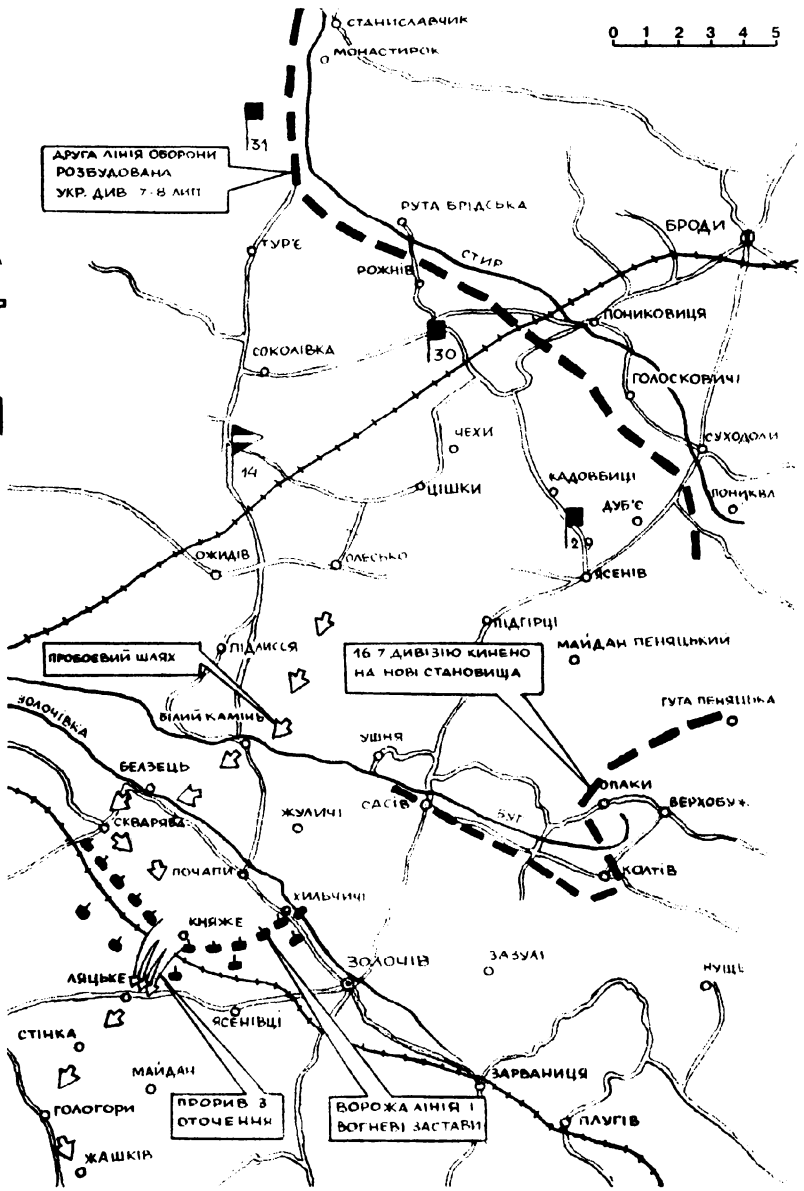
НАРАХОВУЄ
 16 ПІХ. ДІВІЗІЙ
 2 КАВАЛ. КОРПУСИ
 29 ТАНКОВИХ БИГАД.
 ВКЛ. 5 ТНК-МЕХ. КОРПУС.

ПІДКАМІНЬ
 НАРАХОВУЄ
 29 ПІХ. ДІВ.
 24 ТНК
 БРИГАДИ
 ВКЛ.
 5 ТНК-МЕХ.
 КОРПУСИ

60
38
4 ТНК.
1. Гр.

Німецька лінія на 13.т.1944
 Лінія Принца Ойгена
 Радянський прорив на 16.т.1944
 Радянський прорив на 17 і 18.т.1944

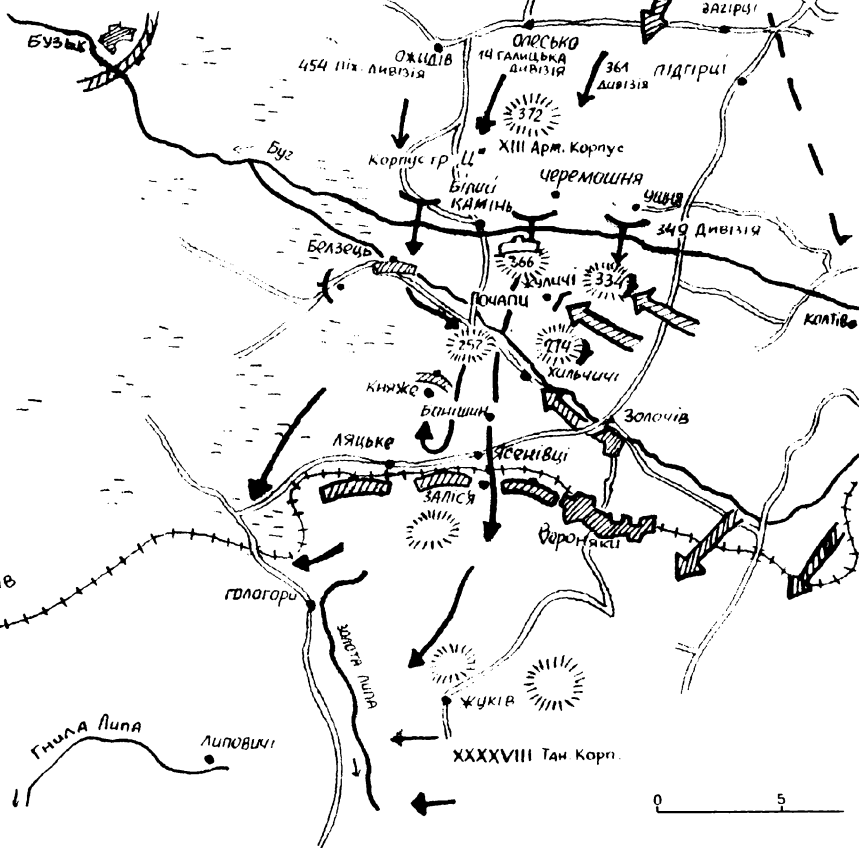
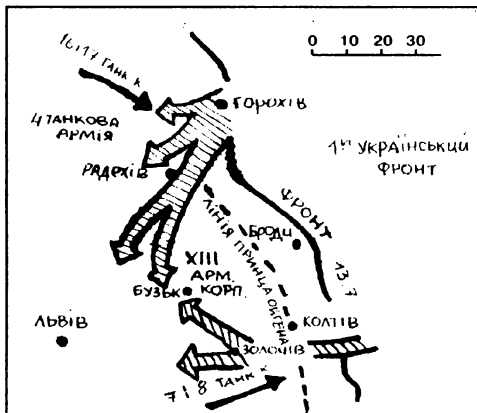
0 1 2 3 4 5

Становище дивізії під Бродами і прорив з оточення. Липень, 1944

14 штаб дивізії „Галичина“

штаб полку

12/20

ПРО АВТОРА:

Михайло О. Логун є майором резерви Американської Армії. Він закінчив Академію Військової Поліції, Підофіцерську Академію, Школу для кандидатів на офіцерів у Форт Беннінг, Джорджія, початковий і вищий офіцерські курси для бронетанкових військ та З'єднану школу для офіцерів армії і її обслуговування.

Кваліфікований парашутист, він служив у Армійській елітній частині швидкого пересування (18-ий парашутний корпус).

Михайло О. Логун здобув диплом (Bachelor of Arts – B.A.) з суспільних наук Освегського державного університету й диплом магістра (Master of Arts – M.A.) з російськознавства Гантерського коледжу в Нью-Йорку.

Він цікавиться мілітарною історією і має опубліковані статті з військової та з нею спорідненої тематики.